

28 ŞUBAT MÜDAHALESİ VE AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ

BURAK BÜYÜKBEZİRCİ

AĞUSTOS 2022

ÇANKAYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ YÜKSEK LİSANS TEZİ

28 ŞUBAT MÜDAHALESİ VE AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ

BURAK BÜYÜKBEZİRCİ

AĞUSTOS 2022

ÖZET

28 ŞUBAT MÜDAHALESİ VE AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ

BÜYÜKBEZİRCİ, Burak
Siyaset Bilimi Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Prof. Dr. Tanel DEMİREL
Ağustos 2022, 121 Sayfa

Türkiye’de yaşanan askeri darbelerin oluşumunda dış güçlerin ne ölçüde rol oynadığı çokça tartışılan bir konudur. Türkiye’nin kendisine bölgesel ve küresel olarak rakip gördüğü ve askeri darbelerde rol oynayabileceğini düşündüğü ülkeler hep var olmuştur. Bu çalışma, 28 Şubat 1997 tarihli post-modern darbe sürecinde Amerika Birleşik Devletleri’nin rolüne odaklanmaktadır. Çalışmanın temel bulgusu, ABD’nin ordunun doğrudan müdahalesine karşı olduğunu belirtirken diğer yandan da hükümete karşı ordu merkezli anti-demokratik yıpratma politikalarına yeterli tepki göstermediğidir.

Anahtar Kelimeler: 28 Şubat Süreci, Post-Modern Darbe, Refahyol Hükümeti, Amerika Birleşik Devletleri, TSK, Müdahale

ABSTRACT

FEBRUARY 28 INTERVENTION AND THE UNITED STATES OF AMERICA

BÜYÜKBEZİRCİ, Burak
M.A. in Political Science

Supervisor: Prof. Dr. Tanel DEMİREL

August 2022, 121 Pages

Singling out external actors as main reason for military interventions is quite common in Turkey. There are many people who have claimed that regional and global rivals of Turkey played crucial roles in the making of military coups. This study focuses on the role of the United States of America in the Post-Modern coup d'état of February 28, 1997. The main finding of the study is that while the USA said that it opposed the direct intervention of the army, on the other hand, it did not react adequately to the army-led anti-democratic policies against the government.

Keywords: February 28 Process, Post-Modern Coup, Refahyol Government, United States of America, TAF, Intervention

TEŞEKKÜR

Bu alıŐma sırasında; değerli ve kıymetli vaktini benden esirgemeyen, sorularımı hiçbir zaman cevapsız bırakmayan, tez çalışması sürecinde yardımları, destekleri, bilgi ve birikimleriyle beni doğru bilgiye ulaŐtıran tez danıŐmanım ve hocam sayın Prof. Dr. Tanel DEMİREL'e sonsuz teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

TEZDE İNTİHAL OLMADIĞINA DAİR BEYAN SAYFASI	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR LİSTESİ	ix
GİRİŞ	1
BÖLÜM I REFAHYOL HÜKÜMETİ DÖNEMİ VE 28 ŞUBAT SÜRECİ.....	6
1.1 REFAHYOL ÖNCESİ GENEL GÖRÜNÜŞ.....	6
1.2 REFAHYOL HÜKÜMETİNİN KURULMASI VE TEPKİ ÇEKEN UYGULAMALARI	17
1.3 TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİ VE 28 ŞUBAT MGK TOPLANTISI.....	29
1.4 28 ŞUBAT 1997 MGK TOPLANTISI SONRASINDA TSK MERKEZLİ YIPRATMA HAMLELERİ	31
BÖLÜM II SOĞUK SAVAŞ SONRASI AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ.....	41
2.1 SOĞUK SAVAŞ SONRASI AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NİN DIŞ POLİTİKA HEDEFLERİ.....	41
2.2 ABD'NİN SOĞUK SAVAŞ SONRASI DEMOKRASİ SÖYLEMİ	45
2.3 ABD'NİN YENİ DIŞ POLİTİKA ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE'YE VE REFAHYOL HÜKÜMETİNE BAKIŞI	50
BÖLÜM III 28 ŞUBAT SÜRECİNDE BİRLEŞİK DEVLETLERİN ETKİSİ..	55
3.1 BİRLEŞİK DEVLETLER VE ÜÇÜNCÜ DÜNYADA ASKERİ DARBELER: KISA BİR NOT.....	55
3.2 ABD'NİN POST-MODERN DARBE SÜRECİNDE SİYASİ AKTÖRLERE YAKLAŞIMI VE REFAHYOL HÜKÜMETİNİN ABD'DE YARATTIĞI KAYGILAR.....	67
3.3 REFAHYOL HÜKÜMETİNİN ABD HASSASİYETİ VE UYGULAMAYA YANSIMALARI.....	70

3.4 ABD’NİN REFAHYOL POLİTİKASININ ÖZÜ: AÇIK DARBEYE HAYIR, HÜKÜMETE YÖNELİK TSK MERKEZLİ YIPRATMA KAMPANYASINA ZİMNİ ONAY.....	77
SONUÇ	88
KAYNAKLAR	92
ÖZGEÇMİŞ	110

KISALTMALAR LİSTESİ

Kısaltmalar

AB:	Avrupa Birliği
ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
AİHM:	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
ANAP:	Anavatan Partisi
ANAYOL:	Anavatan Partisi ve Doğru Yol Partisi'nin kurmuş olduğu koalisyon
BÇG:	Batı Çalışma Grubu
BKYM:	Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi
CHP:	Cumhuriyet Halk Partisi
DP:	Demokrat Parti
DSP:	Demokratik Sol Parti
DTÖ:	Dünya Ticaret Örgütü
DTP:	Demokrat Türkiye Partisi
DYP:	Doğru Yol Partisi
FKÖ:	Filistin Kurtuluş Örgütü
GATT:	Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
IMF:	Uluslararası Para Fonu
İSKİ:	İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi
MGK:	Milli Güvenlik Kurulu
MGSB:	Milli Güvenlik ve Siyaset Belgesi
MNP:	Milli Nizam Partisi
MSP:	Milli Selamet Partisi
MÜSİAD:	Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği
NATO:	Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü
RP:	Refah Partisi
SHP:	Sosyal Demokrat Halkçı Parti

TOBB:	Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TSK:	Türk Silahlı Kuvvetleri
TÜSİAD:	Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği
TÜRK-İŞ:	Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
World Bank:	Dünya Bankası

GİRİŞ

Türkiye siyasi hayatına, tek çatışma eksenini olmamakla birlikte, Türk siyasetinde ülkenin kuruluşundan itibaren kendisini rejimin bekçisi gibi gören askeri/sivil bürokrasi ile bu rejim bekçiliğini sorgulayan ve demokratik yöntemlerle işbaşına gelenler arasındaki çekişme damgasını vurmuştur. Ülke içi aktörler, kendi varlıklarını devlet içerisinde diğerlerini yönlendiren bir güç olacak şekilde dizayn etmek istemiş ve devleti kontrol eden ve yönlendiren tek mutlak güç olma gayreti içerisine girmişlerdir. Bu süreç dönemsellik olarak farklılık gösterse de hiçbir zaman sonlanmamış ve şiddetlenerek devam etmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle birlikte Türkiye'nin de dahil olduğu küresel bir demokratikleşme dalgası başlamış¹ ve Türkiye'de devlet kurumları arasındaki iktidar mücadelesi görünür olmaya başlamıştır. Bunun en önemli sebebi ise, devletin kuruluşundan itibaren çeşitli politikalar aracılığıyla politika üretim süreçlerine dahil olan orduya, ülkenin kurucu partisine ve dönemdeki liderine karşı durabilecek sivil bir demokrasi anlayışının oluşmaya başlamış olmasıdır. Bu anlayış, devletin kurucu partisi olan Halk Partisini 1950 seçimleriyle birlikte yönetim erkinden uzaklaştırmış ve Türkiye'de demokratikleşme sürecini başlatmıştır. Ancak bu süreç çok uzun süreli olmamış ve Demokrat Partinin on yıllık hükümet süresi sonrasında 1960 yılında TSK tarafından yapılan bir müdahaleyle kesintiye uğramıştır. Yeni devletin kurulmasından itibaren siyasetin kırmızı çizgilerini belirlemesi gerektiğini düşünen ordu -ki bu durumun oluşmasında devletin kurucu kadrosunun asker kökenli olmaları da etkilidir- demokratik sürecin sekteye uğraması pahasına bir müdahalede bulunmuştur. İlk müdahaleden sonra TSK, demokratik süreçlere farklı nedenler göstererek sürekli olarak müdahale etmiş ve kendi konumunu anayasal düzlemde de güçlendirerek korumuştur. Müdahaleler sonucunda varlığını sivil siyasete kabul ettiren TSK Türk sivil siyasetini askeri bir anlayışla yıllarca yönlendirmeye çalışmıştır.

¹ Samuel P. HUNTINGTON (1991), "Democracy's Third Wave", *Journal of Democracy*, C. 2, S. 2, s. 12,13

Sivil asker ilişkileri bağlamında Türk siyaseti uzun yıllar boyunca kendisine sağlam bir zemin aramak zorunda kalmıştır. 27 Mayıs 1960'tan 28 Şubat 1997 tarihine kadar ordu fiili olarak dört kez sivil siyasete müdahale etmiştir. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren ordunun Türk siyasi hayatındaki varlığı ve kurumsal yapısı tartışmaya kapalı bir durumda olmuştur. Kendisini Cumhuriyetin ve laik düşüncenin mutlak koruyucusu olarak gören ordu siyasilerin ülkeyi tehlikeye attıklarını düşündüğü zamanlarda müdahale etmekten çekinmemiştir. Bu düşünce yapısı Türk toplum yapısıyla da alakalı bir durumdur.² Toplumun bir kesimi için ordu, toplum için en iyisini bilen, gerekli gördüğü uygulamaları ve düşünceleri hayata geçiren ve ülkenin her koşulda iç ve dış tehditlerden korunmasını sağlayan bir kurum olmuştur.

Türkiye'de askeri müdahalelere karşı olan söylemler incelendiğinde ise darbe süreçlerinin bir dış etken veya yabancı bir devletin müdahalesi ile gerçekleştiği düşüncesinin sıkça dile getirildiği görülecektir. Bu düşünce yapısı özellikle 12 Eylül 1980 ve 28 Şubat 1997 tarihlerinde yaşanan darbe süreçlerinde sıklıkla dile getirilmiş ve bu iki darbenin bir dış etken yönlendirmesiyle -ki bu dış etken genellikle Amerika Birleşik Devletleri olarak kabul edilmiştir- yapıldığı iddia edilmiştir. TSK'nın kendi kurumsal yapısını pekiştirme düşüncesine ek olarak darbe süreçlerine bir dış etkenin dahil olduğu fikri darbeye maruz kalan hükümet tarafından 28 Şubat 1997 tarihinde yaşanan süreçte de hayli kabul edilen bir argüman olmuştur.³

28 Şubat müdahalesinde bir dış etkenin aranmasındaki önemli nedenleri incelemek için dönemin koalisyon hükümetini oluşturan partilerin iç ve dış politikadaki söylemleri ve beklentilerinin de gözden geçirilmesi gerekmektedir. 1995 genel seçimlerinden sonra kurulan Refahiyol hükümetinin politika üretim süreçlerindeki farklı yaklaşımları, Refah Partisi'nin İslami bir söylem benimseyerek kendisini doğu kültürüne yakın hissetmesi ve batı ekseninden uzaklaşma isteğini defalarca yinelemesine karşı Doğru Yol Partisi batı demokratik düzenini benimseyerek AB'ye tam üyeliği hedef olarak belirlemiştir. Ancak, koalisyonun kurulmasından sonra DYP genel başkanı Tansu Çiller'in siyasi hayatını olumsuz yönde etkileyebilecek bazı konuların gündemden düşmemesi hükümetin daha çok RP tarafından tek başına idare edilmesine neden olmuştur ve DYP koalisyondaki dengeleyici konumunu kaybetmiştir. Bunun neticesinde de Türkiye'nin, RP

² Metin HEPER (2011), "Civil-Military Relations in Turkey: Toward a Liberal Model?", *Turkish Studies*, C. 12, S. 2, s.242

³ MİLLİYET, "28 Şubat Kriptosu ABD'ye Sorulacak", 17 Ağustos 2012, s.1

kontrolünde batıdan uzaklaşan, batı değerlerine ve özellikle de ABD'nin ulusal çıkarlarına zarar verebilecek bir konuma geldiği iddia edilmiştir. Sürecin sonunda da ABD Refahiyol hükümetini ulusal çıkarlarına karşı bir tutum geliştirdiğinden dolayı TSK aracılığıyla tasfiye ettiği iddia edilmiştir.

28 Şubat sürecine herhangi bir dış müdahale olduğu iddiası üzerinde durulacaksa Post-Modern darbe sürecinde ABD'nin Türkiye'ye ve Türkiye'de bulunan güç odaklarına bakış açısı da detaylıca incelenmelidir. Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte değişen ABD dış politikası ve buna bağlı olarak farklı coğrafyalarda hayata geçirilecek yeni politikalarda destek aranması Türkiye'yi ABD için vazgeçilmez bir müttefik haline getirmiştir. Bu müttefiklik ilişkileri çerçevesinde ABD, 96/97 yılları itibariyle Türkiye'de kendisiyle uyumlu çalışan bir hükümetle çıkarların maksimize edildiği ortak politikalar üretmiş ve bölgesel çıkarların iki ülke için de aynı doğrultuda kalması için çaba gösterilmiştir.

Çalışmanın amacı, 28 Şubat sürecinde ABD'nin doğrudan veya dolaylı bir rolü olup olmadığı sorusuna geçerli bir yanıt aramaktır. Sürece bir dış aktörün müdahale ettiği ve onun isteği doğrultusunda gerçekleştirildiği iddiaları uzun bir zamandır Türkiye siyasetinde yer bulmaktadır. Söz edilen iddiaların doğruluğunun araştırılması için bu konu tercih edilmiştir. 28 Şubat sürecini ve bu sürece giden etkilerin neler olduğunu araştıran literatür genellikle iç politik gelişmelere odaklanmış ve yaşanan müdahaleyi sadece Türk siyasetindeki siyasi aktörlere bağlamıştır. Yapılan çalışmalarda darbe süreçlerine bir dış aktörün müdahalesi olup olmadığı sorusu sorulmakla birlikte bu konuda yapılan çalışmalar literatürdeki boşluğu doldurmaktan uzak kalmıştır. Bu çalışma, sözü edilen boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

Çalışma, nitel araştırma teknikleri kullanılarak hazırlanmıştır. Tarihsel süreci detaylı bir şekilde değerlendirebilmek, olayları ve olguları bütüncül olacak şekilde inceleyebilmek için nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Bahsi geçen dönemde yönetimde olan hükümetlerin hangi saik ve düşüncelerle kararlar aldığı da nitel araştırma yöntemleriyle araştırılmıştır. Nitel araştırma çerçevesinde, çeşitli kurumların ve bakanlıkların, Amerikan Ulusal Güvenlik Ajansı Arşivi – National Security Agency/NSA-, Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı Arşivi -Department of State-, Beyaz Saray Başkanlık Arşivi -Archived Presidential White House- incelenmiştir. Bu arşivlerde 28 Şubat süreciyle ilgili Birleşik Devletlerin tutumunu açık bir şekilde gösterecek belgelerin olma ihtimali düşünülmüştür ancak henüz

açıklanmamış olmaları nedeniyle çalışmaya dahil edilememiştir. Bu durum da araştırmanın sınırlı bir çerçeveye içerisinde tutulmasına neden olmuştur.

Çalışmanın derinliğini artırmak için döneme etki eden siyasiler ile söyleşilerin yapılamaması çalışmanın sınırlı kalmasına neden olan bir diğer nedendir. Ancak, yapılması muhtemel söyleşilerin çalışmaya ne tür bir katkı sağlayacağı da ayrıca düşünülmelidir. Çünkü, 28 Şubat Post-modern darbe süreci ülke gündeminde güncelliğini hala korumaktadır. Olayın şahitlerinin henüz halihazırda söylediklerinden farklı bir şey söylemek istemeyecekleri -veya söyleyemeyecekleri- de değerlendirilmelidir.

ABD'nin süreç içerisinde etkileri ve Refahyol hükümetinin iktidar süresi araştırılırken döneme dair tarihsel malzemeler, özellikle yerel ve yabancı gazete arşivleri de incelenmiştir. Yerel gazetelerden 'Cumhuriyet', 'Hürriyet' ve 'Milliyet' başta olmak üzere 'Resmî Gazete' ve 'Sabah' gazetelerinin arşivlerinden alınan haberler de çalışmaya eklenmiştir. Yabancı gazetelerden 'The New York Times' ve 'The Washington Post' arşivleri çalışmanın derinleştirilmesinde fayda sağlamıştır.

Ayrıca, dönem içerisinde adı geçen ilgili siyasilerin konuşmaları, döneme dair çok kısıtlı da olsa anılar ve diğer resmi ve resmi olmayan belgeler kullanılmıştır. 28 Şubat süreci içerisinde adı geçen kişilerin anılarını kaleme almamış olmaları sürecin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Özellikle, Silahlı Kuvvetler bünyesinde görev yapan askerlerin anılarını yazmaları ve dönemi tüm detaylarıyla açıklamaları sürecin iyi analiz edilmesini sağlayacaktır.

Çalışma içerisinde 28 Şubat sürecini ifade etmek için 'müdahale', 'süreç' ve 'post-modern darbe' kelimeleri tercih edilmiştir. Bu üç kelime de yapılan darbeyi betimleyebilmek için birbirleri yerine kullanılmıştır ve aynı anlama gelmektedir.

Refahyol hükümeti bir koalisyonudur ve 28 Şubat sürecine dış müdahalenin bu koalisyonun büyük ortağı olan RP'nin uygulamada tercih ettiği politikalar neticesinde olduğu iddia edildiği için çalışmanın büyük çoğunluğu RP'nin politika tercihlerine yoğunlaşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde, 28 Şubat sürecine genel bir bakış sunulmakta ve RP'nin iç politikada askeri siyasete çeken ve askerinin inisiyatif almasına neden olan uygulamalarına değinilmektedir. Tarihi 28 Şubat MGK toplantısı ve toplantıdan sonra ordunun sivil ortaklarıyla beraber hükümeti yıpratma hamlelerinden bahsedilmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, söz konusu dış müdahalenin ABD tarafından geldiği iddia edildiği için Refahyol hükümetiyle aynı dönemde görev yapmış olan

ABD Başkanı Bill Clinton'ın Soğuk Savaş sonrası dış politika stratejisine odaklanılmaktadır. Ayrıca Clinton hükümeti tarafından bir dış politika söylemi olarak geliştirilen demokrasilerin geliştirilmesi ve genişletilmesi gerekliliği söylemi üzerinde durulmuştur. İkinci bölümün son kısmında ise, yeni demokrasi söylemi etrafında Birleşik Devletlerin Türkiye'den beklentileri aktarılmıştır.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise, 28 Şubat Post-Modern darbe sürecine ABD'nin herhangi bir etkisinin olup olmadığı incelenmiştir. İlk olarak, ABD'nin üçüncü dünyada gerçekleştirdiği ve teşvik ettiği darbe ve müdahalelerin amaçları ve nedenleri üzerinde durulmuştur. Sonraki kısımlarda, Refahyol hükümetinin ABD'de yarattığı kaygılar aktarılmıştır. İslami fikirlerin politika üretim süreçlerinde görünür olması ve bu nedenle Türkiye'nin batı bloğundan kopacağı düşüncesinin ABD kamuoyunda yer bulduğu ifade edilmiştir. Devam eden bölümde Refahyol hükümetinin ABD hassasiyeti aktarılmış ve bu hassasiyet özelinde alınabilecek en yüksek fayda düşünülerek ikili ilişkilerin ortaklıklar yoluyla ilerletilmeye çalışıldığı bölgesel örnekler üzerinden belirtilmiştir. Son kısımda ise, ABD'nin 28 Şubat sürecinde TSK merkezli hükümeti yıpratmak için uygulanan antidemokratik hamlelere sessiz kalarak müdahaleye üstü kapalı bir şekilde onay verdiği aktarılmıştır. Bu sürece ABD'nin doğrudan olmasa da dolaylı yollarla müdahale edebileceği ve yapılan müdahaleye hangi yollarla ve sinyallerle dahil olabileceği incelenmiştir.

BÖLÜM I

REFAHYOL HÜKÜMETİ DÖNEMİ VE 28 ŞUBAT SÜRECİ

1.1. REFAHYOL ÖNCESİ GENEL GÖRÜNÜŞ

Türkiye'deki darbe süreçleri incelendiğinde ülkenin siyasi hayatının TSK'nın müdahalesiyle yeniden şekillendirildiği ve sivil yönetim anlayışının bu müdahaleler eliyle yıpratıldığı görülecektir. Tarihsel süreç incelendiğinde Türkiye'de hükümetin değişimine doğrudan etki eden dört tane askeri müdahale olduğu görülecektir. Bu müdahaleler Atatürk'ün ilkelerini korumak – bilhassa Cumhuriyetçilik ve Laiklik ilkeleri – için ve siyasilerin yanlış yönetimleri sonucu neden oldukları iddia edilen sorunları düzeltmek için yapılmıştır.⁴

1923 ve sonrasındaki süreçte Türkiye ilk darbe tecrübesini 27 Mayıs 1960 tarihinde yaşamıştır ve bu süreden itibaren her on yılda bir Silahlı Kuvvetler tarafından sivil yönetime doğrudan veya dolaylı yollarla müdahaleler yapılmıştır. 27 Mayıs darbesiyle Adnan Menderes liderliğindeki Demokrat Parti iktidardan indirilmiş ve 15 Ekim 1961 Genel seçimlerine kadar Milli Birlik Komitesi ülkenin yönetimini askeri ilkeler çerçevesinde sürdürmüştür.

Cumhuriyet tarihindeki ikinci müdahale ise 12 Mart 1971 yılında yapılmıştır ve Memduh Tağmaç liderliğindeki Genelkurmay kadrosu 32. Hükümete bir muhtıra vererek istifasına neden olmuştur. Bu istifanın sonucunda 14 Ekim 1973 genel seçimlerine kadar Silahlı Kuvvetlerin etkisi altında dört teknokrat hükümet kurulmuştur. Bir sonraki ve belki de Türkiye tarihinde siyasal hayata en çok etki eden darbe 12 Eylül 1980 tarihinde yaşanmıştır.

Türkiye'de darbe girişimlerinde bulunan siyasal elitlerin oluşumunu ise geç Osmanlı dönemine kadar götürebilmek mümkündür. Tarihsel olarak uzun bir süredir devam eden elit, halk ve yönetici ayrışması Osmanlı İmparatorluğu yönetim erki içerisinde Meşrutiyetin ilanından sonra keskin bir şekilde görünür olmuştur ve bu

⁴ Metin HEPER ve Aylin GÜNEY (1996b), "The Military and Democracy in the Third Turkish Republic", *Armed Forces o& Society*, C. 22, S. 4, s. 620-621

süreç elitlerin oluşumunda önemli bir dönüm noktasıdır.⁵ Özellikle askerlerin ve memurların kendi aralarında bir elit tabakası oluşturmaları bu süreç içerisinde önemlidir. İmparatorluğun yıkılıp Cumhuriyetin ilan edilmesiyle birlikte bu elit kesimler dağılmamış aksine Cumhuriyetle birlikte yeni devletin mekanizmaları içerisinde taşınmıştır.⁶

Kemalist rejimin ve devamında gelen Kemalist elitlerin, rejimin devamının sağlanabilmesi için rejime göstermiş oldukları korumacı tutum aslında kendi konumlarını da koruma isteği içeren bir yaklaşım içermektedir. Burada ifade edilen rejimi koruma isteği rejime kökten bir bağlılığı ve değişimine izin vermemeyi ifade etmektedir.⁷ Cumhuriyet devrimleriyle birlikte yerlerini sağlamlaştıran elitlerin rejime karşı sert tavırlar sergileyen diğerlerine karşı tutumları anlaşılabilir. Ancak, devlete hükmetme mücadelesi veren farklı aktörlerin özellikle de sivil hükümet ve silahlı kuvvetlerin birbirlerine karşı sergiledikleri sert tavırların ana sebebi bu iki yapının arasındaki ilişkinin tam olarak tanımlanamamış olmasından kaynaklanmaktadır. Demokrasilerde ordu, bir kurum olarak sivil hükümetin denetimi ve kontrolü altında olmalıdır ancak unutulmamalıdır ki, ordunun kurumsal iç düzenlemelerinde sınırları kesin çizgilerle belirlenmiş bir özerkliğe sahip olması da gerekmektedir.⁸ Bu iki yapı arasındaki ilişki iyi bir şekilde düzenlenebilirse çatışma olasılığı en aza indirgenebilecektir.

Rejim içerisinde yerini sağlamlaştıran yapılarla diğerleri arasında mücadele başlamıştır. Bu süreçte Cumhuriyet elitlerine meydan okuyan grup daha çok İslami değerleri ön plana çıkaran ve dini Muhafazakâr bir yapıya bürünen köy, kasaba ve taşrada yaşayanlarla küçük üreticilerdir. Bu doğrultuda dindar iş adamlarının ve eleştirenler tarafından yeşil sermaye de denilen Anadolu sermayesinin ortaya çıkışı ve merkez çevre ilişkileri kapsamında Cumhuriyet elitlerine meydan okuyan grupların

⁵ İhsan KURTBAŞ (2017), “Türkiye’de Politik Değişim ve Siyasi Elitler Merkez-Çevre Kuramının Gözden Geçirilmesi ve Türkiye’de Bir ‘ ‘ Elit Koalisyonu Olarak Yeni Elitler ‘ ’”, *International Journal of Social Science*, S. 54, s. 190.

⁶ Elitlerin Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte orduya yükledikleri anlam son derece yüksektir. Ordu, devletin sınırlarının koruyucusu, çağdaş uygulamaların kaynağı ve yeni ülke için kritik öneme sahip ilkelerin, devrimlerin ve reformların yayılması için bir kurum ve ideal olarak kabul edilen rejimin koruyucusudur., George S. HARRIS (1965), “The Role of the Military in Turkish Politics”, *Middle East Journal*, C. 19, S. 1, s. 55

⁷ Samuel P. HUNTINGTON (1957), “Conservatism as an Ideology”, *The American Political Science Review*, C. 51, S. 2, s. 455

⁸ Samuel P. HUNTINGTON (1959), “Civilian Control and the Constitution”, *The American Political Science Review*, C. 50, S. 3, s. 678, Ayrıca, Huntington ordunun her ne kadar sivil hükümetin kontrolü altında olduğunu belirtse de kendi iç düzenlemelerinde belirli ve sınırlı özerkliğe sahip olması gerektiğinden de bahsetmektedir.

1994 yerel seçimlerinde Refah Partisi ile çevreden merkeze gelmeleri ve 1995 genel seçimlerinden sonra merkezde kalmayı kesinleştirmeleri Türkiye’de iktidar ilişkilerinde yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur.

Cumhuriyet elitleri -asker-sivil bürokrasi ve sermaye sahipleri- rejimin kuruluşundan itibaren kendilerine hedef olarak gördükleri bir ideolojinin iktidara gelmesini kendi varlıkları adına bir tehdit olarak algılamışlardır. Bu noktada, öteki konumunda olan bir yapının iktidara gelmesiyle birlikte Cumhuriyet elitlerini oluşturan yapılar Muhafazakâr tutumlarını göstermişler ve rejimin değişme tehlikesi altında olduğunu iddia ederek merkezi hükümete müdahale etmişlerdir. Özellikle asker ve hükümeti devirmek için askerın yönlendirmesiyle girişimlerde bulunan aktörlerin ortak davranışları sonucunda Refahyol hükümeti 28 Şubat 1997 tarihindeki MGK kararlarının bir sonucu olarak kuruluşundan bir yıl sonra 30 Haziran 1997 tarihinde istifa ettirilmiştir. 28 Şubat müdahalesi de diğer müdahaleler gibi Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanununun 35. Maddesine dayandırılmıştır.⁹

Bu noktada, Türkiye’deki demokratik işleyiş içerisindeki Militan Demokrasi anlayışını görmek mümkündür. Bu anlayışa göre; otoriter eğilimleri olduğu iddia edilen düşüncelere, partilere ve bireylere karşı, demokrasilerin kişilere sağlamış olduğu özgürlüklerden faydalanarak yönetime gelmelerini ve mevcut rejimi yıkmalarını önlemek için tedbirler alınmalıdır.¹⁰ Bu durum, sistem karşıtı partiler veya sisteme yarı sadık olduğu iddia edilen partiler üzerinden şekillenmektedir. Ayrıca unutulmamalıdır ki, militan demokrasi anlayışı demokrasilerin olmazsa olmaz çoğulculuk fikrini zedelemektedir ve ifade özgürlüğüne engellemeler koyabilmektedir.¹¹ Militan demokrasi, kendilerini rejimin tek savunucusu olarak ifade eden grupları demokrasi dışı bazı uygulamaları yapmaları için cesaretlendirebilmektedir.

⁹ 9 Ocak 1961 yılında çıkarılan Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet kanununun 35. Maddesi şu şekildedir; Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; Türk yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyetini kollamak ve korumaktır., *Resmî Gazete*, 09.01.1961, Sayı:10702 , Kanun No:211, Madde: 35, Ancak bu madde 13.07.2013 tarihinde şu şekilde değiştirilmiştir; Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; yurt dışından gelecek tehdit ve tehlikelere karşı Türk vatanını savunmak, caydırıcılık sağlayacak şekilde askeri gücün muhafazasını ve güçlendirilmesini sağlamak, Türkiye Büyük Millet Meclisi kararıyla yurt dışında verilen görevleri yapmak ve uluslararası barışın sağlanmasına yardımcı olmaktır., 35. Madde değişikliği için bkz. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.211.pdf>

¹⁰ Alexander S. KIRSHNER (2017), *Militan Demokrasi*, çev. Ferit Burak Aydar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s. 9-10

¹¹ Akif TÖGEL (2017), “Anayasal ve Militan Demokrasi Algısı Üzerine”, *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, S. 1, s. 122

Türk anayasasına bakıldığı zaman ülkenin demokratik, laik, sosyal bir hukuk devleti olduğu söylenmektedir. Bu düşünceyle, Atatürk'ün Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren söylediği idealler ve devrimler anayasada görülebilmektedir. Anayasadaki bu maddeler dahi Türkiye'deki demokrasinin militan bir özelliğinin olduğunu göstermektedir.¹² Türkiye Cumhuriyeti'nin değiştirilemez ilkelerinden birisi olan laiklik ilkesi devletin ve sistemin koruyucuları arasında kıskanç bir duyguyla savunulmasını sağlamıştır.

Avrupa'da militan demokrasi faşizm ve komünizmi engellemek üzerine kurulmuşken Türkiye'deki militan demokrasi örneği din ve rejimi tehdit edebilecek ideolojiler -ki bir dönem engellenmek istenen ideoloji Komünizm olmuştur- üzerine kurulmuştur. Herhangi bir siyasi oluşum dini bir kavramı veya dini değerleri, Kürt milliyetçiliğini ve radikal sol görüşleri ön plana çıkarıyorsa o siyasi oluşum Türkiye'deki militan demokrasi uygulamalarına takılmıştır.¹³

Militan demokrasi, Türkiye'de laiklik ilkesini korumak için vazgeçilmez bir araç olarak kullanılmıştır. Ancak bu durum farklı kullanımlara da yol açmıştır çünkü dini gruplar bahane edilerek sivil siyasetin birçok noktasına Militan demokrasi kavramı aracılığıyla müdahale edilmiştir.

Militan demokrasi dini aşırılıklardan kaynaklanan ve devleti, kurumlarını ve demokrasiyi tehdit eden durumlarda kullanışlı olabilir ancak Türkiye'deki Militan demokrasi, demokrasiyi korumak için değil seçkinlerin yerlerini koruması için oluşturulmuş bir kavram olarak görünmektedir. Türkiye'de aynı zamanda Militan demokrasi Laikliğin ve demokrasinin yozlaşmış bir şeklini de korumaktadır. Bu yanlış uygulama Militan demokrasi anlayışını yararlı olmaktan çok yanlış sürükleyebilmektedir.

Türkiye'de yaşanan darbe dönemlerine bakıldığında Militan demokrasinin emarelerine rastlamak mümkündür. Darbe süreçlerinde mevcut rejimin yıkılmasına sebebiyet vereceği iddia edilen bazı partiler ve siyasi isimler Militan demokrasi

¹² Markus THIEL (2009), *'The Militant Democracy' Principle in Modern Democracies*, Ashgate Publishing, Farnham., s.280-295, Thiel'e göre; Anayasalar her ne kadar demokratik bir düzen sunuyor olsa da temel insan haklarını, özel ve kişisel hakları, siyasi parti yasaklamalarını mümkün kılabilirler.

¹³ Stevlana TYULKINA (2015), *Militant Democracy Undemocratic Political Parties and Beyond*, Routledge, Abingdon., s.170, 171, 179; Ayrıca, Tim Bale'in de ifade ettiği gibi, devletler, demokrasilerde hoşgörülerin ve özgürlüklerin demokrasiyi yok edecek kadar esnetilmesine izin vermemektedirler., Tim BALE (2007), "Are Bans on Political Parties Bound to Turn out Badly? A Comparative Investigation of Three 'Intolerant' Democracies: Turkey, Spain and Belgium", *Comparative European Politics*, C. 5, S. 2, s.141

anlayışla sistemden uzaklaştırılmışlardır. Ayrıca bu süreç içerisinde merkez konumuna gelebilecek ve hükümet olma ayrıcalıklarından yararlanabilecek sağ ve sol partiler temel menfaatleri zarar görmediği takdirde Militan demokrasi uygulamalarına ve askeri müdahalelere karşı çıkmamışlardır.¹⁴ Kendi varlıklarını askerlerden gelebilecek herhangi bir tehdit veya müdahaleyle tehlikede görmedikleri zaman hükümete gelebilme ümidiyle askeri müdahalelere sessiz kalmayı tercih etmişlerdir. Darbeden fayda sağlayabilecek kesimlerin bu davranış biçimi göstermektedir ki, Türkiye'deki demokrasi ve sivil yönetim anlayışı yeterince olgunlaşmamış bir düşünce yapısına sahiptir.

Dönem incelenmeden önce, 28 Şubat sürecinin bir darbe olup olmadığı sorusu üzerinde durmak konuyu anlamlandırabilmek için önemlidir. Şüphesiz, 28 Şubat süreci klasik darbe girişimlerinden ayrı bir yapıya sahiptir. Silahlı Kuvvetlerin doğrudan bir müdahalesinin olmadığı bu süreçte dolaylı yöntemlerle sivil hükümete müdahale edilmiş ve partilerin hükümetten uzaklaştırılması hedeflenmiştir. Ancak askerlerin açık bir şekilde “Nizamiyeden döndük.” gibi açıklamaları¹⁵ ve Sincan'da tankların yürütülmesi de göz önüne alındığında klasik darbe girişimlerinin de ikinci planda tutulduğu bir süreç olarak tanımlayabiliriz. 28 Şubat süreci dolaylı yöntemlerin ön plana çıkarıldığı ancak gerekirse askerin şiddet kullanarak hükümeti devireceği telkinleri sürecin melez bir yapıya bürünmesine ve Post-Modern ismiyle nitelendirilmesine neden olmuştur.

28 Şubat müdahalesini diğer darbe süreçlerinden ve Militan demokrasi uygulamalarından farklı kılan özellikler ise şunlardır; asker doğrudan silah kullanarak sivil hükümete müdahale etmemiştir, 28 Şubat süreci diğer darbelere kıyasla daha uzun sürmüştür, bu yüzden anlık bir müdahale değil zamana yayılan bir süreçtir, toplumun farklı kesimlerinden hükümetin istifası için baskı uygulanmıştır, medya aktif olarak hükümet karşıtlığı için kullanılmış ve kamuoyu yönlendirilmiştir ayrıca sivil toplum kuruluşları darbe sürecine dahil edilmiştir.¹⁶

Sonuç olarak, çoğulcu demokratik yapılar düşünüldüğünde demokratik bir rejim içerisinde olması gereken farklı toplum yapılanmaları ve siyasi düşünceler 90'lı

¹⁴ Tanel DEMİREL (2005), “Lessons of Military Regimes and Democracy: The Turkish Case in a Comparative Perspective”, *Armed Forces & Society*, C. 31, S. 2, s. 253-254

¹⁵ Fikret BİLA, “Karadayı'nın Pozisyonu”, *Milliyet*, 04.01.2013, <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/karadayi-nin-pozisyonu-1650917>, E.T. 30.06.2022

¹⁶ Şeyma AKIN (2018), “28 Şubat Sürecinde Liberal Düşünce Topluluğu”, *Liberal Düşünce Dergisi*, C. 23, S. 89, s. 8

yıllarda Türk ordusunun da etkisiyle rejime karşı bir tehdit olarak algılanmıştır.¹⁷ Bunun sonucunda meşru hükümete bir darbe düzenlenerek sivil yönetime müdahale edilmiş ve toplumun belli bir kesimi ötekileştirilmeye çalışılmıştır. Ancak Refahiyol hükümetinin de rejimin diğer unsurları kadar sürecin bu şekilde sonuçlanmasında payı vardır.

28 Şubat sürecini detaylı bir şekilde inceleyebilmek için öncelikle 1980’lerde Türkiye’de yaşanan toplumsal değişim süreçlerini anlamamız gerekmektedir. 12 Eylül sürecinde Milli Güvenlik Konseyi ülkenin içinden çıkılmaz bir durumda olduğunu iddia ederek yönetime el koymuş ve 1983 yılına kadar bir cunta yönetimiyle ülkeyi idare etmiştir. Bu yönetim altında Türkiye’de bütün siyasi partiler kapatılarak sivil yönetim tasfiye edilmiş, neredeyse bütün siyasilere yasaklar getirilmiş, binlerce kişi fişlenmiş ve yüzlerce kişi cunta yönetiminde hayatını kaybetmiştir. Üç yıllık bir askeri yönetim ardından 1983 Genel Seçimleriyle birlikte ANAP iktidara gelmiş ve sivil yönetime yeniden bir şans verilmiştir. 12 Eylül 1980 darbesiyle başlayan süreçte, Türkiye’de yaşanan sosyokültürel değişim merkez çevre ekseninde bir kimlik oluşturma sürecinin en yoğun yaşandığı dönem olmuştur.¹⁸ Bir üst kimlik etrafında şekillenen -Türk, Kürt, Laik, İslamcı vb.- toplumsal kutuplaşmalar zamanla aşılamayan ve kemikleşmiş sorunlar haline gelmiştir. Bu süreçle birlikte 1990’larda merkezde bulunan laik kesimler toplumda hızla yükselişe geçen ve çevre konumunda bulunan siyasal İslam’ı kendilerine tehdit olarak görmüşlerdir.¹⁹ Siyasal İslam’ın toplum içinde görünür olmaya başlaması ve merkezi tehdit ettiği gerekçesiyle 28 Şubat Post-Modern darbesi gerçekleştirilmiş ve çevreden gelerek merkeze ulaşmaya çalışan yapılar tasfiye edilmiştir.

Görülmektedir ki, 12 Eylül 1980 darbesi ile demokrasi milli birlik ve beraberlik adına gözden çıkarılmıştır.²⁰ Siyasetin ve toplumun hemen hemen her kesimini etkileyen yasaklamalar demokrasiye getirilmek istenen düzen kavramının sonucu olarak ortaya çıkarılmış ve Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en uzun süreli askeri rejimi yaşanmıştır.

¹⁷ Özcan TUNAHAN (2015), “28 Şubat Süreci: ‘Post-Modern Darbe’ nin Sosyo-Politik Dinamikleri ve Toplum Desteği”, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2, s. 33

¹⁸ Ali BAYRAMOĞLU (2018), *28 Şubat Bir Müdahalenin Günceci*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 15

¹⁹ Şeyma AKIN (2016), “Darbeler ve Batı Medyası: 28 Şubat Darbesi Üzerinden Bir Analiz”, *Liberal Düşünce Dergisi*, S. 84, s. 38

²⁰ Nur ÇELİK (2010), “Türkiye’de Darbeler ve Siyaset İmkânı”, *Mülkiye Dergisi*, C. 34, S. 268, s. 219

1980 darbesi sonrasında askeri yönetim kendilerine hedef olarak üç aktörü seçmişlerdir. Bu aktörlerden ilki sol ideoloji ve destekçileridir, ikinci hedef güneydoğuda görünür olmaya başlayan Kürt ayrılıkçı gruplarıdır ve üçüncü hedef de radikal İslam başta olmak üzere aşırı sağ görüşlerdir. Ayrıca, 12 Eylül darbesinden sonra askeri komite 1970'lerde yaşanan siyasi kaos ve anarşi dönemlerini sürekli olarak kullanarak meşruiyetini sağlamlaştırmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda ordu, yakın geçmişten bir tehdit ve düşman unsuru oluşturarak kamuoyu üzerinde korku temelli bir tahakküm yaratma çabası içerisine girmiştir.

Dini konular başta olmak üzere ordu 12 Eylül sonrası toplumun her kesimini etkileyecek kararlar alarak toplum mühendisliğine girişmiştir. Ordunun, laikliğin İslam'a aykırı bir yapıda olmadığını kanıtlama çabasında olması ve her ne kadar İslami oluşumlar hedef olarak gösterilse de ortaokullarda zorunlu din dersinin getirilmesi bu süreç içerisindeki toplum mühendisliğine örnek olarak gösterilebilir.

12 Eylül askeri darbesiyle birlikte Türkiye'de ordu, merkeziyetçi düşünce yapısını derinleştirmeye başlamıştır. Müdahaleden sonra yeni bir anayasa hazırlanması için komisyon oluşturulmuştur ve bu komisyon hazırladığı anayasa metnini MGK'ya sunmuştur. Yeni anayasanın kabulünden önce ise 16 Ekim 1981 tarihinde çıkarılan kanunla Türkiye'de faaliyet gösteren bütün siyasi partiler kapatılmıştır ve dönemin siyasilerine yasaklar konulmuştur. Daha sonra, Silahlı Kuvvetler sendikalar ve üniversiteler de dahil olmak üzere birçok kurumu baskı altına almaya çalışmıştır. 6 Kasım 1981 tarihinde Yükseköğretim kanunu çıkarılarak üniversiteler denetim altına alınmaya çalışılmıştır.²¹ Ayrıca, 7 Ekim 1983 yılında çıkarılan Dernekler Kanunu ile vatandaşların teşkilatlanma hakları sınırlandırılmıştır.²² Hatta, darbe sonrası kurulan MGK, Türkiye'nin yeniden siyasallaşması için gerekli olan siyasi partilerin kuruluşuna dahi karar vermiştir. Anavatan Partisi ve Milliyetçi Demokrasi Partisi başta olmak üzere bütün siyasal oluşumlar MGK'nın onayı sonrası kurulabilmiştir. Bu süreçte bir kısım basın da ordunun müdahalesini olumlu karşılamasalar da müdahaleye

²¹ *Resmî Gazete*, Yükseköğretim Kanunu, 06.11.1981, Sayı:17506, Kanun No:2547, Yükseköğretim Kanunu üniversitelerin bütçelerinin, müfredatlarının, öğrenci kabullerinin, öğretim üyelerinin seçimlerinin nasıl yapılacağına dair kuralları belirlemiştir. Bu yasa ile MGK üniversiteler üzerinde mutlak hakimiyet kurmaya çalışmıştır.

²² *Resmî Gazete*, Dernekler Kanunu, 07.10.1983, Sayı:18184, Kanun No:2908, Bu kanun ile birlikte bireylerin dernek kurması kısıtlanmış ve dernek kurmak sıkı yönetim ve denetim altına alınmıştır.

ses çıkarmamışlar ve kurulacak yeni bir düzene karşı çıkmayacaklarını ima etmişlerdir.²³

Bu gelişmeler, 1982 Anayasası ile Silahlı Kuvvetlere verilen yetkinin ne kadar büyük olduğunu göstermektedir. Halk, MGK tarafından yeniden düzenlenen Türk siyasal hayatıyla birlikte gücün ordu üzerinde toplanmasına, bireysel özgürlüklerin kısıtlanmasına ve siyasi haklardan vazgeçilmesi ile devletin merkezileşmesini kabul etmek zorunda kalmıştır.²⁴

1990'ların başlarına gelindiğinde ise Türkiye'de büyük bir terör sorunu patlak vermiştir. Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgesinde artışa geçen terör saldırıları sonucunda dönemin Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş ile dönemin Başbakanı Tansu Çiller uyumlu bir ilişki yakalamış ve bunun sonucunda Silahlı Kuvvetler ülkenin doğu bölgelerinde mevcut hükümetle birlikte ortak politikalar üretebilmiştir. Bu süreçte terör örgütleriyle mücadelede Silahlı Kuvvetler ana sorumluluğu üstlenmişlerdir ve 12 Eylül askeri darbesinden sonra Silahlı Kuvvetlerin kendisine yaratmış olduğu meşruiyeti 1990'lı yıllarda da devam ettireceği anlaşılmıştır ve böylelikle Silahlı Kuvvetler ülkenin iç politikasında önemli bir dayanak noktası olmuştur.²⁵

Bu nedenlerledir ki; 28 Şubat süreci, 12 Eylül 1980 darbesinden sonra ordunun kendisi için kurmuş olduğu düzeninin -12 Eylül ile birlikte kurulmuş olan ve merkezinde ordunun kendisinin olduğu, Atatürkçülük ya da Kemalizm adına seçilmiş otoritelerin söz hakkının kısıtlandığı ve otoriter uygulamaları öne çıkan siyasal düzenin- devam etmesini amaçlayan bir müdahaledir.²⁶ 28 Şubat müdahalesinde de ordunun laikliği vurgulayan unsurları ön plana çıkmış ve 1982 Anayasasıyla birlikte güç kazanan askeri kanat ayrıcalıklı konumunu koruyabilmek için sivil hükümetler ve politikalar üzerinde taleplerde bulunmuş gerektiğini düşündüğü dönemlerde de öneriler yapmıştır.²⁷ Bu noktada, TSK, İrtica ile mücadele kapsamında 28 Şubat sürecinin yaşanmasında başrol olmuş ve 12 Eylül sonrasında ordu tarafından tekrar oluşturulan düzen içerisinde TSK gücünü ve konumunu kaybetmemek için varlığını

²³ Tanel DEMİREL (2003), "The Turkish Military's Decision to Intervene: 12 September 1980", *Armed Forces & Society*, C. 29, S. 2, s. 271

²⁴ Birol Ali YEŞİLADA (1998), "Problems of Political Development in the Third Turkish Republic", *Polity*, C. 21, S. 2, s. 354

²⁵ Gareth JENKINS (2007), "Continuity and Change: Prospects for Civil-Military Relations in Turkey", *International Affairs*, C. 83, S. 2, s. 345

²⁶ Nur ÇELİK 2010, agm. s. 222

²⁷ Ümit CİZRE SAKALLIOĞLU (1997), "The Anatomy of the Turkish Military's Political Autonomy", *Comparative Politics-City University of New York*, C. 29, S. 2, s. 153

tekrar kanıtlama çabasına girmiştir.²⁸ 28 Şubat süreci incelendiğindeyse, bu süreç içerisinde önceki müdahalelerden farklı olarak toplumsal uyumsuzluklar Laik/İslam çerçevesine oturtulmuş ve ordu kendisine ve devamlılığına düşman olarak İslamcı yapıları belirlemiştir.

28 Şubat süreci Türk siyasi hayatı ve darbeler tarihi için önemli bir yere sahiptir. Türkiye’de geçmişte yaşanan darbeler incelendiği zaman 28 Şubat sürecinde yaşanan olaylar ve siyasi gelişmeler geçmiş darbelerle 28 Şubat sürecinin benzerliklerinden ziyade farklılıklarını ortaya çıkarmaktadır. Bu farklılıklardan dolayı yaşanan sürece Post-modern darbe de denilmiştir çünkü müdahale incelendiğinde sadece Silahlı Kuvvetlerin değil bunun yanında “silahsız kuvvetlerin”²⁹ de – basın, yargı, sivil toplum kuruluşları – post-modern darbe sürecinde etkili olduğu çok açık bir şekilde görülecektir.³⁰ Ancak, 28 Şubat sürecinin sadece ordu temelli bir müdahale olduğu düşüncesine kapılmak yanlış olur çünkü bu düşüncenin yanı sıra sürece dahil olan ve sıkça sorun odaklı politikalar üreten partiler ve liderler de sürecin bu şekilde ilerlemesine neden olmuştur.³¹

Bu noktada şu konuya değinmekte fayda vardır. Türk ordusu kendisini Cumhuriyet’in kuruluş ilkeleri olan milliyetçilik, cumhuriyetçilik, laiklik, halkçılık, devrimcilik ve devletçilik ilkelerinin koruyucusu olarak görmektedir. Türk ordusunun devlet içinde bu kadar hâkim bir konumda olması ordunun tarihten gelen bir miras düşüncesiyle hareket etmesinden ve toplum içerisindeki güvenilir konumundan kaynaklanmaktadır. Osmanlı Devletindeki ordu kavramı Cumhuriyet dönemine taşınmış ve varlığını dolayısıyla gücünü devam ettirebilmiştir. Bu süreç Pretoryanizm ile açıklanabilmektedir. Pretoryanizm’e göre ordu; kendisini sistemin üzerinde bir noktada konumlandırarak rejimin koruyucusu olduğunu iddia etmektedir. Bununla

²⁸ Ümit CİZRE SAKALLIOĞLU ve Menderes ÇINAR (2003), “Turkey 2002: Kemalism, Islamism, and Politics in the Light of the February 28 Process”, *South Atlantic Quarterly*, C. 102, S. 2/3, s. 313

²⁹ Silahsız Kuvvetler ifadesi ilk defa dönemin Deniz Kuvvetleri Komutanı Güven Erkaya tarafından söylenmiştir., ERGİN Sedat (2000), “Erkaya’nın silahsız kuvvetler doktrini”, *Hürriyet*, <https://www.hurriyet.com.tr/sedat-ergin-erkayanin-silahsiz-kuvvetler-doktrini-39163765>, ET. 11.06.2021; HÜRRİYET, “Bu Defa İşi Silahsız Kuvvetler Halletsin“, 20 Aralık 1996, s.1

³⁰ Dönemin Deniz Kuvvetleri Komutanı Güven Erkaya bir müdahale olacaksa bu müdahalenin askerden değil silahsız kuvvetlerden yani yargı, basın ve sivil toplum kuruluşlarından gelmesi gerektiğini söylemiştir.; Devrim İNCE (2014), “28 Şubat Haberciliği Bir Meşruiyet Restorasyonu”, *Ankara Üniversitesi İlefl Dergisi*, C. 1, S. 1, s. 68

³¹ Tanel DEMİREL (2019), *Türk Siyasetini Anlamak Yaklaşımlar Hakkında Bir Deneme*, Liberte Yayınları, İstanbul, s. 57

birlikte ordu dokunulmaz, sorgulanamaz bir noktadadır ve bütün siyasi oluşumlara ve kararlara müdahale etme hakkını kendisinde görmektedir.³²

Ordu Cumhuriyetin ve devrimlerin koruyucusu görevi dahilinde sadece dış düşmanlarla uğraşmamakta ayrıca iç düşman tanımlamaları yaparak onlarla da mücadele etmek iddiasıyla kendi korumacı rolünü meşrulaştırmaya çalışmaktadır.³³ Ayrıca 1950’li yıllardan itibaren ordunun ve subayların değişen düşünce yapıları sivil politikalara eğilimlerinin artmasına da neden olmuştur. Bunun en büyük nedenlerinden bir tanesi ABD yardımıyla başlayan ve keskin bir dönüşüme uğrayan doktriner değişimdir. Prusya ekolünden ABD ekolüne geçiş, subayların kesin itaat yapısından fikirlerini söyleyebilme sorgulayabilme özgürlüğüne geçmelerini ve bu özgürlüğü sivil siyaset üzerinde bir baskı aracı olarak görmelerini kolaylaştırmıştır.³⁴ Ancak unutulmamalıdır ki, bu durum, askerlerin siyasete müdahalesinde rol oynayan etkenlerden sadece bir tanesiydi.

Silahlı Kuvvetleri 28 Şubat sürecine sürükleyen asıl ve en önemli konu ise irticai faaliyetlerin ülke genelinde görünür hale gelmeye başlaması ve 12 Eylül sonrası kurulan rejimin sınırlarının zorlanmaya başlaması iddiaları olmuştur. Ayrıca, İslami faaliyet gösteren grupların sivil toplum kuruluşu ve cemaat kültüründen sıyrılarak siyasallaşmaya başladığı ve parti hüviyetine büründüğü iddiası Silahlı Kuvvetler başta olmak üzere basın ve kamuoyu tarafından da bir tehdit olarak algılanmışlardır. 28 Şubat sürecinde özellikle Refah Partisi tehdit söyleminin merkezine konulmuş ve irticai faaliyetlerin sorumlusu olarak görülmüştür. Ancak Refah Partisi’nin mirasçısı olduğu Millî Görüş hareketi Türk siyasal yaşantısında görünür olmaya başladığı daha ilk yıllarda hedef olarak görülmüştür.

Bu noktada Siyasal İslam’ın açıklanması gerekmektedir. Siyasal İslam’ı, İslam dini çerçevesinde teolojik bir anlatıdan ziyade politik bir ideoloji olarak düşünmemiz gerekmektedir. Kısaca Siyasal İslam, bir inanç sistemi olan İslam’ın siyasetin, politikanın ve toplum düzeninin sağlanması için bir araç olarak kullanılmasını tanımlamaktadır.³⁵ İslam’ın ve İslam dinine ait söylemlerin siyasal arenada görünür

³² Amos PERLMUTTER (1969), “The Praetorian State and the Praetorian Army: Toward a Taxonomy of Civil-Military Relations in Developing Polities”, *Comparative Politics*, C. 1, S. 3, s. 383

³³ Tanel DEMİREL (2004), “Soldiers and Civilians, The Dilemma of Turkish Democracy”, *Middle Eastern Studies*, C. 40, S. 1, s. 131

³⁴ Barış CELEP (2020), *Türkiye’ye Amerikan Askeri Yardım Kurulu (JAMMAT) ve Türkiye’deki Faaliyetleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, s. 281

³⁵ Mohammed AYOUB (2004), “Political Islam: Image and Reality”, *World Policy Journal*, C. 21, S. 3, s. 1

olmaya başlaması ilk olarak çok partili hayata geçilen süreç içerisinde Demokrat Parti bünyesinde olmuş daha sonra Adalet Partisi bünyesinde devam etmiş ve daha sonra da 1970 yılında Milli Nizam Partisi ile ilk siyasal hareketini başlatmıştır. Bu süreçten sonra Necmettin Erbakan önderliğindeki Millî Görüş hareketi ve destekçileri sürekli olarak diğer siyasi oluşumlar tarafından öteki olarak görülmüştür. Refah Partisi de 28 Şubat sürecinde merkez partiler tarafından ötekileştirilmiş ve sürecin ana karakteri haline getirilmiştir. Bu durumun en büyük nedenlerinden birisi ise RP'nin İslam dininin kamusal alanda daha fazla görünmesini destekleyen ve bunun için politikalar geliştiren bir parti olmasıdır. RP tarafından ve özellikle partinin Genel Başkanı Necmettin Erbakan tarafından siyasetin ve politika üretim süreçlerinde İslam dini öğretilerinin merkeze alınarak hareket edilmesi ve toplum düzeninin İslam dininin öngördüğü şekilde yeniden düzenlenmesi gerektiği söylemleri RP'nin ideolojik yaklaşımlarına tepkiyle yaklaşılmasına neden olmuştur.

Ancak şu konuya da değinmek faydalı olacaktır. RP ve öncülleri, Siyasal İslam'a uygun olabilecek bir parti hüviyetinde değillerdir. Siyasal İslam ideolojisi mevcut rejime karşı daha radikal kararlar alabilecek partileri ve siyasi oluşumları kapsamaktadır. Şeriat kanunlarının benimsenmesi, ülke rejiminin değiştirilmesi, toplumsal ve ekonomik sistemlerin İslam dinine uygun olacak şekilde yeniden düzenlenmesi gibi radikal kararların alınması ve uygulamaya konulması gerekmektedir. RP, İslam dininin öngörmüş olduğu uygulamaların ve inançların kamusal alanda daha fazla görünmesini isteyen bir partidir ancak bu tür söylemleriyle eylemlerinin arasındaki farkların da görülmesi gerekmektedir. Örneğin RP, ekonomi yönetiminde faizsiz bir yapı vadederken Liberal ekonomik sistemin öngördüğü uygulamaları desteklemekte ve buna uygun politikalar üretmektedir. Siyaset dilinde geleneksel söylemi her şekilde kullanırken Modernizmle uyum içerisinde kalmasını bilmiştir. Yönetimde olduğu süre boyunca sistemi tehdit eder emareler gösterse de sistem içerisinde kalmaya gayret göstermiştir. Ve en önemlisi, seçmenlerini İslami söylemlerle konsolide etmeye çalışırken genel kabul görmemiş öğretilerden de uzak durmaya çalışmıştır.³⁶ Fakat, RP'nin mevcut rejim içerisinde engellenme ve kapatılma korkusundan dolayı bu tarz davranışlarda bulunmuş olabileceği ayrıca düşünülmelidir.

28 Şubat süreci incelenirken özellikle üzerinde durulması gereken bir diğer konu da Refahiyol hükümetinin uygulamış ve desteklemiş olduğu politikalarıdır.

³⁶ Şerif MARDİN (1991), *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul, s.35, 135, 136

RP'nin İslamiyet'in kamusal alandaki rolü ve etkisini artırmaya çalışan bir siyasal parti olması, siyasilerin aşırı kendine güven hissi ile körleşerek hükümet etme gücünü çoğulcu bir düşünceden çoğunlukçu bir yapıya getirmesi, hükümet ortağı olan DYP'nin yolsuzluk ve siyasi ahlaka sığmayacak politikalarını çözmek yerine onları görmezden gelmesi ve dönemin siyasal havasını iyi yorumlayamaması Refahiyol hükümetinin rejimin temel ilkelerine meydan okuyan bir hükümet görünümü vermeye başlamasına neden olmuştur.

Bu süreçte, Refahiyol hükümetinin nasıl kurulduğunu ve hükümet etme yetkisine nasıl kavuştuğunu anlayabilmek için dönemin siyasal ve toplumsal olaylarına da göz atmak gerekmektedir. Siyasi olarak uzun bir koalisyonlar sürecine ek olarak kurulan Refahiyol hükümeti kendinden önceki beş koalisyon hükümetinin gerçekleştiremediklerini gerçekleştirme vaadiyle kurulmuştur. 49. Hükümet olan DYP-SHP koalisyonunun, Tansu Çiller liderliğinde kurulan ve 50. Hükümet olan DYP-SHP koalisyonunun, yine Tansu Çiller'in azınlık olarak kurduğu ancak 25 gün süren 51. Hükümetin, 52. Hükümet olarak kurulan DYP-CHP koalisyonunun ve son olarak Anayol adıyla da bilinen 53. Hükümet yani DYP-ANAP arasında kurulan koalisyonun yapamadıklarını ve gerçekleştiremediklerini yapma iddiasıyla Refah Partisi hem yerel seçimlerde hem de genel seçimlerde halk tarafından büyük bir destek görmüş ve hükümete taşınmıştır. Bu karmaşık süreç ve ekonomik zorluklar düşünüldüğünde Refah Partisi'nin bölünmüş parti sisteminden 1. Parti olarak çıkması ve büyük oy oranlarına ulaşması hiç de şaşırlacak bir sonuç olmamıştır.

1.2. REFAHYOL HÜKÜMETİNİN KURULMASI VE TEPKİ ÇEKEN

UYGULAMALARI

Türkiye 1995 yılına girildiğinde koalisyon hükümetleri tarafından yönetilmektedir. 1991 yılında yapılan genel seçimlerde birinci parti olarak seçilen Süleyman Demirel yönetimindeki Doğru Yol Partisi Erdal İnönü liderliğindeki Sosyal Demokrat Halkçı Parti ile koalisyon yaparak hükümet kurma konusunda anlaşma sağlamışlardır. Ancak 1993 yılında Süleyman Demirel'in Cumhurbaşkanı olarak seçilmesinden sonra DYP'nin başına Tansu Çiller geçmiş ve Sosyal Demokrat Halkçı Parti ile yapılan koalisyon sonlanmıştır. Sonraki süreçte 25 Haziran 1993 yılında 1. Çiller Hükümeti olarak da bilinen 50. Hükümet, Tansu Çiller'in Başbakanlığı ve Erdal İnönü'nün Başbakan Yardımcılığı ile kurulmuştur. 2 yıllık görev süresinden sonra bu koalisyon dağılmış ve DYP Deniz Baykal'ın başkanlığını yaptığı Cumhuriyet Halk

Partisi'yle (CHP) yeni bir koalisyon hükümeti kurarak hükümeti devam ettirmiştir. Ancak, CHP ile devam eden koalisyon da siyasi çekişmeler ve CHP'nin Tansu Çiller tarafından bazı isimlerin görevden alınmasını istemesi üzerine 20 Eylül 1995 tarihinde hükümetin istifa etmesiyle sonuçlanmıştır. Devam eden süreçte 2. Çiller Hükümeti olarak da bilinen 51. Hükümet azınlık olarak 5 Ekim 1995 tarihinde kurulmuştur ve 30 Ekim 1995 tarihine kadar görevde kalmıştır. 2. Çiller Hükümetinin kısa ömürlü olmasının sebebi ise meclisten güvenoyu alamamasından kaynaklanmaktadır. Bunun üzerine DYP, CHP ile erken seçim konusunda anlaşarak Tansu Çiller'in Başbakanlığı ve Deniz Baykal'ın Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı olarak görev aldığı ve 3. Çiller Hükümeti olarak da bilinen hükümeti 30 Ekim 1995 yılında kurmuştur. Hükümet kurma çalışmaları sürerken erken seçim tarihi olarak 24 Aralık 1995 tarihi kararlaştırılmıştır. Genel seçim sonuçları doğrultusunda Necmettin Erbakan'ın genel başkanlığını yaptığı Refah Partisi yüzde 21,38 oy oranıyla 1. Parti olmuştur. Yüzde 19,65 oy oranıyla Mesut Yılmaz liderliğinde Anavatan Partisi 2., yüzde 19,18 oy oranıyla ise Tansu Çiller liderliğindeki Doğru Yol Partisi 3. Parti olmuştur.³⁷

Genel seçim sonuçlandıktan sonra seçimlerden birinci parti olarak çıkan Refah Partisi koalisyon hükümeti kurma konusunda girişimlere başlamıştır. Ancak Refah Partisi bu girişimlerinde başarılı olamamış ve hükümet kurmayı başaramamıştır. Bunun sonucunda ANAYOL olarak da bilinen 53. Hükümet Mesut Yılmaz'ın Başbakanlığı ile 6 Mart 1996 tarihinde kurulmuştur. Ancak güvenoyu oylamasında yeterli çoğunluğu sağlayamadığı gerekçesiyle ANAYOL hükümetine Necmettin Erbakan tarafından Anayasa Mahkemesinde dava açılmıştır. Dava sonucunda Erbakan haklı bulunmuş ve ANAYOL hükümetinin aldığı güven oyu çoğunluk sayısının altında kaldığı için geçersiz sayılmıştır. -Güvenoyu için gerekli sayı 273+1'dir. Ancak ANAYOL hükümetinin aldığı güven oyu 257'de kalmıştır.- Bu gelişmeden sonra Başbakan Mesut Yılmaz, 6 Haziran 1996 tarihinde Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e hükümetin istifa ettiğini bildirmiştir.³⁸ Hükümetin istifasından sonra Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel hükümet kurma yetkisini tekrar Refah Partisine

³⁷ 24 Aralık 1995 Genel Seçim sonuçları için bkz. <https://www.ysk.gov.tr/tr/1983-2007-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3008>

³⁸ CUMHURİYET, "Yeni hükümet arayışı", 07 Haziran 1996, s.1; Anayol hükümeti ölü doğmuş bir koalisyon hükümetidir. Çiller'in mal varlığı hakkında yapılan soruşturmalar, TEDAŞ ile TOFAŞ ihalelerindeki yolsuzluklar ve örtülü ödenek harcamalarından dolayı Mesut Yılmaz'ın da girişimleriyle Tansu Çiller'in Yüce Divan'da yargılanma durumu olmuştur. Bu durum ANAP ve DYP'yi karşı karşıya getirmiş ve koalisyonun kısa süreli olmasına neden olmuştur. Yaşanan bu kısa süreli hükümet süreci RP'nin tekrar koalisyon görüşmelerine dahil olmasını sağlamıştır.; Gencer ÖZCAN (1998), *On bir Aylık Saltanat Siyaset, Ekonomi ve Dış Politikada Refahyol Dönemi*, Boyut Kitapları, İstanbul, s.68-71

vermiş ve böylelikle Refahiyol koalisyon hükümeti olarak bilinen 54. Hükümet Necmettin Erbakan'ın Başbakanlığı ve Tansu Çiller'in Başbakan Yardımcılığı ve Dışişleri Bakanlığını alması ile kurulmuştur.³⁹

Bu süreçte Refah Partisini ön plana çıkararak ve görünür olmasını sağlayan birçok olay yaşanmıştır. Bu olaylar mevcut hükümetin sorgulanmasına ve halkın seçimlerde yeni yüzler aramasına sebebiyet vermiştir. Madımak saldırısı, İSKİ Skandalı, ekonomik kriz, 5 Nisan kararları ve PKK'nın yurt içinde eylemlerini artırarak sivil halkı hedef almaya başlaması halk arasında yeni tercihlerin aranmasına ve ön plana çıkarılmasına neden olmuştur. Türk lirasında yaşanan devalüasyon, binlerce kişinin işsiz kalması ve krizi önleyebilmek için uygulamaya konulan katı kemer sıkma politikaları da halkın yeni tercihler yapmasına neden olmuştur. Bu süreçler sonunda mevcut iktidar partileri halk tarafından cezalandırılmış ve RP'nin beklenmedik siyasi başarısı Türk siyasi tarihine geçmiştir. Bu başarıyla birlikte RP'nin ve parti yöneticilerinin uzun yıllardır siyasi arenada yaşatmaya çalıştıkları Millî Görüş ve Adil Düzen kavramları halk arasında popüler hale gelmiştir. Siyasal ve ekonomik krizlerin yaşandığı sarsıntılı bir dönemde RP fırsatları iyi değerlendirmiş ve hem yerel seçimlerde hem de genel seçimlerde diğer partilere oranla büyük oy oranlarına ulaşarak herkesi şaşırtan sonuçlara ulaşmıştır. Bazı kesimlerde yaşanan korkunun sebebi ise, RP'nin çok uzun süredir savunduğu ve desteklediği düşüncelerden dolayı partinin İslami kesimlerin odak noktası haline gelerek rejime karşıt bir harekete dönüşme ihtimalidir. İrticai faaliyet olarak da adlandırılan ve şeriat düzeninin gelmesiyle sonuçlanabilecek siyasi söylemler ve eylemler başta Silahlı Kuvvetler olmak üzere ülkenin belli kesimlerinde tedirginlik yaratmıştır.⁴⁰

RP'nin 1995 genel seçimlerinden birinci parti olarak çıkması ve DYP ile koalisyon kurması Silahlı Kuvvetler tarafından büyük bir çekinceyle karşılaşmıştır. 1990'lar düşünüldüğünde ordunun siyasal hayattaki rolü ve yönlendirici konumu - 1995 seçimlerinden sonra ANAP-DYP koalisyonunun kurulmasında ve daha sonra ANAP-RP koalisyonunun kurulmamasında etkili olan Silahlı Kuvvetlerin konumu-

³⁹ CUMHURİYET, "Erbakan'lı günler", 29 Haziran 1996, s.1; MİLLİYET, "Refah İktidarda", 29 Haziran 1996, s.1

⁴⁰ Tepki çeken en belirgin olay ise Necmettin Erbakan'ın 13 Nisan 1994 tarihinde RP grup toplantısında yaptığı konuşma olmuştur. Konuşmanın bir bölümünde " Refah Partisi iktidara gelecek, adil düzen kurulacak. Sorun ne; geçiş dönemi sert mi olacak yumuşak mı, tatlı mı olacak kanlı mı olacak? " söylemleri tedirginliğin asıl sebebi olmuştur.; HÜRRİYET, "Hoca'nın tuhaf sözleri Refah'ı bile karıştırdı", 14 Nisan 1994; HÜRRİYET, "Hocaya Muhtıra", 15 Nisan 1994; CUMHURİYET, "Erbakan'ın 'kan hesabı'", 14 Nisan 1994, s.5

çok açıktır. Türkiye’de şeriat düzenine göre bir sistem kurma isteğinde olduğu düşünülen grupların RP etrafında toplanması ve dini söylemlerin özel alandan kamusal alana geçişlerinde gözle görülür bir değişimin yaşanması Silahlı Kuvvetleri harekete geçirmeye yetmiştir.

Silahlı Kuvvetler, basın ve sivil toplum kuruluşları RP'nin hükümet olduktan sonra uygulayacağı muhtemel politikalardan tedirginlik duymuşlar ve bu tedirginliklerden dolayı da RP'ye karşı büyük bir propaganda başlatmışlardır. Ayrıca iktidarın küçük ortağı olan DYP'nin de dönemin siyasi sorunlarında adının geçmesi sonucunda Refahiyol hükümeti de uzun süreli olamamış ve 28 Şubat 1997 tarihinde Milli Güvenlik Kurulunda alınan kararlardan 4 ay sonra hükümet istifa etmiştir.

Bu noktada şunu belirtmekte fayda vardır. Millî Görüş, 1970 yılında Necmettin Erbakan önderliğinde Milli Nizam Partisi ile Türkiye siyasetinde çıkışa geçen ve İslami ideolojinin ön plana çıktığı bir siyasal harekettir. Daha sonraki süreçte Milli Selamet Partisi ile güçlenmeye devam eden Millî Görüş çizgisi Refah Partisi ile Türk siyasal sisteminde kendisini kabul ettirebilmiştir. Önceki dönemlerde yaşanan parti kapatılma süreçlerinde Millî Görüş yara almamış aksine güçlenerek ve büyüyerek Türkiye siyasetinde ön plana çıkmıştır. Görünür olmaya başlama sürecinde en önemli adımlardan bir tanesi 1989 yılında gerçekleştirilen yerel seçimler olmuştur. Bu yerel seçimlerde henüz 5 senelik bir parti olmasına rağmen Refah Partisi yüzde 9,80 gibi dikkat çekici bir oy alarak 4. Parti olmuştur ve DSP'yi geride bırakmıştır. Bu seçimler sonucunda Kahramanmaraş, Sivas, Şanlıurfa ve Van gibi illerin belediyelerini kazanabilmiştir. Bir sonraki seçim olan 1991 genel seçimlerinde de Refah Partisi başarısını devam ettirmiş ve yüzde 16,87 oy oranı ile meclise 62 milletvekili göndermeyi başarabilmiştir.⁴¹ Ancak Refah Partisinin asıl başarısını 1994 yılında yapılan yerel seçimlerde kazandığını kabul etmemiz gerekmektedir. Bu seçimler sonucunda Refah Partisi oy oranını bir önceki seçime göre yüzde 9 artırarak oyların yüzde 19,13'ünü almaya hak kazanmıştır ve seçimlerden 3. Parti olarak çıkmayı başarabilmiştir.⁴² Bu seçimler sonucunda Refah Partisi, Ankara ve İstanbul başta olmak üzere birçok büyükşehir belediyesini kazanmış ve Türk siyasetinde tam

⁴¹ Şunu hatırlamakta fayda vardır. RP, 1991 Genel Seçimlerine İttifak ile girmiştir. Seçim ittifakına dahil olan partiler şunlardır; Refah Partisi(RP), Milliyetçi Çalışma Partisi(MÇP) ve İslahatçı Demokrasi Partisi(IDP); Ruşen ÇAKIR (2015), “20 Ekim 1991 Genel Seçimleri: Baraja Karşı Erbakan-Türkeş İttifakı”, <http://rusencakir.com/30-YILDAN-HATIRLADIKLARIM7-20-Ekim-1991-Genel-Secimleri-Baraja-karsi-Erbakan-Turkes-ittifaki/5110>

⁴² 27 Mart 1994 Mahalli İdari Seçim Sonuçları için bkz. <https://www.ysk.gov.tr/tr/27-mart-1994-mahalli-idareler-genel-secimi/2804>

manasıyla görünür olmayı başarabilmiştir. Son olarak 1995 yılında yapılan genel seçimler sonucunda Refah Partisi oyların yüzde 21,38'ini alarak 1. Parti olmuş ve meclise 158 milletvekili göndermeye hak kazanmıştır. Refah Partisinin bu başarısı küçümsenebilecek bir başarı değildir. Çünkü RP, kısa süre içerisinde Türkiye genelinde parti örgütlerini kurmuş, seçmene kendisini tanıtmış ve bunun sonucunda da büyük bir başarı elde etmiştir. Bu başarıyı anlayabilmek için öncelikle RP'ye muhalefet eden partileri anlamak gerekmektedir. Merkez sağ partileri DYP ve ANAP kendi seçmenlerini konsolide etme çabası içerisinde birbirlerini yıpratmak politikaları benimsedikleri için RP hızlı bir şekilde yükselebilmiştir. Aynı şekilde metropollerde çoğunlukta olan merkez sol partileri de -SHP, DSP, CHP- aynı hataya düşmüşler ve RP'nin metropol merkezlerinde kazanmasını engelleymemişlerdir.⁴³

Refah Partisinin öncülü olan siyasi oluşumlara baktığımız zaman İslami bir ideolojinin benimsendiğini görebiliyoruz. Refah Partisi de geçmişten aldığı mirası geleceğe taşımak için öncülleri ile aynı siyasi ideolojiyi benimsemiş ve bu doğrultuda faaliyetlerde bulunmuştur. Ancak, Refah Partisi hayata geçirmek istediği politikaları doğru bir analizden geçirmemiş ve bunun sonucunda da askeri bir müdahale ile karşı karşıya kalmıştır. Refah Partisinin yaptıkları ve yapamadıkları üzerinden bir eleştiri getirecek olursak Refah Partisinin yapamadıkları çok daha fazla ön plana çıkacaktır.

Refah Partisinin yapabildikleri üzerinde duracak olursak, en çok ön plana çıkan başarısı bir siyasi parti için kısa olarak kabul edilebilecek bir sürede yerel ve genel seçimlere katılarak yüksek oy oranlarına ulaşabilmesidir. 1983 yılında kurulduktan sonra 1989, 1991 ve 1994 yıllarında yapılan seçimlerde büyük şehirlerin belediyelerini kazanabilmek ve 1995 yılına gelindiğinde genel seçimlerden 1. Parti olarak çıkarak hükümet kurma yetkisini alabilmek her siyasi partinin ulaşabileceği bir başarı değildir. Bu açıdan bakıldığında Refah Partisinin bu başarısı küçümsenemeyecek kadar büyük bir başarıdır.

Refah Partisinin iktidar ortağı olduğu siyasal dönemin konjonktürü düşünüldüğünde ise tepki çeken politikaları RP'nin yalnızlaşmasına neden olmuştur. RP bu yalnızlaşmayı 28 Şubat 1997 yılında yaşanan olaylar sonrasında da derin bir şekilde hissetmiştir. Bu yalnızlaşmaya giden süreci Refah Partisinin yapamadıkları üzerinden değerlendirmek çok daha doğru olacaktır.

⁴³Ruşen ÇAKIR (1994), *Ne Şeriat Ne Demokrasi Refah Partisini Anlamak*, Metis Yayınları, İstanbul, s.92-106.

RP birinci olarak çıktığı seçimlerden sonra genel olarak Türkiye siyasetini ve ona etki eden unsurların varlığını anlayamamıştır. RP, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren halk için neyin iyi olabileceğini bildiğini iddia eden ve bu doğrultuda uygulamalar yapan ve aktif siyasete müdahale eden bir askeri yapıyla ilişkilerin nasıl ilerletileceği hakkında bir görüşe sahip değildir ve bunun sonucunda RP Türkiye siyasetini etkileme noktasında büyük bir aktör olan TSK ile ilişkilerini yapıcı bir söylem üzerine oturtamamıştır. Bu noktada şunu belirtmekte fayda var, RP 28 Şubat döneminde Türkiye siyasetine etki eden odaklar ile iletişim kurmada yapıcı bir politika geliştirememiştir. Devlete ve yönetime etki eden güçleri tanımayı ve bu güçlerin hassasiyetlerinin farkına varmayı RP'nin tepki çeken politikalar üretmesine neden olmuştur.⁴⁴

Ayrıca, Refahiyol koalisyonunun kurulması Tansu Çiller'in Başbakanlıkları sırasında yaşanan yolsuzluk iddialarının unutturulması için kullanılmıştır.⁴⁵ Çiller kendisini aklayabilmek ve Yüce Divan'a gitmemek için RP ile koalisyona razı olmuştur. Bu yakınlaşma siyasi çevrelerde şaşkınlık yaratmıştır zira genel seçimlerden sonra hükümet kurma süreçlerinin ilk turlarında RP ve DYP anlaşamamıştır. Hatta genel seçimlerin öncesinde iki partinin lideri de birbirleri için ağır ithamlarda bulunmuştur. Ancak Tansu Çiller'in hükümeti döneminde yaşanan hem etik hem de insan hakları açısından sorun yaşatacak olaylar bu koalisyonun gerçekleşmesini sağlamıştır. Bu koalisyona ise en etkili muhalefeti dönemin ANAP milletvekilleri yapmıştır.⁴⁶ Ancak bu koalisyonu DYP içerisinde hoş karşılamayan Milletvekilleri de olmuştur. Bu koalisyon neticesinde bazı Milletvekilleri istifa etmiş ve Demokrat Türkiye Partisi'ni kurarak Çiller'e muhalefet etmeye başlamışlardır.⁴⁷ Bu gelişmeler Refahiyol hükümetini en başında sorunlar üzerine inşa etmiş ve yöneticilerin gelecekte olabilecek muhtemel sorunlara odaklanabilmesini önlemiştir.

⁴⁴ 54. Hükümet döneminde Devlet Bakanı ve Hükümet Sözcüsü olan Abdullah Gül bu süreci şöyle açıklıyor; ‘‘ Geçen dönem başımıza gelenler, Türkiye'nin gerçeklerini tam tanımadığımız için oldu. Çatışma, gerginlik belki önlenemezdi, ama daha yumuşak olurdu. Hatalarımız çatışmanın yükselmesine, üzerimize gelmesine fırsat verdi. Devletin nizamını, kurallarını da bilmiyorduk. ‘‘; Ali BAYRAMOĞLU 2018, age. s. 349-351

⁴⁵ CUMHURİYET, ‘‘Çiller'in gergin bekleyişi’’, 24 Nisan 1996, s.1; TEDAŞ ve TOFAŞ ihalelerinde yapılan usulsüzlükler ve örtülü ödeneğin harcamalarının açıklanmaması Çiller'i siyasi etik çerçevesinde hedef haline getirmiştir.

⁴⁶ İktidara muhalefet için ‘‘Refahmatik etkili bir deterjandır, yolsuzlukları temizler!’’ sloganları meydanlarda kullanılmıştır.; CUMHURİYET, ‘‘Cinci Hoca Akıyor’’, 01 Şubat 1997, s.4; MİLLİYET, ‘‘ANAP'tan Halka Refahmatik’’, 31 Ocak 1997, s.12

⁴⁷ MİLLİYET, ‘‘DTP Bugün Kuruluyor’’, 07 Ocak 1997, s.1; CUMHURİYET, ‘‘DTP'de ‘Çiller Yasağı’’’, 07 Ocak 1997, s.5

Refahyol hükümetinin dönemin siyasal havasını iyi değerlendirememesi sonucunda eleştiriye çok açık politikalar izlediği dönemde bir diğer sorun ise D-8 İslam Ekonomik Birliğini kurma girişimleri olmuştur. Başbakan Erbakan batı ülkelerinin politikalarını Siyonizm'e hizmet ettiği gerekçesiyle eleştirmiş ve bu politikalara destek verenleri de Siyonizm'in destekçileri olarak işaret etmiştir. Bu noktada, Türkiye'nin lider ülke olma konumunda olduğunu ve İslam coğrafyası üzerindeki ülkelerde kendi ekonomik zirvelerini kurmaları gerektiğini savunmuştur.⁴⁸ Bu politika doğrultusunda Başbakan Erbakan Libya'ya bir gezi düzenlemiş ve dönemin Libya lideri Muammer Kaddafi ile görüşme yapmıştır ancak bu görüşme beklenenin aksine iyi bir şekilde sonuçlanmamıştır. Çünkü bu görüşme sırasında Kaddafi, Türkiye'nin dış politikasını eleştirmiş ve Türkiye'nin Kürtlere karşı eziyet ettiğinden bahsetmiştir.⁴⁹ Kaddafi'nin görüşmeler sırasında kurmuş olduğu cümleler Türk basınında büyük bir tepkiyle karşılanmış ancak Necmettin Erbakan bu sözlerin herhangi bir hakaret içermediğini söylemiştir.⁵⁰ Başbakan Erbakan Libya gezisini daha farklı yorumlamış ve D-8 İslam Birliğini kurarak kalkınmakta olan 8 İslam ülkesinin birlikteliğinin bir adımı olarak değerlendirmiştir.⁵¹ Ancak beklenen olmamış ve Refahyol hükümetinin radikal politikaları doğrultusunda kurulan D-8 İslam Birliği Erbakan'ın başbakanlıktan istifa etmesiyle önemini yitirmiş ve birliğin diğer imzacı ülkeleriyle oluşturulan gelecek ticaret anlaşmaları istenildiği gibi sonlandırılmamıştır.⁵² Bu gelişmeler hem basında hem kamuoyunda hem de Silahlı Kuvvetlerde büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Özellikle Kaddafi'nin Başbakan Erbakan'ın Libya gezisi sırasında Kürtler ve PKK terör örgütü için sarf ettiği kelimeler koalisyon hükümetinin ortağı DYP ve Başbakan Yardımcı Tansu Çiller'in de tepkisiyle karşılaşmıştır ancak Tansu Çiller'in terörle mücadele kapsamında Silahlı Kuvvetlerle kurduğu bağ Refahyol hükümeti ile büyük bir sarsıntıya uğramıştır.

⁴⁸ Erbakan, Türkiye'yi potansiyel olarak İslam dünyasının ve Ortadoğu ülkelerinin lideri konumunda görmüştür ve bunun sonucunda AB ülkelerine ve kurumlarına mesafeli ve hatta sert eleştirel söylemlerde bulunmuştur.; Hakan ÖZDEMİR (2015), "28 Şubat Süreci Arifesinde ve Ertesinde İki Milli Görüş Partisi: Refah Partisi(RP)-Fazilet Partisi(FP) Karşılaştırmalı Bir Analiz", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C. 20, S. 2, s. 172

⁴⁹ CUMHURİYET, "Kaddafi'den saygısızlık", 07 Ekim 1996, s.1-5; HÜRRİYET, "Bunun hesabını millet sorar", 07 Ekim 1996, s.1; SABAH, "Utanç gecesi", 07 Ekim 1996, s.1; MİLLİYET, "Muhalefet istifa bekliyor", 08.10.1996, s.15

⁵⁰ MİLLİYET, "Hoca, Kaddafi'yi korudu", 06 Kasım 1996, s.21

⁵¹ CUMHURİYET, "Yoksullar kulübü kuruldu", 16 Haziran 1997, s.1-9

⁵² Rumeysa KÖKTAŞ (2018), "Türkiye'nin Ortadoğu'daki Bölgesel Örgütlerle İlişkileri: İİT, KİK, D-8, Arap Ligi, ECO", *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 20 S. 2, s. 59

Devam eden günlerde ise Refahyol hükümeti başka bir sorunla daha karşılaşmıştır. 3 Kasım 1996 günü Balıkesir'in Susurluk ilçesinde bir trafik kazası sonucunda devlet ve illegal yapılanmaların ilişkisi ortaya çıkmış ve bu olay hükümetin ortağı DYP'yi ilgilendiren bir hal almıştır.⁵³ Kazaya karışan isimlerden birisinin DYP Şanlıurfa Milletvekili Sedat Bucak olması siyasetin gündemini bu olaya çevirmesine sebep olmuştur ve kaza sonrasında yaşanan gelişmeler devletin terörle mücadele için bazı hukuk dışı işlere karıştığı şüphelerini daha da kuvvetlendirmiştir. Başbakan Erbakan bu konu hakkında konuşmamayı tercih etmiştir ancak Tansu Çiller dönemin İçişleri Bakanı Mehmet Ağar'ın istifasını istemiş ve bunu farklı nedenlerle gerekçelendirmiştir.⁵⁴ Daha sonra ise Çiller, Susurluk olayı için "Bu devlet için kurşunu sıkkan da yiyen de şereflidir." demiş ve bir nevi bu davada adı geçenleri desteklediğini iddia etmiştir.⁵⁵ İstifa eden İçişleri Bakanı Mehmet Ağar ise "Ayak tırnağından saç başımıza kadar, her tarafımıza kadar rahatız, huzur içerisindeyiz, veremeyecek hiçbir hesabımız yoktur. Bu mücadeleler zor mücadelelerdir, babayiğitlik ister." diyecek ve Tansu Çiller'in açıklamalarını destekler nitelikte konuşacaktır.⁵⁶

Refahyol hükümetinin Susurluk kazası için yapmış olduğu girişimlerin yetersiz olduğunu ve hükümetin bu sınavdan başarısız olarak ayrıldığını dönemin RP'li Manisa Milletvekili Bülent Arınç kabul etmiştir.⁵⁷ Susurluk soruşturmaları devlet-mafya ilişkisinin çözülmesi, terörle mücadele kapsamında yapılan usulsüz ve hukuk dışı uygulamaların gün yüzüne çıkarılması için büyük bir fırsat sunmuştur ancak bu fırsat gerektiği gibi kullanılamamıştır. RP DYP'yi bu çıkmazdan kurtarabilmek ve kendisine hükümet ortağı karşısında politik bir kazanç sağlayabilmek için -ki bu kazanç RP'nin hükümette tek söz hakkına sahip olmasını da kolaylaştıracaktır çünkü Susurluk

⁵³ CUMHURİYET, "Çürümenin belgesi", 05.11.1996, s.1; MİLLİYET

"Büyük çürüme", 05 Kasım 1996, s.1

⁵⁴ Tansu Çiller, Mehmet Ağar'ın istifasını Erbakan'ın Libya gezisine gitmeden önce Ağar'ın imzalaması gerektiği ancak imzalamayı reddettiğini iddia ettiği belgelere dayandırmıştır.; CUMHURİYET, "Hedef bakan istifa etti", 09 Kasım 1996, s.1; MİLLİYET, "Yeni bakan aileden", 09. Kasım 1996, s.1

⁵⁵ CUMHURİYET, "Çiller, Çatlı'yı savundu", 27 Kasım 1996, s.1; MİLLİYET, "Kurşun geri tepti", 28 Kasım 1996, s.1

⁵⁶ CUMHURİYET, "Hedef bakan istifa etti", 09 Kasım 1996, s.6

⁵⁷ Mehmet Ali BİRAND ve Reyhan YILDIZ (2012), *Son Darbe: 28 Şubat*, Doğan Kitap, İstanbul, s.172-173.; Bülent Arınç Susurluk Kazası için "Refah Partisi'ni imtihan eden bir olaydı. Ama Refah Partisi o sınavdan başarısız çıktı. ... Ama ortağımızın hepsi o olayın içerisinde. Dolayısıyla biz DYP'ye karşı Susurluk olayında dik ve kararlı durabilseydik, o bağlantıları bugün araştırıldığı gibi o zaman araştırabilseydik, halkın RP'ye olan desteği ve güveni fevkalade artmış olacaktı." diyecektir., Dönemin sivil toplum kuruluşları ve üniversiteler de Susurluk kazasının aydınlatılması için hükümete baskı yapmıştır.; HÜRRİYET, "TÜSİAD: Susurluk Örtbas Edilmesin", 07 Aralık 1996, s.9; HÜRRİYET, "Rektörler Uyardı", 10 Aralık 1996, s.1,27

kazasının DYP'ye karşı kullanılabilir bir olay olma durumu vardır.- sessiz kalıp sürecin unutulmasını tercih etmiştir.

Susurluk olaylarından sonra halk tarafından başlatılan eylemler ise Refahiyol hükümetinin kamuoyu tarafından eleştirilmeye başlandığının göstergeleri olarak kabul edilebilir. Bu eylemlerden en dikkat çekenini ise Sürekli Aydınlık için Bir Dakika Karanlık eylemleri olmuştur.⁵⁸ Ancak bu eylemlere dönemin Adalet Bakanı Şevket Kazan'ın Alevileri rencide edecek şekilde tepki göstermesi hükümete karşı olan eleştirilerin artmasına neden olmuştur.⁵⁹

Bu gelişmeler yaşanırken Silahlı Kuvvetler de kendilerini rahatsız eden konuları açıkça dile getirmişlerdir. Refah Partisi iktidar olmadığı zamanlarda da laik kesimler tarafından irticai hareketlerin başında gösterilmiştir. Bu hedef gösterilmenin ana sebebi ise Necmettin Erbakan'ın siyasi hayatındaki yönelimleri ve söylemleridir. Necmettin Erbakan Türk siyasal hayatında İslami ideolojinin ön plana çıktığı ve İslami renklerin belirgin olduğu bir siyasi parti kurmuş ve Silahlı Kuvvetler başta olmak üzere laik kesimlerin tepkisini toplamıştır. Bu söylemler RP döneminde de devam etmiş ve diğer partililer de hemen hemen aynı söylemleri tekrarlamışlardır.

Bu söylemlerin en dikkat çekenleri ve Silahlı Kuvvetleri en çok rahatsız edenleri dönemin Kayseri Büyükşehir Belediye Başkanı Şükrü Karatepe'den gelmiştir. Karatepe'nin 10 Kasım Atatürk'ü Anma gününde sarf ettiği sözler hem kamuoyunda hem basında hem de Silahlı Kuvvetlerde büyük bir tepkiyle karşılanmıştır.⁶⁰ Daha sonra ise Şükrü Karatepe sarf ettiği sözlerden dolayı yaklaşık bir yıl sonra suçlu bulunmuş.⁶¹ Sonrasında, RP'nin Rize Milletvekili Şevki Yılmaz'ın konuşmaları ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan konuşmalarda Yılmaz “Kemalizm, Kapitalizm, Laiklik ve bütün şeytani düzenleri boykot ederek nöbete geliyoruz. Refah için, Millî Görüş için bütün gücümüzle çalışacağımıza söz veriyoruz.” ve “ Ben

⁵⁸ CUMHURİYET, “Aydınlık için Karanlık”, 01 Şubat 1997, s.1-6.; CUMHURİYET, “Işıklar aydınlık için söndü”, 02 Şubat 1997, s.1; MİLLİYET, “Işıklar 1 dakika sönüyor”, 03 Şubat 1997, s.1

⁵⁹ CUMHURİYET, “Kazan'a Suç Duyurusu”, 13 Şubat 1997, s.1-5

⁶⁰ Karatepe 10 Kasım günü yaptığı konuşmada ‘ ‘ Süslü püslü görüldüğüme bakıp da laik olduğumu sanmayın. Zaman zaman içinde bulunduğumuz şartlarda, mecburiyet karşısında gittiğimiz yerde inancımıza, milletimize, bütün değerlerimize küfredilirken içimizden kan akıyor. Ama resmi görevimiz icabı orada bulunmak zorunda kalıyoruz. Tek parti rejiminin kalıntısı çağdışı olmuş, insanları köle gibi gören ve rey verip de yöneticisini seçen insanlara hiç muamelesi yapan bu düzen mutlaka değişmelidir. Müslümanlar sakın ha içinizden bu hırsı, bu kini, bu imanı eksik etmeyin! ‘ ‘ sözlerini sarf etmiştir. Hatta dönemin RP Kayseri Milletvekili Memduh Büyükkılıç da ‘ ‘ Başkanımız duygularımıza tercüman oldu. ‘ ‘ diyecektir.; CUMHURİYET, “RP’li başkan laikliğe kin kustu”, 11 Kasım 1996, s.1-6; MİLLİYET, “Karatepe’ye büyük tepki”, 11 Aralık 1996, s.1-15; HÜRRİYET, “Ayıp Ettiler”, 11 Aralık 1996, s.26

⁶¹ MİLLİYET, “Karatepe Mahkûm Oldu”, 10 Ekim 1997, s.1; CUMHURİYET, “Şükrü Karatepe’ye 1 yıl hapis”, 10 Ekim 1997, s.1

Hizbullah'ım ve Hizbullah olmaktan da şeref duyuyorum.” sözlerini söylemiştir.⁶² Bu söylemlere ek olarak RP'li Hasan Hüseyin Ceylan'ın “Asker kalkmış diyor ki; ‘PKK’lı olmanıza müsaade ederiz ama şeriatçı olmanıza asla!’ Diyor. Bu kafayla çözemezsiniz, çözüm mü istiyorsunuz, şeriatçılıktır.”⁶³ söylemi Silahlı Kuvvetlerin ağır tepkilerine neden olmuştur.

Bu söylemlerin yarattığı karmaşayı ise Şükrü Karatepe güzel bir şekilde özetlemiştir. Karatepe bu söylemler için “Millî Görüş hareketinin Anadolu'daki üst düzey yöneticileri sürekli olarak ikili bir standart kullanıyorlar. İkili dil kullanıyorlar. Burada farklı, dışarıda farklı. ... yani dışarı çıkıldığında, Türkiye'nin mevcut düzenini, anayasasını, siyasal gelişimini benimseyen, bunlara hiçbir itirazı olmayan, bu yasalarla siyaset yapan bir parti olduğu söyleniyordu. Halbuki içeri girildiğinde, bir miktar daha İslami vurgu yapılıyordu. ... Nitekim çoğu arkadaşım içeride söyleyeceklerini dışarıda, dışarıda söyleyeceklerini içeride söyledikleri için problem çıktı. Şevki Yılmaz Bunlardan biri.” diyerek partisinin planlama hatası yaptığını ve bu konuda eleştirilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁶⁴ Burada bahsi geçen zamanlama hatasının ahlaki bir sorun yarattığı da gözlerden kaçmamalıdır.

Bu söylemlerin üzerine Silahlı Kuvvetleri ve laik kesimleri rahatsız eden bir başka gelişme ise Başbakan Necmettin Erbakan'ın 11 Ocak 1997 günü Başbakanlık Konutu'nda tarikat liderlerine iftar daveti vermesi olmuştur.⁶⁵ Bu davet laik kesimler tarafından rejime karşı bir tehdit olarak algılanmış ve eleştirilmiştir. Erbakan'ın bu davet ile gerçekleştirmek istediği iki temel hedefi vardır. Bunlardan ilki tarikat liderleri ile devleti barıştırma isteği diğeri ise Tarikatlardan destek alma ve kendi tabanına mesaj verme arzusu olarak kabul edilebilir. Ancak Başbakan Erbakan o günlerin siyasi havasını iyi koklayamamış olmasının ve konjonktürün iyi bir şekilde algılanamamış olmasının kurbanı olmuştur ve nihayetinde niyet edilen ile gerçekte olan arasında farklar yaşandığı için taraflar birbirlerini yanlış anlamış ve iki taraf arasındaki sürtüşme büyüyerek devam etmiştir.

Yaşanan bu gelişmelerin kamuoyunu en çok rahatsız edeni ise 31 Ocak 1997 tarihinde Sincan'da gerçekleştirilen Kudüs Gecesi olmuştur. Bu gece kapsamında

⁶² CUMHURİYET, “Şevki Yılmaz'dan Hizbullah itirafı”, 01 Ekim 1996, s.7; MİLLİYET, “Hizbulşeytan”, 01 Ekim 1996, s.17

⁶³ *Resmî Gazete*, 22.02.1998, Sayı:23266, s.41

⁶⁴ *Mehmet Ali BİRAND ve Reyhan YILDIZ 2012*, age. s. 191

⁶⁵ CUMHURİYET, “Tarikatlar devletin zirvesinde”, 11 Ocak 1997, s.5; CUMHURİYET, “Tarikatçılar Başbakanlık'ta”, 12 Ocak 1997, s.1; MİLLİYET, “Tartışılan iftar yemeği”, 11 Ocak 1997, s.17

sergilenen tiyatro oyunu ve katılımcıların yapmış oldukları konuşmalar basında geniş yer bulmuş ve Silahlı Kuvvetlerin büyük tepkisine neden olmuştur. Geceyi düzenleyen Sincan Belediye Başkanı Bekir Yıldız'ın açıklamaları, Kudüs Gecesi için salona getirilen Hizbullah ve Hamas gibi örgütlerin liderlerinin posterleri, İran Büyükelçisinin geceye davet edilmesi rejim karşıtı bir gösteri olarak algılanmıştır.⁶⁶ Sincan'da düzenlenen geceden dört gün sonra Sincan meydanında tanklar yürütülmüştür⁶⁷ ve bu gelişme için dönemin Genelkurmay 2. Başkanı Çevik Bir 2 Şubat 1997 tarihinde ABD'de katıldığı bir baloda "Sincan'da demokrasiye balans ayarı yaptık." diyerek bu müdahalenin bilinçli bir şekilde yapıldığını ifade etmiştir.⁶⁸

Refahiyol hükümeti kurulduktan kısa bir süre sonra Silahlı Kuvvetler ve laik kesimler tarafından irticanın PKK terör örgütünden daha tehlikeli olduğu ifadeleri söylenmeye başlamıştır. Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Güven Erkaya irtica ile mücadele kapsamında girişimlerin başlatılması gerektiğini vurgulayarak Batı Çalışma Grubu'nun kurulmasına karar vermiştir. BÇG ile Genelkurmay sivil siyasetin içinden bilgiler toplamış ve irticanın ana unsuru olarak gördüğü RP'yi ve RP'ye bağlı olan kişi ve kuruluşları inceleyebilmiştir.⁶⁹ BÇG'nin kuruluşu 28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısından sonra olmuştur. BÇG, genel olarak Türkiye sınırları içerisinde toplum, kamu kurum ve kuruluşları da dahil olmak üzere irticai faaliyetleri bulmak, takip etmek ve gerekirse tasfiye etmek için kurulan bir gruptur.⁷⁰ Genelkurmay başkanlığının bilgisi dahilinde kurulan bu grup çalışmalarını gizlilik içerisinde

⁶⁶ Hulki CEVİZOĞLU (2012), *28 Şubat Bir Hükümet Nasıl Devrildi*, Ceviz Kabuğu Yayınları, Ankara, s.23; Bekir Yıldız'ın Kudüs Gecesinde sarf ettiği " Oktay Ekşi dediğimiz gibi sizin virüs olarak gördüğünüz insanlar vücudunuza girdi ateşiniz yükseldi, başınız ağrıyaya başladı, mideniz bulanmaya başladı, bunun çözümü nerede diyorsunuz. ... Bunun tedavisi bu, başka yolu yok. Ama Oktay abi işinize gelse de gelme de yüzüstü yatıracağız, kollarımıza bacaklarınıza basarak bu enjekteyi yapacağız. " sözleri büyük tepkiyle karşılanmıştır.

⁶⁷ CUMHURİYET, "Sincan'da tanklı protesto", 05 Şubat 1997, s.1; MİLLİYET, "Sincan manevrası iktidarı sarstı", 05 Şubat 1997, s.1; SABAH, "Tanklar Sincan'da", 05 Şubat 1997, s.1; Yürütülen tankların bir hata sonucunda Sincan'dan geçmediği, aslında bu geçişin Dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Hikmet Köksal, Genelkurmay İkinci Başkanı Çevik Bir ve Deniz Kuvvetleri Komutanı Güven Erkaya tarafından planlı bir şekilde uygulandığı Güven Erkaya'nın kendisi tarafından dile getirilmektedir. Bu davranış Erbakan hükümetine 'darbe geliyor!' düşüncesini aşlamak ve hükümetin bu korkuyla hata yapmasına neden olmak için kurgulanmıştır.; Güven ERKAYA ve Taner BAYTOK (2001), *Bir Asker Bir Diplomat*, Doğan Kitapçılık, İstanbul., s.253

⁶⁸ Mehmet Ali BİRAND ve Reyhan YILDIZ 2012, age. s.201.; Ayrıca, Orgeneral Çevik Bir'in sözlerine iktidar ortağı DYP'den de destek mesajları gelmiştir.; CUMHURİYET, "Çevik Bir'e destek", 24 Şubat 1997, s.1

⁶⁹ BÇG, dönemin Deniz Kuvvetleri Komutanı Güven Erkaya tarafından Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı'ya sunulmuş ve Karadayı'nın onayı neticesinde kurulmuştur. BÇG'nin kuruluş amacı, MİT ve İçişleri bakanlığına Erbakan hükümetinden dolayı güven duyulmaması ve bunun sonucunda da sağlıklı bilgi akışının sağlanamayacağı düşüncesidir.; Güven ERKAYA ve Taner BAYTOK 2001, age. s.260

⁷⁰ Hikmet ÇİÇEK (1997), *İrticaya Karşı Genelkurmay Belgeleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul., s.54-60

yürütmüştür. “Batı Harekât Konsepti” adı altında kurumsal bir kimlik oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu konsept içerisinde irtica faaliyetlerinin güncel durumu, gelecekteki muhtemel yapısı ve Türkiye’deki örgütlenme şekli -gelir dağılımı eşitsizliğinden kaynaklı alt ve alt orta sınıfta, işsizler arasında, Türk milletinin dini ve örfi değerlerine bağlı olan toplum kesimlerinde, düşük eğitilmiş ve eğitimsiz kitleler arasında, tarikat, vakıf ve derneklerde irticanın kolay bir şekilde yayıldığı iddia edilmiştir.⁷¹ gibi konular ele alınmıştır. Bunlara ek olarak Silahlı Kuvvetler basını da kullanarak Refahiyol hükümetini baskı altına almaya çalışmıştır. Basında çıkan “asker rahatsız” haberlerini Başbakan Erbakan uydurma olarak nitelendirmiş ve siyasi havayı bir kez daha yanlış değerlendirmiştir.⁷² Çünkü bu söylemlerden sonra Başbakanı olduğu hükümetin DYP’li Milli Savunma Bakanı Turhan Tayan Kriz Yönetim Merkezi Yönetmeliğini çıkartarak askeriyenin rahatsızlıklarını gidermeye çalışmıştır. Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi ile kriz anlarında Başbakanlığın bütün yetkileri ilgili bakanlıklara ve Genelkurmay Başkanlığına devredilmek amaçlanmıştır. İlgili yönetmelikte kriz tanımı ‘ Kriz hali; Devletin ve milletin bölünmez bütünlüğü ile milli hedef ve menfaatlerine yönelik hasmane tutum ve davranışların, Anayasa ile kurulan hür demokrasi düzenine veya hak ve hürriyetini ortadan kaldırmaya yönelik şiddet hareketlerinin ... ayrı ayrı veya birlikte vuku bulduğu haller, ‘ şeklinde yapılmıştır. Ayrıca yönetmeliğin amacı ‘ Kriz yaratan olayın önlenmesi, ortadan kaldırılması veya milli menfaatler doğrultusunda sona erdirilmesi maksadı ile gereken hazırlık ve faaliyetlerin yönlendirilmesini, hizmet ve faaliyetlerin yürütülmesinde; Genelkurmay Başkanlığı, ilgili Bakanlık, kurum ve kuruluşlar arasında koordinasyon, işbirliği, sürat ve etkinlik sağlayarak krizin en az zararla ve milli menfaatlerimiz doğrultusunda atlatılmasına, ‘ ifadeleriyle belirtilmiş ve yönetmeliğin sorumluluğu da ‘ Bu yönetmeliğin uygulanmasında Başbakan veya görevlendireceği bir Devlet Bakanı; hizmetlerin yürütülmesinden Genelkurmay Başkanı, Bakanlar, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri ile kamu kurum ve kuruluşların en üst düzey yöneticileri sorumludur. ‘ ifadeleriyle tanımlanmıştır.⁷³

⁷¹ age. s.61-71

⁷² Başbakan Erbakan gibi DYP Genel Başkanı Tansu Çiller de askerinin rahatsız olmadığından ve herhangi bir darbe olmayacağından oldukça emindir. Hatta bu düşüncesini şu şekilde ifade etmiştir; ‘Ben Pentagon ile görüştim. Onlar, bizimkilerin -askerler kastediliyor- üzerinde etkilidir. Bana darbe olmayacağını söylediler.’, Turan YAVUZ (2019), *İkinci Vatan Tansu Çiller’in ABD Macerası*, Destek Yayınları, İstanbul., s.23,35

⁷³ *Resmî Gazete*, 9 Ocak 1997, Sayı:22872, s.4,5

1.3. TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİ VE 28 ŞUBAT MGK TOPLANTISI

Refahyol hükümeti sırasında yaşanan ve siyasi çevreleri, muhalefet partilerini, basını, kamuoyunu daha çok da laik kesimleri ve en çok da Silahlı Kuvvetleri rahatsız edecek olayların yaşanması sonucunda 28 Şubat 1997 tarihinde düzenlenen MGK toplantısına gelinmiştir. Laik kesimler ve Silahlı Kuvvetler tarafından irticai hareket olarak ifade edilen gelişmeler MGK toplantısının ana gündem maddesini oluşturmuştur. MGK toplantısı beklenenin çok üzerinde bir süreyle toplam 9 saat sürmüş ve başta Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Güven Erkaya olmak üzere diğer kuvvet komutanları da Refahyol hükümetini suçlayıcı ifadelerde bulunarak irticai hareketlerin yükselişe geçtiği vurgusunu yapmışlardır. Uzun süren görüşmeler neticesinde tavsiye niteliğinde 18 maddelik bir metin hazırlanmış ve hükümetten bu maddelere uyması istenmiştir.⁷⁴ Toplantı sonrası yaşanan süreç ise toplantıdan önceki havadan çok da farklı olmamıştır çünkü medya tarafından da sıkça belirtilen imza krizi süreci başlamıştır. Başbakan Erbakan toplantı sonrasında yayınlanan bildiriye imzalamak istememiştir çünkü bu bildirin Silahlı Kuvvetler tarafından sivil siyaseti yönlendirmeyi amaçlayan bir bildiri olduğunu söylemiştir. Başbakan Erbakan MGK toplantısı sonrasında yayınlanan bildiriye imzalamamak için farklı yollara başvurmuş bunlardan en dikkat çekenini ise şu olmuştur; tavsiye niteliğinde olan kararları meclis gündemine getirerek tartışmaya açmak istemiş ve muhalefet liderleriyle görüşmeler yapmıştır ancak MGK kararlarına demokrasi adına karşı çıkma teklifleri kabul görmemiştir. Bu yaşananlar neticesinde Başbakan Erbakan 28 Şubat 1997 tarihli MGK kararlarını 6 Mart 1997 günü imzalayarak hükümetten irtica ile mücadele kapsamında gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir.⁷⁵

⁷⁴ Söz konusu 18 madde MGK'ya ilk olarak 24 madde olarak gelmiş ancak daha sonra 18'e indirilmiştir. 18 maddelik bildiri için bkz. Saygı ÖZTÜRK (2013), *Belgelerle 28 Şubat Dünden Bugüne*, Doğan Kitap, İstanbul., s. 22-26; 28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısı sonrası gazete manşetleri ise şu şekilde; CUMHURİYET, "Muhtıra gibi tavsiye", 01 Mart 1997, s.1; MİLLİYET, "Her şey konuşuldu", 01 Mart 1997, s.1; SABAH, "Zehir Zemberek", 01 Mart 1997, s.1; HÜRRİYET, "Askerin 20 şartı", 02 Mart 1997, s.1; Ayrıca, alınan kararların detaylı bir incelemesi için bkz. Niyazi GÜNAY (2001), "Implementing the 'February 28' Recommendations: A Scorecard", *The Washington Institute for Near East Policy*, S. 10, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/implementing-february-28-recommendations-scorecard>

⁷⁵ CUMHURİYET, "Erbakan çark etti", 06 Mart 1997, s.1; MİLLİYET, "Sıra uygulamada", 06 Mart 1997, s.1; SABAH, "Paşa paşa imzaladı", 06 Mart 1997, s.1

Bu noktada MGK'nın işlevi ve görevleri hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır. Türkiye'de MGK, 1961 Anayasası ile kurulmuş bir kurumdur. 1960 öncesinde Milli Savunma Yüksek Kurulu adında bir kurul olsa da MGK adıyla kanunlaşması 1961 yılından sonra olmuştur ve 1961 Anayasasının 111. Maddesine göre tanımlanmıştır.⁷⁶ 111. Maddeye göre kurul, görüşlerini Bakanlar Kuruluna bildirmektedir ancak MGK'nın görev ve tanımlarında 30 Eylül 1971 yılında yapılan Anayasa Düzenlemesiyle başka değişiklikler de yapılmıştır.⁷⁷ Bu değişikliklerden en önemlisi ise kurulun görüşlerini bildirmesi değil tavsiye etmesi üzerinde yapılmıştır. İfade edilen değişiklikle kurul bir yardımcı görev üstlenmiştir.

1982 Anayasasıyla beraber MGK için yeni bir düzenleme daha yapılmıştır. 1982 Anayasasının 118. Maddesinde 'tavsiye eder' ifadesi tekrar değiştirilerek 'görüş bildirir' ifadesine çevrilmiş ve bu ifadeye ek olarak MGK kararlarının bazı konularında 'öncelikle dikkate alınacağı' vurgusu yapılmıştır.⁷⁸ Burada ifade edilen 'öncelikle dikkate alınır' ifadesi MGK'yı Bakanlar Kurulunun bir üst organıymış gibi algılanmasına neden olmaktadır. Ancak yine 1982 Anayasasının 117. Maddesine göre Milli savunma ve güvenlik konusunda öncelik MGK'ya değil Bakanlar Kuruluna verilmiştir. 118. Maddeye dayanarak MGK kararları her ne kadar öncelikle dikkate alınması istenen kararlar olursa olsun bu kararların uygulanıp uygulanmayacağı nihai olarak Bakanlar Kurulunun inisiyatifi altındadır.

Bu noktada, 1982 Anayasası MGK içerisindeki asker sivil ilişkilerini de dolaylı olarak net bir şekilde tanımlamıştır. Ancak yanlış yorumlamalar ve bu yorumlamaların sonuçlarından dolayı demokratik ilkeler ve sivil yönetimler zarar görmüştür. Anayasal bir durum olarak MGK'nın Bakanlar Kuruluna tavsiye veren bir kurul olduğu da çok açıktır.⁷⁹

MGK'nın Anayasal statüsü göz önünde bulundurularak 28 Şubat sürecinin ve MGK kararlarının sivil siyasete müdahale olduğu unutulmamalıdır. İrticai faaliyet

⁷⁶ *Resmî Gazete*, 20 Temmuz 1961, Sayı:10859, Kanun No:334, Madde 111: Milli Güvenlik Kurulu, milli güvenlik ile ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında yardımcılık etmek üzere gerekli temel görüşleri Bakanlar Kuruluna bildirir.

⁷⁷ *Resmî Gazete*, 22 Eylül 1971, Sayı:13964, Kanun No:1488, Madde 111: Milli Güvenlik Kurulu, milli güvenlik ile ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında gerekli temel görüşleri Bakanlar Kuruluna tavsiye eder.

⁷⁸ *Resmî Gazete*, 20 Ekim 1982, Sayı:17844, Kanun No: 2709, Madde 118: Milli Güvenlik Kurulu, Devletin milli güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulanması ile ilgili kararların alınması ve güvenliğin korunması hususunda alınması zorunlu gördüğü tedbirlere ait kararlar Bakanlar Kurulunca öncelikle dikkate alınır.

⁷⁹ Hasan TUNÇ ve Ayhan DÖNER (1998), "MGK ve Milli Güvenlik Kavramı", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, C. 1, S. 1, s. 18

olarak kabul edilen hükümet ortaklarından RP ve RP'nin uygulamaları bu kararlar vasıtasıyla baskı altına alınmaya çalışılmış ve RP hükümetten düşürülmeye çalışılmıştır. Bu kararların uygulanması için başta iktidar ortağı DYP olmak üzere sivil toplum kuruluşları, basın ve Silahlı Kuvvetler ortak hareket ederek RP'yi alternatifi olmayan bir çıkmaza sürüklemişlerdir.

1.4. 28 ŞUBAT 1997 MGK TOPLANTISI SONRASINDA TSK MERKEZLİ YIPRATMA HAMLELERİ

Kritik MGK toplantısından sonra başlatılan süreçte yaşanan gelişmeleri iyi analiz edebilmek için şunu hatırlamakta yarar vardır, medya, kamuoyunun düşüncelerine etki edebilmek için kullanışlı ve kurumsal yapılardan bir tanesidir ve toplumu yönlendirebilmek için kullanılabilir en işlevsel araçlardan bir tanesidir.⁸⁰ Bu tanım doğrultusunda, 28 Şubat sürecinde basının büyük bir kısmı, toplumu meşru ve seçilmiş hükümete karşı örgütlemeye çalışmıştır. Siyasal İslam düşüncesiyle bir yönetim sergileniyor fikriyle gazete manşetleri atılmış ve haberler yapılmıştır. Cumhuriyetin savunucusu konumundaki ordunun Refahiyol hükümetine dur demesi gerektiği defalarca ima edilmiştir.⁸¹

Açıkça söylemek gerekirse, basın, sürecin başında RP'ye ve muhtemel başarılarına karşı sert bir tutum sergilemekten uzak olmuştur. Özellikle 1994 yılındaki yerel seçimlerden sonra RP'nin başarısı basının ikiye bölünmesine neden olmuştur ve bu süreçte basının bir tarafı RP'nin başarısının uzun ömürlü olmayacağını ve laik düşünceye sahip taraflarla İslami düşüncelere sahip tarafların sağduyulu olması gerektiğini savunurken diğer taraf ise RP'nin Cumhuriyet ilkelerine aykırı bir tutum sergileyen parti olduğu imasında bulunarak RP'nin engellenmesi gerektiğini savunmuştur.⁸² Ancak merkez medyadaki bu ikiye bölünmüşlük 1995 genel seçimlerinden sonra ve hatta RP'nin hükümet ortağı olduğu 1996 yılından sonra ortadan kalkmıştır ve basın kendisine tek bir hedef olarak RP'yi seçmiştir.⁸³

⁸⁰ Yulia Valerievna PUIU, Daria Anatolevna PUIU, Iliia Vladimirovich SABLİN, Elena Savova GEORGIEVA ve Aleksey Yuryevich BYKOV (2015), "Conceptual Framework of Mass Media Manipulative Models Forming", *International Review of Management and Marketing*, C. 5, S.1, s.131, 132

⁸¹ Özgür AYDIN (2019), "Anayasal Düzen İçinde Simgesel İktidar Mücadelesi: 28 Şubat Süreci", *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 9, S. 1, s. 62

⁸² Metin HEPER ve Tanel DEMİREL (1996a), "The Press and The Consolidation of Democracy in Turkey", *Middle Eastern Studies*, C. 32, S. 2, s. 118

⁸³ Merkez medyadan kastedilen kuruluşlar şunlardır; Cumhuriyet, Milliyet, Hürriyet, Sabah gazeteleri. Merkez medya kuruluşlarına ek olarak hükümete yakın Yeni Şafak ve Zaman gazeteleri gibi medya

Basının 28 Şubat sürecinde toplum üzerindeki etkisini anlamak için dönemin gazete manşetlerine de bakmak gerekmektedir. Dönemin gazetelerinin kamuoyu üzerindeki etkisi, toplumu belli konular karşısında konsolide etme fikri ve meşru hükümete karşı bir propaganda yürütmüş olmaları basının devletin yönetim mekanizmalarındaki etkisini anlamamızı sağlayacaktır. Dolayısıyla, 28 Şubat sürecinde medyanın rolü düşünüldüğünde gazetelerin ve televizyonların darbe sürecinde etkisi azımsanmayacak kadar yüksektir. Bir araştırmaya göre, 28 Şubattan önceki 6 ay (1 Ağustos 1996-31 Ocak 1997) içerisinde dönemin 5 önemli gazetesinin (Cumhuriyet, Hürriyet, Milli Gazete, Sabah, Türkiye) manşetten verdiği haberlerin konu başlıklarının yüzde 28,7'si irtica ile mücadele ve laiklik olmuştur.⁸⁴ 28 Şubat döneminde (1 Şubat 1997-31 Temmuz 1997) 5 önemli gazetesinin (Cumhuriyet, Hürriyet, Milli Gazete, Sabah, Türkiye) manşetten verdiği haberlerin konu başlıklarının yüzde 49.7'si irtica ile mücadele ve laiklik üzerinedir.⁸⁵

Araştırmalar göstermektedir ki, basın, 28 Şubat sürecinde laiklik hakkında ve irtica ile mücadele kapsamında haberler yaparak toplumu belli bir konu etrafında birleştirmeye gayret göstermiştir. Bu süreçte asıl hedef olarak da RP ve DYP'nin kurmuş olduğu Refahyol hükümeti seçilmiştir ve gazeteler manşetler yoluyla hükümet üzerinde baskı kurmaya çalışmıştır. 28 Şubat süreci düşünüldüğünde mesafeli ve objektif olması gereken basının partizan bir tavırla taraf olarak sürece dahil olması demokratik değerleri zedelediği de unutulmamalıdır.

Çeşitli kurumlar tarafından yapılan baskı ve müdahalelere karşı RP yalnız bırakılmış ve ülkenin bütün kesimlerinden Silahlı Kuvvetlere büyük destekler verilmiştir. Yargı, basın, sivil toplum kuruluşları, üniversiteler gibi “silahsız kuvvetler” ve hatta muhalefet partileri ve liderleri de çeşitli baskı ve müdahalelerin ortağı olarak RP'yi bu sancılı süreçte yalnız bırakmıştır. RP süreci kendi kararları ve uygulamalarıyla, yanlış yürüttüğü politikalarıyla, siyasi ve toplumsal havayı ve konjonktürü iyi değerlendirememiş olmasıyla bu noktaya getirmiş olabilir. Ancak olması gerektiği iddia edilen değişimlere bu tür müdahalelerle ulaşmak mümkün değildir.

kuruluşları da vardır. Ancak, Refahyol hükümetine yakın gazetelerin arşivlerine ulaşım sorunlu olduğu için bu gazetelerin haberleri çalışmaya çok kısıtlı bir şekilde eklenebilmiştir.

⁸⁴ Erkan YÜKSEL (2004), “28 Şubat Sürecinde Milli Güvenlik Kurulu ve Medya Gündemi İlişkisi”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, C. 0, S. 19, s. 73,74

⁸⁵ Agm, s. 75,76

Bu noktada, 28 Şubat'ı anlamak için üzerinde durulması gereken bir diğer önemli konu ise sermaye değişim sürecidir. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında ve daha sonraki süreçlerde hedef olarak gösterilen ve varlığı tehdit olarak algılanan İslami ekonomik kuruluşlar Turgut Özal döneminde (83-91) kendisine yer bularak toplumsal alanda var olmaya başlamışlardır. Turgut Özal döneminde alınan teşvikler ve Arap coğrafyasından sağlanan sermayelerle yatırım yaparak kalkınmaya çalışmışlardır. Bu süreçte Anadolu Kaplanları da denilen sermaye sahipleri çoğunluk olarak Anadolu coğrafyasından küçük yatırımcı sıfatıyla ortaya çıkmıştır ve ticari olarak kendi aralarında bir denge sistemi kurarak dini referanslara dayanan şirketlerle işlerini yürütmüşlerdir. Ticari ilişkilerinde genelde Uzakdoğu ülkeleri tarafından benimsenen gelenek içerisinde modernleşme yapısını yürütmeye çalışmışlardır demek yanlış olmayacaktır.⁸⁶

Anadolu sermayenin Turgut Özal döneminde başlayan gelişim evresi 28 Şubat süreciyle birlikte merkezde bulunan İstanbul sermayesini rahatsız edici bir hal almıştır. Refah Partisinin 1994 yerel seçimlerinden sonra Büyükşehirlerin yönetimlerini kazanması ve 1995 genel seçimlerinden 1. Parti olarak çıkması İslami sermayenin ülke içerisinde ulaşabileceği konumların ve kaynakların çeşitlenmesini sağlamıştır. Ayrıca 1990 yılında kurulan MÜSİAD'ın⁸⁷ ekonomik gelişmeler çerçevesinde büyümeye ve siyasi olarak güçlenmeye başlaması da İstanbul sermayesini rahatsız etmiştir. İktidara gelen partilerin devlet aygıtının imkanlarını ve servetin yeniden dağıtılmasını kendisini destekleyenler için kullanması her dönemde karşılaşılmış bir durum olmuştur. Seçilmek için gerekli olan oy çokluğuna ulaşmak ve siyasi avantaj sağlayabilmek için kaynakların aktarıldığı yönleri değiştirmek yönetim erkine sahip olanlar tarafından gerekli olarak görülmüştür.⁸⁸ 90'ların ikinci yarısından itibaren gerçekleşen bu durum İstanbul sermayesi tarafından hayli eleştirilmiştir.

⁸⁶ TUSİAD genel bakış açısından Avrupa modelinin ekonomik, siyasi ve sosyal özelliklerini benimserken Anadolu Kaplanları İslam dininin ticari faaliyetlerde referans alınmasını ve geleneklere bağlı kalınmasını benimsemiştir., Ayşe BUĞRA (1998), "Class, Culture, and State: An Analysis of Interest Representation by Two Turkish Business Associations", *International Journal of Middle East Studies*, C. 30, S.4, s. 522

⁸⁷ MÜSİAD, İslami değerlerin ön planda tutulduğu ve ticaret ilişkilerinde dini öğelere bağlılığın hayli yüksek olduğu bir dernektir. Kurulduğu tarihten beri muhafazakâr, dinsel değerlere atıflarda bulunarak iş dünyasında var olmaya çalışan iş insanlarını temsil etmektedir., Derya BÜYÜKTANIR (2018), "Public Diplomacy Activities of TUSİAD and MÜSİAD During the AK Party Era", *Gazi Akademik Bakış*, C. 11, S. 23, s. 84

⁸⁸ Ömer DEMİR, Mustafa ACAR ve Metin TOPRAK (2004), "Anatolian Tigers or Islamic Capital: Prospects and Challenges", *Middle Eastern Studies*, C. 40, S. 6, s. 168

Eleştirenler tarafından ‘Yeşil Sermaye’ olarak adlandırılan Anadolu sermayesinin hızlı yükselişinin yaratmış olduğu sakıncalar ve rahatsızlıklar genel olarak şöyle sıralanabilir; dini oluşumların, cemaatlerin, vakıf ve derneklerin oluşturduğu ekonomik boyutun kontrol edilebilir olmaktan çıkması, MÜSİAD üye sayısının Refahiyol hükümeti döneminde artışa geçmesi⁸⁹ ve bu artış sonucunda Türkiye genelindeki ekonomik paydan İstanbul sermayesini rahatsız edecek şekilde fazla yararlanmaya başlaması, RP iktidarı ile birlikte Türkiye’nin doğruya doğru kaymaya başlaması ve ABD-AB çizgisinden uzaklaşmaya başlaması ve bu doğrultuda D-8’in kurulmasıyla doğu ülkeleri ile ekonomik ortaklık kurulması -RP’nin bu politikayı izlemesindeki sebebi şu açıklama ile yapmamız mümkün olacaktır; AB yanlısı bir politika izlemek sonuç olarak İstanbul sermayesine yarayacaktır ancak RP temelde küçük ve orta ölçekli yatırımcıları destekleme düşüncesine sahip bir parti konumundadır- ve son olarak, her düşüncenin görünür olmak için maddi kaynaklara ihtiyaç duyduğu gibi İslami düşüncelerin ve siyasi felsefelerin yayılması için de maddi kaynaklara ihtiyaç duyulmuştur. Bu noktada İslami sermayenin büyük miktarlarda gelir elde etmesi istenmeyen figür olarak görülen İslami düşüncelerin Türkiye içinde yayılmasına neden olmuştur.⁹⁰ Bu nedenler ışığında bakıldığında sivil toplum kuruluşlarından birisi olan TÜSİAD’ın ve İstanbul sermayesinin 28 Şubat sürecine nasıl etki ettiği açık bir şekilde görülecektir.

Ayrıca yine TÜSİAD’ın 20 Ocak 1997 tarihinde yayınlamış olduğu Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri isimli raporu da 28 Şubat süreci için önemli bir yere sahiptir. Dikkatle incelendiğinde görülecektir ki; TÜSİAD’ın demokrasinin iyileştirilmesi için kamuoyuna sunmuş olduğu rapordaki maddelerle 28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısından sonra açıklanan bildiriye maddeler birbirlerine benzerlik göstermektedir. Özellikle İmam Hatip liselerinin çoğunluğunun meslek liselerine dönüştürülmesi, sekiz yıllık zorunlu eğitime geçilmesi, Kuran Kurslarının Milli Eğitim Bakanlığına bağlanması gibi maddeler iş dünyası ile askerler tarafından ortak kabul görmektedir.⁹¹

⁸⁹ 1990 yılında kurulan MÜSİAD, Refahiyol hükümeti döneminde Refah Partisi ile geliştirmiş olduğu bağlar sonucunda 1997 yılında üye sayısını 2900’e kadar yükseltmiştir.; Ziya ÖNİŞ (2001), “Political Islam at the Crossroads: From Hegemony to Co-existence”, *Contemporary Politics*, C. 7, S. 4, s. 290

⁹⁰ Ekber DOĞAN (2006), “Siyasal Yansımalarıyla İslamcı Sermayenin Gelişme Dinamikleri ve 28 Şubat Süreci”, *Mülkiye Dergisi*, C. 30, S. 252, s. 60-61-62

⁹¹ *Türk Sanayici ve İşadamları Derneği*, Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri, Ocak 1997, Yayın No. TÜSİAD-T/97-207, s.113, Ayrıca raporda siyasi partilerin anayasal tanımında ve niteliğinde, kurulmalarında, teşkilatlanmalarında, üye kabul koşullarında, parti adaylarının belirlenmesinde değişiklikler istenmiştir. Bunlara ek olarak seçimlerin süresi, partilerin aldıkları hazine yardımları,

Ancak şunu hatırlatmakta fayda vardır, her ne kadar bazı konularda askerler ile TÜSİAD arasında bir uzlaşının var olduğu düşünülse de TÜSİAD'ın yayınlamış olduğu Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri isimli rapor askerin ve devlet seçkinlerinin TÜSİAD'ın bu çıkışına olumsuz yaklaşmasına da neden olmuştur.⁹² Bu olumsuz yaklaşım sonucunda TÜSİAD geri planda kalmaya gayret etmiştir çünkü askeri vesayetin devletin bütün kurumları içerisinde hissedildiği bir ortamda orduya meydan okumak ülke genelinde sermayenin kontrolünü sağlayan gruplar için bile göze alınamayacak ve sonuçları kestirilemeyecek bir durumdur.⁹³

TÜSİAD'a göre Refahyol hükümeti toplumsal uzlaşmayı sağlayamamıştır ve kamuoyunu kutuplaştırıcı politikalar üretmiştir. Ayrıca TÜSİAD'ın o dönem için beklediği bazı yapısal reformlar (siyasi partiler kanunu ve seçim yasası) da hükümet tarafından yapılmamıştır. TÜSİAD'a göre, RP, toplumun büyük kesimlerinden destek görmektedir ancak RP 28 Şubat sürecinin asıl sorumlusudur ve gizli bir ajandasının olup olmadığı konusunda kamuoyunda şüpheli yaklaşımlar uyandırmaktadır.⁹⁴ Yine 28 Şubat sürecinde RP'nin üretmiş olduğu politikalar toplumun farklı kesimlerini karşı karşıya getirmiş ve çatışmaların fitilini ateşlemiştir.

Tarihi süreç incelendiğinde TÜSİAD'ın 28 Şubat sürecindeki tavrının ilk olmadığı anlaşılacaktır. TÜSİAD, 12 Eylül 1980 darbesinden önce 1979 yılında "Ulus Bekliyor!", "Gerçekçi Çıkış Yolu" ve "Yokluğu paylaşmak mı Bolluğu sağlamak mı?" isimli bildirimlerle mevcut hükümeti eleştirmiştir.⁹⁵ Bu uyarılar hakkında dönemin Başbakanı Bülent Ecevit, "TÜSİAD hükümete muhtıra vermiştir. Ancak bu devlet iş adamlarının muhtırasıyla hükümet kurmaz."⁹⁶ diyecektir.

seçim barajının düşürülmesi gibi konularda da değişikliklerin olması gerektiği vurgulamıştır. Seçilme yaşının 25'e düşürülmesi, TBMM seçimlerinin dört yılda bir yapılması gerekliliği, seçilen vekillerin andiçme metinlerinde değişikliğin yapılması, vekil dokunulmazlığının daraltılması gibi konularda da önerilerde bulunulmuştur. Raporda başkanlık sistemi tartışmalarına da değinilmiş ve başkanlık sisteminin Türkiye için yararlı olmayacağı ve yöneticilerin zaaflarından dolayı yönetimde meşruiyet sorunları yaratabileceği vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra mevcut parlamenter sistemde bazı değişikliklerin ve iyileştirilmelerin yapılması da önerilmiştir.

⁹² Raporun 1. Bölüm V. Kısımda yer alan "*Sivilleşme Sorunu*" isimli başlık Silahlı Kuvvetlerin büyük tepkisiyle karşılaşmıştır. Genelkurmay başkanının görev ve yetkilerinin yeniden düzenlenmesi önerisi ve Anayasa'nın 118. maddesinin (MGK ile ilgili maddenin) kaldırılmasının istenmesi ve bunlara ek olarak yarı askeri bir rejim oluşturma olasılığından kaynaklı Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi Yönetmeliğinin de kaldırılmasının istenmesi Silahlı Kuvvetlerin tepkisine neden olmuştur.

⁹³ Ziya ÖNİŞ ve Umut TÜREM (2001), "Business, Globalization and Democracy: A Comparative Analysis of Turkish Business Associations", *Turkish Studies*, C. 2, S. 2, s. 108,109

⁹⁴ Ergün DİLAVEROĞLU (2012), "28 Şubat Süreci ve Bir Sivil Toplum Kuruluşu Olarak TÜSİAD'ın Sürece Bakışı", *Sakarya İktisat Dergisi*, C. 1, S. 3, s. 70

⁹⁵ TÜSİAD, 1979 Gazete ilanları, <https://tusiad.org/tr/tum/item/9376-tusiad-1979-gazete-ilanlari>

⁹⁶ CUMHURİYET, "Ecevit, iş çevresini sert dille eleştirdi", 14 Mayıs 1979, s.1-7; MİLLİYET, "Ecevit: Muhtıra ile hükümet öldürülemez", 16 Mayıs 1979, s.1

TÜSİAD 1980’li yıllarda Türkiye’de liberal ekonomilerin benimsenmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu düşüncelerini dönemin siyasi otoritelerine kabul ettiren TÜSİAD 1990’lı yıllarda bu etkisini ekonomik alandan sosyal ve siyasal alanlara da kaydırmaya başlamıştır.⁹⁷

TÜSİAD’ın yıllara göre değişen politikaları göstermektedir ki, kendisini merkezde konumlandıran ve politika üretme süreçlerine doğrudan etkisi olan bu kurum mevcut konumunu kaybetmemek için 28 Şubat sürecinde hükümete karşı bir pozisyon almıştır. Ancak, Türkiye’deki 90’lar siyaseti düşünüldüğünde ve bahsedilen dönemdeki konjonktür göz önüne alındığında TÜSİAD’ın kendisine en iyi faydayı sağlayabilecek bir politika geliştirme gayreti içerisine girdiği de açık bir şekilde görülecektir. Mevcut ekonomik yapısını sürdürebilmek ve mümkünse geliştirebilmek için Refahyol hükümetine yakın durmaya çalışırken sivil hükümetin uygulamaya koymuş olduğu politikalardan dolayı rahatsızlığını belirtmek için de asker ile birlikte hareket ettiği görülecektir.

Dönemin STK’larından bir diğeri olan TÜRK-İŞ’in Refahyol hükümeti sırasında yapmış olduğu eylemler düşünüldüğünde ise TÜRK-İŞ’in hükümet karşıtı söylemlerinin daha fazla olduğu anlaşılacaktır. Özellikle 5 Ocak 1997 yılında gerçekleştirilen ve yoğun katılımların yaşandığı “Türkiye’ye Sahip Çık” mitingi⁹⁸, 15 Şubat 1997 tarihinde kadınların şeriata karşı başlatmış olduğu yürüyüşü TÜRK-İŞ’in desteklemesi⁹⁹ ve 10 Mart 1997 tarihinde yapılan TÜRK-İŞ genel kurul toplantısı bildirisinde 28 Şubat kararlarının uygulanmasının istenmesi TÜRK-İŞ’in bu süreçte TÜSİAD’dan daha görünür olduğunu göstermektedir.

Bir diğer STK olan TOBB da 28 Şubat sürecinde hükümet karşıtı eylemlerde bulunmuştur. Refahyol hükümetinin kurulmasından sonra TOBB aktif olarak hükümet eleştirisinde bulunmamış olsa da Fuat Miras’ın TOBB başkanı seçilmesinden sonra ve özellikle de 28 Şubat MGK toplantısından sonra hükümet karşıtı eylemlere katılmaya başlamıştır. TOBB 28 Şubat sürecine dair düşüncesini ilk olarak 1 Nisan 1997 tarihinde açıklamıştır.¹⁰⁰ Bu açıklamada Refahyol hükümetine karşı olan diğer

⁹⁷ Eyüp Bayram ŞEKERLİ ve Eyüp AKÇETİN (2020), “12 Eylül 1980 ve 28 Şubat 1997 Askeri Darbe Dönemlerinde TÜSİAD-Devlet İlişkisi”, *Liberal Düşünce Dergisi*, C. 25, S. 100, s. 126

⁹⁸ MİLLİYET, “İşçi yürüyor”, 05 Ocak 1997, s.1; MİLLİYET, “İşçi uyandı”, 06 Ocak 1997, s.1.;Bu miting sırasında konuşma yapan TÜRK-İŞ Genel Başkanı Bayram Meral mollaların rejimi değiştiremeyeceğini ve kendilerinin rejimi koruyacaklarını belirtmiştir., TBMM Darbeleri Araştırma Komisyonu, 2012, Cilt:2, s.958

⁹⁹ MİLLİYET, “Çağdaş kadının şeriata isyanı”, 16 Şubat 1997, s.1-17

¹⁰⁰ HÜRRİYET, “TOBB: Hükümet hemen bitmeli”, 01 Nisan 1997, s.1

STK'larla aynı düşüncede olduklarını, hükümet etme sürecinde ve devlet yönetiminde sorunlu bir yapının olduğunu ve Refahyol hükümetinin bir an önce yönetimi bırakması gerektiğini vurgulanmıştır. Ayrıca, TOBB Başkanı Fuat Miras 28 Şubat MGK kararlarının hükümet içinde yarattığı tartışmaların -RP ve DYP arasında kararların uygulanıp uygulanmayacağına dair görüş ayrılığı yaşanmıştır- hükümetin meşruiyetini kaybetmesine neden olduğunu açıklamıştır. Ayrıca, TOBB bu süreçte RP'li çevreler tarafından "5'li Çete"¹⁰¹ olarak adlandırılan ancak kendilerine Beşli Sivil Girişim üyeleri ismini veren diğer STK'larla da ortak hareket etmiştir.

Sivil toplum kuruluşları ilk olarak 15 Mayıs 1997 tarihinde düzenlenen İzmir Gazeteciler Cemiyeti toplantısında TİSK Başkanı Refik Baydur öncülüğünde Refahyol hükümetine doğrudan eleştiri getirmişlerdir.¹⁰² Bu toplantıda, hükümetten 28 Şubat MGK kararlarının uygulanması istenmiş, bütün sivil toplum kuruluşları Refahyol hükümetine karşı durmaya davet edilmiş ve TBMM'nin de irtica ile mücadelede öncü olması gerektiği söylenmiştir. Daha sonra 21 Mayıs 1997 tarihinde TİSK, TOBB, Türk-İş, TESK ve DİSK tarafından ortak bir bildiri yayınlanmış ve irticanın Türkiye Cumhuriyeti için birinci tehdit olduğu vurgulanmıştır.¹⁰³ Bildiride "Türkiye sahipsiz değildir." denilerek TBMM'ye Cumhuriyete sahip çıkması için çağrı yapılmıştır. Refahyol hükümetinin halk ile kavgalı olduğu söylenmiş ve bu kavgayı sonlandırmak için gereken ne varsa yapılacağı vurgulanmıştır.

Bu açıklamalardan sonra sivil toplum kuruluşlarına kimileri tarafından "beşli çete, beşi bir yerde" benzetmeleri yapılarak küçük ve önemsiz bir girişim olduğu gösterilmeye çalışılmış, kimileri tarafından da "sivil inisiyatif" benzetmesi yapılarak yüceltilmeye çalışılmıştır.¹⁰⁴

Türkiye'de demokrasi kavramının tartışmalı olmasında demokrasi tanımını yanlış anlayan ve demokrasiyi suiistimal ederek rejim değişikliği hayal eden partilerin hatası olduğu kadar Silahlı Kuvvetlerin teşvik ettiği ve meşruluğu hayli tartışmalı bir siyasetin parçası olan sendikaların da hataları vardır. Demokrasilerde fren ve denetleme mekanizması olarak sivil toplum kuruluşlarının varlığı tartışılmayacak kadar önemlidir ancak hükümetin devrilmesi süreçlerinde aktif rol oynamak ve

¹⁰¹ Beşli Sivil Girişim üyeleri şu şekildedir; Türkiye İşverenler Sendikası Konfederasyonu (TİSK), Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu (TESK), Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (TÜRK- İŞ) ve Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK)

¹⁰² Refik BAYDUR (2000), *Bizim Çete*, Cem Ofset Matbaacılık, İstanbul., s.51-58

¹⁰³ age., s.58-62

¹⁰⁴ age., s.73, 74

gerçekleşmesi için çeşitli eylemlerde bulunmak demokrasi anlayışıyla çelişen bir uygulama olacaktır. 28 Şubat sürecinde rol alan STK'ların meşru kanallar aracılığıyla hükümeti eleştirmeleri ve protesto etmeleri kabul edilebilecek bir gelişmedir ancak bu süreç içerisinde aktif olarak TSK ile hareket eden, ordu tarafından teşvik edilmiş politikalara destek veren ve ordunun yönlendirmesi sonucunda STK'ların Refahiyol hükümetine karşı harekete geçmiş olmaları asıl sorunu oluşturmaktadır. Süreç içerisinde bahsi geçen STK'ların ordu tarafından teşvik edilmiş olmasalardı hükümeti yıpratıcı politikalar, söylemler ve eylemler geliştirip geliştirmeyeceği de ayrıca düşünülmelidir.

Tarihi MGK toplantısından sonra Refahiyol hükümetinin düşürülmesi için Silahlı Kuvvetlerin inisiyatif olarak başlatmış olduğu bir başka girişim ise toplumun farklı kesimlerine brifingler vermesi olmuştur. Başta basın olmak üzere sivil toplum kuruluşları ve yargı mensuplarına irticai faaliyet olarak nitelendirilen konuları anlatmak ve tanıtmak amacıyla birçok brifing verilmiştir. Silahlı Kuvvetlerin yapmış olduğu bu brifinglerde amaç Refahiyol hükümetinin gerekirse silahla görevden alınmasını sağlamaya çalışmak olduğu basında geniş yer bulmuştur.¹⁰⁵ Bu süreç sonrasında hükümet ortağı DYP'de de sorunlar baş göstermiş ve DYP'li birçok milletvekili RP'nin uygulamalarının ve kararlarının Cumhuriyet'in niteliklerine uymadığını gerekçe göstererek partisinden istifa etmiş ve Hüsamettin Cindoruk liderliğinde Demokrat Türkiye Partisi'ni kurmuştur.¹⁰⁶ Tansu Çiller bu bölünmedeki asıl hedefin kendisi olduğunu söylemiş ancak bu açıklama Refahiyol hükümetinin yara almasını engelleyememiştir.¹⁰⁷

Çeşitli kurum ve kuruluşların Refahiyol hükümetine uyguladığı yıpratma politikalarından sonra girişimler durdurulmamış aksine hızlanarak devam etmiştir ve 21 Mayıs 1997 tarihinde Refah Partisinin kapatılması için Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş tarafından dava açılmıştır.¹⁰⁸ RP için açılan kapatma davası her ne kadar Genelkurmayın yargı mensuplarına verdiği brifing sonrasında açıldığı

¹⁰⁵ CUMHURİYET, "Gerekirse silahla koruruz", 12 Haziran 1997, s.1; MİLLİYET, "Ordudan son uyarı", Milliyet, 12 Haziran 1997, s.1; MİLLİYET, "Brifing gerginliği", 10 Haziran 1997, s.1; 30 Nisan 1997 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı tarafından gazetecilere irticai faaliyetler hakkında brifing verilmiştir; CUMHURİYET, "Öncelik iç tehdit", 30 Nisan 1997, s.5; Daha sonra 1 Mayıs 1997 tarihinde bankacılara yeşil sermaye temalı bir brifing verilmiştir.; CUMHURİYET, "Şeriat kara para akıyor", 01 Mayıs 1997, s.1; son olarak 10 Haziran 1997 tarihinde yargı mensuplarına irtica ile mücadele brifingi verilmiştir; CUMHURİYET, "Kazan'dan brifing yasağı", 10 Haziran 1997, s.15

¹⁰⁶ MİLLİYET, "DTP bugün kuruluyor", 07 Ocak 1997, s.1

¹⁰⁷ Saygı ÖZTÜRK 2013, age., s. 220

¹⁰⁸ CUMHURİYET, "Refah iç savaşa sürüklüyor", 22 Mayıs 1997, s.1; MİLLİYET, "Refah'a şok dava", 22 Mayıs 1997, s.1; YENİ ŞAFAK, "Demokrasiye savaş", 22 Mayıs 1997, s.1

söylense de bu bilgi doğru değildir çünkü RP'ye kapatma davası 21 Mayıs 1997 tarihinde açılmıştır ancak yargı mensuplarına ise brifing 10 Haziran 1997 tarihinde verilmiştir.

21.05.1997 tarihinde, SP.13 Hz.1997/109 sayılı iddianame¹⁰⁹ ile Anayasa Mahkemesi, 16.01.1998 günü E.1997/1 K.1998/1 sayılı kararı ile ‘ Laik Cumhuriyet ilkesine aykırı eylemleri nedeniyle ‘ RP’nin kapatılmasına karar vermiştir.¹¹⁰ Kapatma kararı ise 22 Şubat 1998 tarihli Resmi Gazetede yayınlanmıştır.¹¹¹

Kapatma davasını açan Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş partiyi kapatmak için gerekli olan delillerin yeterli olduğunu söylemektedir.¹¹² Başbakan Erbakan’ın ve bazı milletvekilleri de dahil olmak üzere partililerin söylemleri kapatma davasında en çok kullanılan deliller arasında yerlerini almışlardır.

Anayasa Mahkemesinin almış olduğu bu tartışmalı kapatma kararına bir süre sonra AİHM de dahil olmuştur. RP’nin kapatılma davasına itirazını reddeden ve partinin kapatılmasını onaylayan AİHM¹¹³, uluslararası demokratik kurumların kararlarının sorgulanmasına neden olacak eleştiriye açık bir karar vermiştir.¹¹⁴

Kapatma davası ile derinleşen süreç 18 Haziran 1997 tarihinde Başbakan Erbakan’ın istifasıyla son bulmuştur.¹¹⁵ Refahiyol hükümeti süresince iktidar ortaklarının toplumun fay hatlarına dokunacak söylemlerde ve eylemlerde bulunmaları dönemin gerçeklerinin iyi analiz edilmediğinin bir göstergesidir. Tepki çeken RP’li yöneticiler sistem içerisinde kendisine müdahale etmek ve engellemek isteyen yapılara olanak tanımışlardır.

RP ve DYP Refahiyol koalisyonunu kurmadan önce partiler arasındaki görüşmeler neticesinde dönemsel başbakanlık formülü üzerinde anlaşmışlardır ve bu formüle göre her iki partinin lideri de 2’şer yıllık süreler boyunca Başbakanlık

¹⁰⁹ Refah Partisinin kapatılması için hazırlanan iddianame için bkz. <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/1997deki-refah-partisi-kapatma-davasi-iddianamesi-8460645>

¹¹⁰ Refah Partisinin kapatılma kararı için bkz. <https://siyasi-partikararlar.anayasa.gov.tr/SP/1998/1/1>, https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MECLIS%20BULTENI/2469_1997_1998_005_9_0000/0004.pdf

¹¹¹ *Resmî Gazete*, 22.02.1998, Sayı:23266

¹¹² Mehmet Ali BİRAND ve Reyhan YILDIZ 2012, age., s. 261

¹¹³ AİHM, RP’nin kapatma davası için gerekçeli kararında RP’nin çok hukuklu sistem önermesinden dolayı kapatılmasına karar verildiğini söylemektedir. Her dini topluluğun kendi hukukuna göre yargılanma isteği devletin bireyler üzerindeki eşitlik kavramına aykırı bulunmuştur. AİHM kararı için bkz. Information Note No.32 on the case-law of the Court, July 2001, https://www.echr.coe.int/Documents/CLIN_2001_07_32_ENG_815323.pdf, ET:28.05.2021

¹¹⁴ Mustafa ERDOĞAN (2001), “AİHM’nin RP Kararının Düşündürdükleri”, *Liberal Düşünce Dergisi*, S. 23, s. 49

¹¹⁵ CUMHURİYET, “Köşk garanti vermedi”, 19 Haziran 1997, s.1; MİLLİYET, ”Erbakan istifa etti”, 19 Haziran 1997, s.1

koltuğunda bulunabilecektir. Ancak Erbakan görev süresinin bitimine bir sene kala görevinden istifa etmiştir çünkü kamuoyu üzerinde irticai faaliyetler düşüncesi kapsamında büyük bir gerginlik oluşmuştur. Bu gerginliğin baş mimarı olarak da RP ve partinin lideri Necmettin Erbakan gösterilmiştir. Fakat Erbakan'ın siyasi ortamı yumuşatmak ve gerginlikleri azaltmak adına görevden çekilmesi gerginlikleri azaltmamıştır çünkü Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel hükümet kurma görevini Tansu Çiller'e değil ana muhalefet lideri Mesut Yılmaz'a vermiştir.¹¹⁶ Cumhurbaşkanının bu beklenmedik tercihi Refahiyol liderleri tarafından kabul edilmese de Mesut Yılmaz, Bülent Ecevit ve Hüsamettin Cindoruk anlaşarak ANASOL-D hükümeti olarak da bilinen 55. Hükümeti kurmuşlardır. Yeni kurulan koalisyon hükümeti ile de olaylı bir şekilde kurulan ve kurulduğu günden beri çeşitli kesimlerin ana hedefi haline gelen Refahiyol hükümeti bir yıl gibi kısa süreli hükümet döneminden sonra son bulmuştur.

¹¹⁶ CUMHURİYET, “Uzlaşma hükümeti”, 01 Temmuz 1997, s.1; MİLLİYET, “Bu kadro iş yapar”, 01 Temmuz 1997. s.1; Mesut Yılmaz, hükümeti kurma görevini aldıktan sonra Tansu Çiller bu durumu “Çankaya Darbesi” olarak nitelmiş Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel de bu ifadeye “ Kuş ellerinden kaçınca bunu yapıyorlar ” diyerek karşılık vermiştir.; CUMHURİYET, “Çiller ve Erbakan sindiremedi”, 21 Haziran 1997, s.1

BÖLÜM II

SOĞUK SAVAŞ SONRASI AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ

2.1. SOĞUK SAVAŞ SONRASINDA AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NİN DIŞ POLİTİKA HEDEFLERİ

Soğuk Savaşın bitmesiyle birlikte ABD ulusal ilgi ve çıkarlarına ulaşmak için politika değişikliğine gitmiştir. Bu politika değişikliğinin görünen özelliklerinden en önemlisi ise Eksen Ülke¹¹⁷ kavramına önem verilmesidir. Eksen Ülke, ABD'nin küresel konumda bölgesel çıkarlarını koruyabilecek ve gerektiğinde destekleyebilecek ülkeleri tanımlamak için kullanılmıştır.¹¹⁸ Eksen ülke coğrafi konum, ekonomik gelişimde gösterebileceği potansiyel ilerleme, ABD'nin serbest ekonomi sistemine uyum sağlayabilecek bir market ekonomisine sahip olması, bölgesel ve küresel olarak istikrarlı bir yapıda olması ve beklenmedik bir zamanda gerçekleşebilecek herhangi bir olumsuz duruma karşı -ırksal ayrılıkların neden olabileceği çatışmalar, önlenemeyen çevresel kirlilik, göçlere karşı savunmasız olma- hazırlıklı olması eksen ülkenin önemini belirleyen konular olmuştur.

Türkiye de ABD'nin Eksen Ülke tanımlamasına uyan devletlerden bir tanesidir.¹¹⁹ Türkiye'nin sahip olduğu coğrafi konum, doğu ve batı ekseninin keşişen noktasında olması, NATO'nun güneydoğu sınırını koruyan bir yapıda olması, ekonomik gelişim bakımından birçok ülkeye göre daha fazla potansiyele sahip olması, nüfusunun genç ve üretime katkı verebilecek seviyede olması ve en önemlisi de ABD'nin Ortadoğu'daki çıkarlarına ulaşmasında yardımcı olabilecek bir konumda

¹¹⁷ Eksen Ülke kavramı, Soğuk Savaş sonrası dönemde Birleşik Devletlerin küresel güvenliği sağlamasında ve ulusal çıkarlara ulaşmasında kendisine yardımcı olacak ülkeleri ifade etmektedir. Soğuk Savaştan sonra Birleşik Devletler kamuoyunun genelinde ABD'nin tek başına global girişimlerde bulunmaması gerektiği düşüncesi bulunmaktadır.; Tim SWEIJS, Willem Theo OOSTERVELD, Emily KNOWLES ve Menno SCHELLEKENS (2014), "Why Are Pivot States so Pivotal? The Role of Pivot States in Regional and Global Security", Hague Centre for Strategic Studies, s.8, 9

¹¹⁸ Robert S. CHASE, Emily B. HILL ve Paul KENNEDY (1996), "Pivotal States and U.S. Strategy", *Foreign Affairs*, C. 75, S. 1, s.37,47

¹¹⁹ Robert S. CHASE, Emily B. HILL ve Paul KENNEDY (1998), *The Pivotal States: A New Framework for U.S. Policy in the Developing World*, W.W Norton & Company, New York., s. 88, 89

bulunması Türkiye'yi önemli bir eksen ülke haline getirmektedir. Unutulmamalıdır ki, bu durumun zorlayıcı koşulları da vardır. Çevre ülkelerden gelebilecek bölgesel baskılar, ülke içerisinde yaşanabilecek muhtemel etnik çatışmalar, radikal İslam'ınülke genelinde görünür olması, demokratik kurumların yetersizliği ve denetimsizliği Türkiye'yi eksen ülke olma durumunda zorlayacak koşullar olarak sıralanabilir.

Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte küresel bağımlılık kapsamında büyük bir değişimin oluşması ABD'ye İkinci Dünya Savaşından itibaren ulaşmaya çalıştığı hedefi başarıyla gerçekleştirme fırsatı sunmuştur. Bu durum çerçevesinde Liberal Kapitalist düzenin egemen olduğu dünyada hegemonik güç olma isteği Clinton yönetimi döneminde ulaşılmaya çalışılan bir hedef olmuştur. Bu hedefin temel bileşeni ise ABD öncülüğünde ekonomik pazarların açılması ve genişlemesine dayalı bir düzeni ifade etmektedir.¹²⁰

Dönemin ABD Dışişleri Bakanı Warren Christopher Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD'nin dört önemli görevi olduğunu söylemiştir. Bu görevler; 1) Soğuk Savaşın bitmesiyle birlikte tek kutuplu sisteme dönen küresel politik düzene Birleşik Devletlerin liderlik etmesi gerekliliği, 2) Dünyanın güçlü ülkeleriyle verimli politik ve ekonomik bir sistem kurmak, 3) Küresel iletişimi faydalı hale getirmek ve bunun için gerekli olan kurumsal yapıları geliştirmek, 4) Demokrasiyi ve insan haklarını savunarak ABD'nin çıkar ve ideallerine hizmet etmek.¹²¹

ABD, Soğuk Savaşın bitmesiyle birlikte küresel olarak bulunduğu coğrafyalardan çekilmemiş aksine tek kutuplu bir dünya için global olarak çalışmalar yürütmüştür. Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD küresel olarak liberal ekonominin gelişmesini destekleme, uluslararası arenanın barışçıl bir şekilde devam etmesini sağlama ve buna ek olarak demokrasi ve insan hakları gibi kavramların işlevselliğini artırmak gibi temel hedefler belirlemiştir.¹²² Ayrıca istikrar ve güvenlik bağlamında Avrupa'dan Ortadoğu'ya ve oradan da Orta Asya'ya kadar hem kendisine hem de küresel barışa tehdit oluşturacak güçlere karşı önlem almak için çeşitli politikalar

¹²⁰ Bastiaan van APELDOORN ve Nana de GRAAFF (2014), "Corporate Elite Networks and US Post-Cold War Grand Strategy from Clinton to Obama", *European Journal of International Relations*, C. 20, S. 1, s.37

¹²¹ Warren CHRISTOPHER (1995), "America's Leadership, America's Opportunity", *Washingtonpost Interactive*, s. 8

¹²² Russell W. GLENN (2018), *New Directions in Strategic Thinking 2.0: ANU Strategic & Defence Studies Centre's Golden Anniversary Conference Proceedings*, ANU Publications, Canberra., s.133, 134

geliştirmiştir. Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte ekonomik¹²³, askeri ve diplomatik üstünlüğünü küresel olarak kullanma eğilimde olan ABD yeni oluşan uluslararası politik düzlemde çekim merkezi olmayı hedeflemiştir. Özet olarak; ABD, Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası coğrafyada öncü konumunu korumak, liberal ekonomiyi güçlendirmek ve küresel barışı tehdit edecek yapı ve devletlere karşı gücünü koruma eğilimine girmiştir.¹²⁴ Birleşik Devletlerin bunu başarabilmesi için kendisine yeni potansiyel düşmanlar ve tehditler bulması gerekmiştir.¹²⁵ Bu neticede yeni hedeflerin çoğu Ortadoğu, Balkanlar ve Orta Asya olmak üzere üç bölge içerisinde aranmıştır.

ABD Soğuk Savaş sonrası döneme liderlik ederek küresel boyutta tehdit oluşturabilecek devletleri önlemeyi, terörizm ve kaçakçılığı daha güçlenmeden engelleyebilmeyi ayrıca dost ve müttefik ülkelerin güvenliğini sağlayabilmeyi kendisi için bir hedef olarak belirlemiştir. NATO, Birleşmiş Milletler ve diğer uluslararası kuruluşların yardımlarıyla da Birleşik Devletler insani faaliyetlere öncülük edebilecek bir konumdadır.

ABD için verimli ilişkileri sürdürmek ve korumak da diğer bir görevdir. ABD'nin İkinci Dünya Savaşından itibaren desteklediği Avrupa ile ilişkilerini canlı tutması pasifik müttefikleri için önemli bir direnç kaynağı olacaktır. NATO ile sürdürülen ilişkiler Birleşik Devletlerin çıkarları ve ilkeleri için hayati önem taşımaktadır. Avrupa Birliği, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ/WTO) gibi kurumlarla ilişkiler serbest piyasa ekonomisi ve demokrasinin ve ayrıca barış, özgürlük ve insan hakları gibi kavramların gelişimi için de önemlidir.¹²⁶

Kalıcı uluslararası kurumlar oluşturmak ABD'nin bu misyon doğrultusunda gerçekleştirmeye çalıştığı bir diğer hedeftir. Demokrasiyi ve ulusal varlığı savunmak ve sürdürebilmek için kalıcı bir güvenlik ve ekonomi yapısının devam etmesini sağlamak ABD için hayati öneme sahiptir. NATO, Avrupa Birliği, Birleşmiş Milletler, Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (General Agreement on Tariffs and Trade-GATT), Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund-IMF) ve Dünya

123 "THE CLINTON DOCTRINE", 1997, The Wilson Quarterly, C. 21, S. 2, s.123

124 Russell W. GLENN 2018, age. s.135

125 THE NEW YORK TIMES, "Pentagon Imagines New Enemies To Fight in Post-Cold-War Era", 17 Şubat 1992, s.1; THE NEW YORK TIMES, "U.S. Strategy Plan Calls for Insuring No Rivals Develop", 08 Mart 1992, s.1

126 Age., s.10, 11

Bankası (World Bank-WB) gibi kuruluşların varlığı ABD ve müttefiklerinin güvenlik ve refah seviyesini artıran yapılar haline gelmiştir.¹²⁷

Başkan Bill Clinton da Warren Christopher'ın belirttiği gibi ABD'nin dünyanın farklı bölgelerinde demokrasi teşvikinde bulunmasının küresel barışa fayda sağlayacağını söylemiştir. Demokrasilerin birbirleriyle savaşa girmeyeceği düşüncesi, demokrasilerin serbest piyasayı güçlendireceği, diğer ülkelerle olan bağların güçlenmesinde yardımcı olacağı ve ABD'nin küresel çıkarlarını koruması için bu teşviklere devam etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Başkan Clinton'a göre özellikle Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte kurulan yeni devletleri ve Afrika ülkelerini demokrasiye teşvik etmek ABD'nin öncelikleri arasında yer almalıdır.

Ortadoğu barış sürecinin sağlanması da Clinton yönetiminde Birleşik Devletlerin bir diğer önemli görevi olarak kabul edilmiştir. Arap-İsrail anlaşmazlıklarının sonlandırılması, İsrail ile Filistin Kurtuluş Örgütü arasındaki çatışmaların durdurulması ve tarafların görüşmesi sağlanması¹²⁸ ve İsrail ile Suriye'nin bölgesel ihtilaflarının sonlandırılmasıyla birlikte bölgesel barışın ve istikrarın önemli yapı taşları oluşturulmuştur.¹²⁹ Ayrıca, bölgede yeni çatışmalara neden olabilecek Irak ve İran gibi ülkelerin engellenmesi ve küresel terörizme desteklerinin kesilmesi ABD'nin çıkarları için hayati önem taşımıştır.

Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla birlikte küresel sistemin tek kutuplu yapıya dönüşmesi ve bu süreç içerisinde ABD'nin siyasi, ekonomik ve askeri olarak küresel

¹²⁷ Soğuk Savaş sonrası dönem tek kutuplu bir sistem olarak şekillenmiş ancak bununla birlikte tek bir süper gücün himayesinde değil büyük bölgesel ülkelerin de sisteme dahil olduğu bir yapı ortaya çıkmıştır. Tek süper güç -ki burada kastedilen Birleşik Devletler- ekonomik, askeri, siyasi, teknolojik ve kültürel olarak küresel bir üstünlük kurabilir ancak büyük bölgesel güçlerin de kendi etki alanları ve sistemi etkileyebildiği durumlar vardır. Bunların altında ise ikincil bölgesel güçler vardır ki bu ülkeler de kısıtlı bir çevreyi etkileyebilmekte ve yönlendirebilmektedir. Her ne kadar farklı yapıların varlığı ve birbirleriyle uyumu küresel sistemin istikrarını olumlu etkilese de Uni-multipolar sistem de denebilecek bu yapıda Birleşik Devletler tek süper güç olma özelliğini taşımaktadır. Uluslararası sistemi yönlendiren, diğerleri için deniz feneri görevi gören güç olarak varlığını sürdürmektedir. Bu varlığı destekleyen sebepler ise, Birleşik Devletlerin özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan ve Soğuk Savaşın bitmesiyle hegemonik konumunu kesinleştirmesi, bir küresel güç olarak bu gücün varlığını kabul eden ülkelere yardımlarda bulunması, askeri destek sağlaması, yaptırımlardan muaf tutması, ABD değerlerinden sapmış olan ülkelere karşı sessiz kalması, uluslararası örgütlere üyelikte destek vermesi gibi sebepler ABD'nin küresel hegemonyasını destekleyen ve sürdürmesini sağlayan sebepler olarak karşımıza çıkmaktadır.; Samuel P. HUNTINGTON (1999), "The Lonely Superpower", *Foreign Affairs*, C. 78, S. 2, s.36, 45, 46.

¹²⁸ Bill Clinton'ın İsrail-Filistin barış görüşmelerinin başladığını ilan eden açıklaması için bkz., <https://clintonwhitehouse6.archives.gov/1997/01/1997-01-14-president-statement-israel-palestinian-agreement.html>, 14.01.1997, ET: 21.06.2021; THE NEW YORK TIMES, "Palestinian Talks With Israel Near", 02 Eylül 1996; THE NEW YORK TIMES, "Clinton's Choice: Chaos or Diplomacy", 30 Eylül 1996

¹²⁹ CHRISTOPHER, 1995, s.20, 21, 22

iklimde öncü rolü sahiplenmesi Clinton yönetiminin temel hedeflerinden bir diğerini oluşturmuştur. Ayrıca, Sovyetlerin dağılması sonucunda kurulan yeni devletlerde demokrasiyi teşvik etmek ve hem eski Sovyet Cumhuriyetlerinde hem de küresel olarak demokrasiyi tesis etmek¹³⁰, kurumsallaşmalarını sağlamak, liberal ekonomiyi benimsemeleri için çeşitli yardımlarda bulunmak, iç savaş yaşanan bölgelere – eski Yugoslavya Cumhuriyetlerinin savaşlarına – aktif müdahalede bulunarak bölgenin istikrarını ve demokrasinin kurulmasını sağlamak gibi diğer temel görevleri de benimsemiştir.

2.2. ABD’İN SOĞUK SAVAŞ SONRASI “DEMOKRASİ” SÖYLEMİ

ABD’nin değişen dış politika söylemi ile birlikte Amerikan dış politikasının temel amacının Birleşmiş Milletlerin de desteğiyle liberal ekonomilerin ve demokrasilerin yayılmasını sağlamak olduğu iddia edilmiştir. Bu yeni politikanın - yeni müdahaleciliğin- amacı ülkelerdeki iç savaşları bitirmek ve insan hakları ihlallerinin önüne geçmek olduğu da iddia edilen bir hedef olmuştur. Bu amaçların yanında ayrıca diğer hedeflerin de uluslararası örgütlenmeleri desteklemek, bireylerin kendi haklarına sahip çıkmalarını sağlamak ve evrensel demokrasilerin güçlenmesine destek olmak olduğu da diğer iddialar arasındadır.¹³¹

Bu noktada, 20 – 27 Eylül 1993 tarihleri arasında Clinton yönetiminin yapmış olduğu 4 konuşma Bill Clinton’ın dış politika stratejisini ve demokrasi söylemini açıklığa kavuşturmuştur. -21 Eylül Anthnoy Lake¹³², 20 Eylül Warren Christopher¹³³, 23 Eylül Madeleine K. Albright¹³⁴, 27 Ekim Bill Clinton¹³⁵- Bu konuşmalarda vurgulanan ana hedefler şunlardır; Sovyetlerin dağılmasıyla ve Komünizm tehdidinin ortadan kalkmasıyla dünya artık daha güvenli bir yer haline gelmiştir ancak istikrar

¹³⁰ Thomas CAROTHERS (2000), “The Clinton Record on Democracy Promotion”, *Carnegie Endowment for International Peace*, s.13

¹³¹ Stephen John STEDMAN (1993), “The New Interventionists”, *Foreign Affairs*, C. 72, S. 1, s.3, 4

¹³² Anthnoy Lake’in Johns Hopkins Üniversitesinde yapmış olduğu konuşma için bkz.

“From Containment to Enlargement”, 21.09.1993, <https://clinton.presidentiallibraries.us/items/show/9013>, ET. 21.10.2021

¹³³ Warren Christopher’in Columbia Üniversitesindeki konuşması için bkz., 20.09.1993, <https://www.c-span.org/video/?50567-1/us-foreign-policy>, ET. 21.10.2021

¹³⁴ Madeleine K. Albright’in Ulusal Savunma Üniversitesinde yaptığı konuşması için bkz., “Use of Force in a Post-Cold War World”, 23.09.1993, <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/dsptch9&div=119&id=&page=,> ET. 21.10.2021

¹³⁵ Başkan Bill Clinton’ın Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda yapmış olduğu konuşma için bkz., 27.09.1993, <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/remarks-the-48th-session-the-united-nations-general-assembly-new-york-city>, ET.21.10.2021

konusunda hala alınması gereken önlemler vardır, istikrar için ise birçok ülkenin demokrasi ve liberal ekonomileri benimsemesi gerekmektedir çünkü demokrasiler ve liberal ekonomiler refah düzeyini artırmakta, istikrarı desteklemekte ve güvenilir dostluklar kurulması için temel oluşturmaktadır.

Görünüşe göre, Clinton 27 Eylül 1993 tarihli BM Genel kurulunda yapmış olduğu konuşmada dış politikada üç temel hedefinin varlığından bahsetmiştir; 1) Birleşik Devletlerin güvenlik ve askeri kapasitesini artırma, 2) Dış politikada ekonominin rolünü ön plana çıkarma, 3) Demokrasiyi ön plana çıkarma.

Yine bu konuşmasında “Soğuk Savaş döneminde bağımsız kurumların hayatta kalması için mücadele ettik. Şimdi Soğuk Savaş bittiğine göre bu bağımsız kurumların yayılması için çalışmalıyız.” demiştir.¹³⁶ Clinton’a göre, yıkılan Sovyet yönetimlerinin yerini Amerika hızlı ve sağlam bir şekilde doldurmalıdır. Bu bağlamda demokrasi yani “Blue Blok” hızlı bir şekilde yıkılan Sovyet Cumhuriyetleri arasında yayılmalıdır.¹³⁷

21 Eylül 1993 tarihinde Ulusal Güvenlik Danışmanı Anthony Lake’in Johns Hopkins Üniversitesinde yapmış olduğu konuşmada yeni dış politika sürecini şu noktalara dokunarak açıklamaktadır; 1) Demokratik bölgeleri birleştirme ve güçlendirme, 2) Demokrasi kurulabilecek yerlerde demokrasiyi ve kurumlarını cesaretlendirme, 3) Demokrasiye karşı olan rejimleri belirleme ve mümkünse Liberalleşmelerini sağlama, 4) Demokrasilere yardım ederek insani hedefler ve görevler belirleme.¹³⁸

ABD Dışişleri Bakanı Madeleine Albright ise Clinton döneminde dış politika hedeflerini şöyle açıklamıştır, İlk olarak; NATO ve Avrupa’daki müttefiklerle ilişkileri geliştirmek, Bosna’da barışı inşa etmek, Kore, Japonya ve Çin ile konuşarak dostluğu ve iş birliğini artırmak, Demokrasiyi ve hukukun üstünlüğünü savunarak bu amaç etrafında birleşmek. İkinci olarak; Ortadoğu ve Güney Asya’da birbirlerine rakip devletleri müzakereye çağırarak farklılıklarını konuşarak halletmelerini sağlamak, Sovyetlerin dağılmasıyla orta Avrupa’da kurulan yeni devletlere yardımda bulunmak, demokrasiyi ve küresel değerleri savunmak, üçüncü olarak; zayıf devletlere yardımcı olarak kendilerini geliştirmelerini sağlamak, Haiti, Kongo gibi ülkelere borçlarından,

¹³⁶ Douglas BRINKLEY (1997), “Democratic Enlargement: The Clinton Doctrine”, *Foreign Policy*, S. 106, s.112, 119

¹³⁷ “Blue Blok” cumhuriyetler “Red Blok” ise totaliter yönetimler olarak adlandırılmaktadır.

¹³⁸ Agm., s.115

çözülmemiş problemlerinden kurtulmaları ve devlet kurumlarını güçlendirmeleri için yardım etmek.¹³⁹

Clinton yönetimi 1995 ve 1996 Şubat aylarında “En-En” (Engagement ve Enlargement) adı verilen yeni bir politika stratejisi açıklamıştır.¹⁴⁰ Bu stratejiye göre Amerika’nın iç ve dış politikasında herhangi bir farklılığın kalmadığı belirtilmiştir. Bu stratejiye göre; ABD küresel olarak askeri gücünü korumaya devam etmeli, demokratik katılımı ve genişlemeyi teşvik etmeli ve ülke içi ekonomisini yeniden canlandırarak aktif politikalarla vatandaşlarına yeni iş imkanları sunabilmelidir.

Clinton için dış politikada NATO genişlemesinin de ayrı bir önemi vardır. Çünkü genişleme politikası temelinde NATO’nun sınırlarını genişletmesi, yeni müttefikler edinmesi ABD’nin ulusal çıkarları için önemlidir. Ronald Reagan Soğuk Savaşı bitiren başkan olarak, George H. W. Bush Almanya’yı birleştiren Başkan olarak hatırlanırken Clinton da Avrupa’yı askeri anlamda birleştiren başkan olarak hatırlanmak istenmektedir. Nitekim Ağustos 1997 Madrid’de yapılan NATO toplantısında bu amaca yaklaşılmış ve Macaristan, Polonya ve Çek Cumhuriyeti’nin İttifaka alınması için uzlaşılmıştır.¹⁴¹

Clinton’ın demokrasiyi teşvik etmekteki temel amacı ise “demokrasilerin demokrasilere savaş açmayacağı” düşüncesinden kaynaklanmaktadır.¹⁴² Clinton yönetimi demokrasiyi yayma çabalarını şu şekilde açıklamaktadır; demokrasi yayıldığında ve kendisine yaşam alanı bulduğunda ülkelerin modern ekonomilere geçişlerini kolaylaştırmakta, toplumların sosyal durumlarını iyileştirmekte ve ülkelerin dış dünyayla olan bağlantılarını geliştirmelerine yardım etmektedir. Ayrıca demokrasiler temsili hükümet sistemlerinde seçilen hükümetlerin sorgulanabilir olmalarını ve buna bağlı olarak güçler dengesinin işlerliğini sağlamaktadır.

Demokrasiyi teşvik etmek ise anlam olarak şunları içermektedir; bireyleri adil bir seçim sisteminde eşit koşullar altında oy kullanmaya davet etmek, demokratik olmayan bir rejimden demokrasiye yapılan geçişlerde halka kendisini yönetebileceği

¹³⁹ Madeleine ALBRIGHT (1998), “The Testing of American Foreign Policy”, *Foreign Affairs*, C. 77, S. 6, s.52

¹⁴⁰ Douglas BRINKLEY (1997), *Democratic Enlargement: The Clinton Doctrine*, s.120, “Katılım” ve “Genişleme” olarak tabir edilen bu yaklaşımda küresel demokratik alanın genişlemesinden bahsedilmektedir.

¹⁴¹ NATO 1997 Madrid toplantısının sonuç bildirgesi için bkz., https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_25460.htm?mode=pressrelease

¹⁴² Bill Clinton bu düşüncesini Arkansas Valisi olarak başkanlık seçimlerine katıldığı dönemde bir konuşmasında detaylıca açıklamıştır. Konuşmanın tamamı için bkz. Bill CLINTON (1993), “American Foreign Policy and the Democratic Ideal”, *Orbis*, C. 37, S. 4, s.653

bilincinin aşılabilmesini sağlamak ve politik kültürün oluşabilmesi için gerekli yapısal reformların yapılabilmesine olanak vermek.¹⁴³

Bu faktörler ABD'nin demokrasiyi, insan haklarını ve Sovyetlerin dağılmasıyla kurulan yeni devletlerdeki reform süreçlerini destekleyeceğini hatta bunlar için bir dayanak noktası olacağını göstermiştir. Bu süreç içerisinde Birleşik Devletler yaşam standartlarını artırmak, küresel yoksulluğu azaltmak ve çevresel felaketleri önlemek için öncü konumunu sağlamlaştırmayı amaçlamıştır.¹⁴⁴

Bill Clinton başkanlığının ilk döneminde Ortadoğu ve Balkanlara ayrı önemi göstermiştir. Ortadoğu'nun ABD için önemini belirleyen en önemli faktörler petrol yataklarının varlığı ve İsrail ile ikili ilişkiler olmuştur. Bölgede üretilen petrolün sağlıklı ve ucuz bir şekilde küresel ekonomiye ulaşmasını sağlamak ve İsrail'in bölgedeki varlığını devam ettirmesine olanak vermek ABD'nin Clinton döneminin ilk yıllarında dış politikanın şekillenmesinde yardımcı olmuştur. Ayrıca, Sovyetlerin uydu devletlerinden olan Balkan ülkelerinin de aralarındaki çatışmaları sonlandırılması ve demokratik normlara geçiş yapmaları hem kıta Avrupası'nın güvenliği hem de ABD'nin bölgesel ve ulusal çıkarları için önemli bir nokta olmuştur.

Bill Clinton 1993 yılında başkan seçildikten sonra ilk icraatlarını tek boyutlu, basite indirgenmiş bir şekilde iç politikaya dönük üretmiştir. Ekonomi ve çevre politikaları ajandasının ilk sırasında yer almış ve seçmen kitlesine hitap edecek politikalar üretmiştir. Ancak 1994 yılından itibaren iç politika üretim süreçlerinin yanı sıra dış politikaya da önem vermiş ve çok boyutlu, kompleks savunma ve güvenlik politikaları öncülüğünde Birleşik Devletlerin bölgesel çıkarlarını koruma amaçlı girişimlerde bulunmuştur.¹⁴⁵ Ortadoğu ve Balkanlarda yaşanan sorunlar ve çatışmalar başta olmak üzere Haiti ve Somali'ye de müdahalelerde bulunmuştur. Clinton'ın dış politikaya olan ilgisi ikinci başkanlık döneminde daha da artmış ve Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte oluşan güç boşluklarını doldurma isteği ve küresel olarak tek kutuplu sistemde çekim merkezi olmayı hedeflemesi dış politika üretim süreçlerinde kendisini göstermiştir.¹⁴⁶

¹⁴³ Strobe TALBOTT (1996), "Democracy and the National Interest", *Foreign Affairs*, C. 75, S. 6, s.51,62

¹⁴⁴ Stewart C. EALES (2016), "Democracy Promotion in the Post-Cold War Era", *Strategic Studies Institute*, C. 2, S. 1, s. 17,18

¹⁴⁵ Aubrey W. JEWETT ve Marc D. TURETZKY (1998), "Stability and Change in President Clinton's Foreign Policy Beliefs", *Presidential Studies Quarterly*, C. 28, S. 3, s.650, 654, 659

¹⁴⁶ Clinton yönetimiyle birlikte Birleşik Devletler insan hakları ve özgürlüklerine daha fazla atıfta bulunarak çekim merkezi olma durumunu pekiştirmeye çalışmıştır. Birleşik Devletlerin insan hakları ve demokrasilere destek olması küresel barışın sürdürülebilir bir şekilde devamını sağlaması açısından

Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla Komünizm tehdidinin ortadan kalkması ve Liberal demokrasilerin Soğuk Savaştan galip ayrıldığı düşüncesi kesinleştikten sonra küresel olarak birçok ülke anayasal demokrasilere geçişin nasıl olması gerektiği düşüncesine ek olarak mevcut anayasal demokrasilerin güçlendirilmesi ve geliştirilmesi için çalışmalar yapmıştır. Yeni kurulacak demokrasilerin karşılaşılabileceği muhtemel iç ve dış tehditlerin önlenmesi için uluslararası kuruluşlar da aktif olarak destek sunmuşlardır ancak bu çabalara liderlik eden ülke Bill Clinton yönetimindeki ABD olmuştur.

Yeni demokrasilerin özen göstermesi ve gelişmesine yardımcı olması gereken konular da belirtilmiştir. Bu konular, özgür ve adil bir seçim sistemi aracılığıyla sivil yöneticilerin seçilmesi, bağımsız bir yargı sisteminin tahsis edilmesi, partizan bir hale gelmiş bürokrasi, polis ve silahlı kuvvetlerin partizan görüşlerden temizlenmesi, özgür basın ve sivil toplum kuruluşlarının varlığının sağlanması başlıca konular olarak belirlenmiştir.¹⁴⁷

Her ne kadar, Başkan Bill Clinton'ın bir doktrin olarak dış politika söylemi olduğu varsayılacak olsa da bu yaklaşımın çok sığ kaldığı ve fiili olarak iyi bir şekilde desteklenemediği de getirilebilecek eleştiriler arasındadır. Bill Clinton'ın başkanlık döneminde dış ilişkiler çerçevesinde olduğu ve Clinton Doktrini olarak isimlendirdiği politikalar, iç politik baskılar dolayısıyla sürekli olarak değişmek zorunda kalmış ve tutarlı bir dış politika örneği sergilememiştir ve Clinton Doktrininin "Demokratik Genişleme" kısmı çok kısıtlı kalmış bir yaklaşıma sahiptir.¹⁴⁸ "Demokratik Genişleme" sadece Doğu Avrupa ve birkaç Afrika ülkesiyle sınırlı kalmış Çin, Uzak Doğu Asya veya Latin Amerika'ya yayılmamıştır. Yani Bill Clinton, dış politika söyleminde ve politika üretim süreçlerinde eksik kalmış buna ek olarak ABD'nin küresel etki alanını genişletmesinde de yavaş ve çekimser hareket etmiştir.¹⁴⁹ Bu durum ABD'nin Doğu Avrupa'da yaşanan etnik ayrılıklara ve çatışmalara

önemlidir.; Barbara Ann J. RIEFFER ve Kristan MERCER (2005), "US Democracy Promotion: The Clinton and Bush Administrations", *Global Society*, C. 19, S. 4, s.391

¹⁴⁷ Morton H. HALPERIN (1993), "Guaranteeing Democracy", *Washingtonpost Interactive*, S. 91, s.106

¹⁴⁸ John DUMBRELL (2002), "Was There a Clinton Doctrine? President Clinton's Foreign Policy Reconsidered", *Diplomacy & Statecraft*, C. 13, S. 2, s.46, 47, 50; Clinton Doktrininin kısıtlı yanlarını açıklayan ve eleştiren bir başka makale için bkz.; Stephen SCHLESINGER (1999), "The End of Idealism: Foreign Policy in the Clinton Years", *World Policy Journal*, C. 15, S. 4, s.36, 40

¹⁴⁹ Richard N. HAASS (1997), "Fatal Distraction: Bill Clinton's Foreign Policy", *Foreign Policy*, S. 108, s.118,119

müdahale etmekte gecikmesine ve Ortadoğu’da Irak hükümetinden doğan sorunlara gerektiği gibi seri müdahale edememesine neden olmuştur.¹⁵⁰

Clinton doktrinine olumlu eleştirel düzeyde yaklaşacak olursak, bu doktrin hem iç hem de dış politikada başarılar sağlamış, Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla komünizm tehdidi ortadan kalkmış, uluslararası arenada güvenliğin ve istikrarın sağlanması için küresel bağımlılık sürecinin başlamasında öncü olmuş aynı zamanda uzun yıllardır süregelen anlaşmazlıkların olduğu bölgelerde – Ortadoğu, Balkanlar – barışı, güvenliği ve istikrarı sağlamıştır ve ayrıca Clinton Doktrini ABD’nin küresel askeri harcamalarının düşüşe geçtiği bir dönem olması sebebiyle Clinton yönetiminin oldukça başarılı olduğu fikrini ön plana çıkarabilmemizi sağlamaktadır.¹⁵¹ Açıkça söylemek gerekirse, Clinton yönetiminde ABD uluslararası politikaya ve küresel sorunlara daha az müdahale etmeyi tercih etse bile kendisini yeni oluşan küresel politik coğrafyadan soyutlaması pek mümkün görünmemektedir çünkü Soğuk Savaşı kazanan ve hayatta kalan dönemin tek süper gücü olarak ABD dünyadaki problemlerin kontrolden çıkma ihtimaline karşı başvurulacak bir güç olma noktasındadır.¹⁵²

2.3. ABD’NİN YENİ DIŞ POLİTİKA ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE’YE VE REFAHYOL HÜKÜMETİNE BAKIŞI

20. Yüzyılın son yılları yaşanırken Türkiye değişen uluslararası sistem içerisinde kendisine bir yer bulma uğraşına girişmiştir. Sovyetler Birliğinin dağılması ve bunun sonucunda küresel sisteme yeni devletlerin katılması, bu devletlerle kurulacak ilişkiler ve muhtemel ekonomik birliktelikler, ABD’nin değişen bölgesel ve global stratejileri, Türkiye’nin AB’ye tam üyelik için çalışmalarını sürdürmesi ve Ortadoğu ile Balkanlarda yaşanan bölgesel ve etnik çatışmalardan uzak kalamaması Türkiye’nin 21. Yüzyıla öngörülmesi mümkün olmayan koşullar altında girmesine neden olmuştur.

Sovyetler Birliğinin dağılması Türkiye’nin güvenlik konusunu yeniden ele almasına neden olmuştur ve NATO’nun güney kanadını oluşturan Türkiye’nin artık NATO için gerekli bir kanat ülkesi olmadığı fikrini gündemine almasına sebebiyet vermiştir. Bu düşünce, Türkiye’nin NATO içerisinde uzlaşmaya kapalı bir tavır

¹⁵⁰ Theodore C. SORENSEN (1992), “America’s First Post-Cold War President”, *Council on Foreign Relations*, C. 71, S. 4, s.13,14

¹⁵¹ THE WASHINGTON POST, 2000, “Clinton’s Foreign Policy“, S. 121, s.18-29

¹⁵² Lawrence J. KORB (1994), “Clinton’s Foreign Policy Woes: A Way Out”, *The Brookings Review*, C. 12, S. 4, s.3

benimsemesine neden olmuş ve NATO'nun genişlemesi fikrine hem Türkiye'nin önemini yitireceği hem de Türkiye'nin AB üyeliğinin garanti edilmesi gerektiği düşüncesiyle karşı çıkmıştır.¹⁵³

Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla birlikte Orta Asya bölgesinde kurulan yeni devletlerle Türkiye arasında hem kültürel hem de ekonomik olarak ortaklıklar kurulmaya çalışılmıştır. Özellikle bu ülkelerdeki enerji kaynaklarının küresel ekonomiye ithal edilmesinde Türkiye'nin oynayacağı kilit rol üzerinde durulmuş ve ABD'nin demokrasiyi teşvik ve liberal ekonominin gelişme ve genişlemesi ekseninde şekillenen yeni söylemi Türkiye'yi yeni kurulan Orta Asya ülkeleri için bir rol model ülke haline getirmeyi amaçlamıştır.¹⁵⁴

Soğuk Savaşın sona ermesiyle bölgesel olarak azalan Sovyet etkisini ABD doldurmak istemiş ve bu güç boşluğunu değerlendirmek için Birleşik Devletler kendisine yardımcı olacak ülkelere destek arayışına girmiştir. Bu arayışa Türkiye Refahiyol hükümeti döneminde olumlu olarak karşılık vermiş ve Balkanlar, Ortadoğu ve Orta Asya'da ABD'yle birlikte çalışmaya özen göstermiştir. Bu davranışın bir diğer nedeni de Türkiye'nin değişen uluslararası sistemde yeni çalışma ve ortaklık alanları kurarak ilişkilerini değiştirme ve derinleştirme çabasıdır.¹⁵⁵

Birleşik Devletlerin Türkiye'ye dair düşünceleri 1990'lı yılların ikinci yarısında kesin olarak belli değildir çünkü Türkiye'de yaşanan sık hükümet değişiklikleri ABD'nin Türkiye ile nasıl bir diyalog içerisine girmesi gerektiğini belirlemesine engel olmuştur. Bir diğer konu ise, Amerikan Kongresi ile Başkanlık makamının Türkiye'ye dair düşüncelerinin farklılık göstermesidir. Kongrenin Türkiye'ye dair tutumu daha sert ve esneklikten uzakken Başkan'ın tutumu daha ılımlı ve diyaloga açıktır.¹⁵⁶ 1990'lı yılların ikinci yarısında Türkiye'nin insan hakları ihlallerinde bulunduğu iddiaları¹⁵⁷, demokratik geleneklere bağlı kalmadığı ve Kürt

¹⁵³ CUMHURİYET, "NATO kartı geri tepebilir", 29 Kasım 1996, s.11; CUMHURİYET, "Türkiye görüşünü onaylatır", 11 Aralık 1996, s.11

¹⁵⁴ Ziya ÖNİŞ (1995), "Turkey in the Post-Cold War Era: In Search of Identity", *Middle East Journal*, C. 49, S. 1, s.51

¹⁵⁵ Agm., s.53

¹⁵⁶ Buket ÖNAL (2010), *Amerikan Dış Politikasının Oluşum Sürecinde Başkanın Rolü ve Türkiye-Amerika İlişkilerinde Clinton Faktörü*, Umuttepe Yayınları, Kocaeli, s.92-94

¹⁵⁷ Birleşik Devletler ve AB, Türkiye'yi insan haklarına saygılı olmamakla ve sürekli olarak temel insan haklarını ihlal etmekle suçlamıştır. Refahiyol hükümeti döneminde Birleşik Devletlerin Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan İnsan Hakları Uygulama Raporları için bkz., https://1997-2001.state.gov/global/human_rights/1996_hrp_report/turkey.html, https://1997-2001.state.gov/global/human_rights/1997_hrp_report/turkey.html, ET: 17.07.2021

azınlığa karşı iç politikada sert ve dışlayıcı tutumları Türkiye-ABD ilişkilerini şekillendiren gelişmeler olmuşlardır.¹⁵⁸

ABD ve Türkiye'nin 1990'lı yıllarda ortak hareket ettiği bölgeler düşünüldüğünde birkaç önemli konu ön plana çıkmıştır. Bu konular; 1) ABD'nin ve müttefiklerinin tehlikeli durumlara karşı korunması, 2) ABD'nin bu bölgelerdeki kritik ekonomik çıkarlarının zedelenmesinin önüne geçilmesi ve bu bölgelerden küresel ekonomiye ulaştırılan enerji kaynaklarında yaşanabilecek kesintilerin önlenmesi, 3) Bölgelerde yaşanacak muhtemel bir nükleer silahlanmanın engellenmesi, 4) İsrail'e gelebilecek tehditlere karşı ortak hareket edilmesi, 5) Irak, İran, Libya gibi terörizme destek verdiği iddia edilen ülkelerle ekonomik bağların azaltılması, 6) Terör kaynaklı şiddetin önüne geçilmesi¹⁵⁹ olmuştur.

Türkiye'nin ABD'nin bölgedeki bu politikalarına vermiş olduğu destekler neticesinde Türk ordusunun modernleştirilmesi ve yeni ekipmanların kazandırılması sürecinde her ne kadar ABD kongresi isteksiz davransa da Başkan Clinton sürece daha olumlu yaklaşmış ve girişimlerin Türkiye lehine olumlu sonuçlanmasını sağlamıştır.¹⁶⁰

Clinton yönetiminin Refahiyol hükümeti hakkındaki görüşlerine değinmek de sürecin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. RP'nin muhalefetteyken ABD hakkında söyledikleri, ABD'nin Siyonizm'in koruyucusu olduğunu iddia etmesi, Çekiç Güç'ü işgal kuvveti olarak nitelendirmesi ve ABD'nin Irak'a ambargo uygulayarak Türkiye'yi ekonomik olarak zarara uğrattığı sözleri ABD'nin Refahiyol hakkında olumsuz düşünceler geliştirmesine neden olmuştur. Bu duruma ek olarak Refahiyol hükümetinin aşırı İslami söylemleri de ABD'nin Türkiye'ye ve Refahiyol hükümetine bakışını etkilemiştir. Bu karmaşık süreci ABD'nin Ankara eski Büyükelçisi Morton Abramowitz "NATO karşıtı, anti-semitist politikaları benimseyen İslam taraftarı bir iktidarla nasıl anlaşabiliriz bilmiyorum." diyerek ABD'nin Refahiyol hükümetine bakışını açıklamaya çalışmıştır.¹⁶¹ Ancak, Türkiye'nin jeopolitik konumundan kaynaklı olarak ve ABD'nin özellikle Ortadoğu bölgesindeki ulusal çıkarları

¹⁵⁸ THE NEW YORK TIMES, "Europe Slaps Turkey, but Some Say the Slap Was Too Hard", 25 Eylül 1996; Ayrıca, Türkiye'de yaşanan hapishane olayları da insan hakları ihlallerinin tartışılmasına neden olmuştur.; THE NEW YORK TIMES, "Anger at Turkey Intensifies After 8 Die in Prison Fasts", 27 Temmuz 1996; THE NEW YORK TIMES, "Turkish Inmates End Hunger Strike After Deal Is Reached", 29 Temmuz 1996; THE NEW YORK TIMES, "World News Briefer; 18 Remain Critically Ill After Protest in Turkey", 30 Temmuz 1996

¹⁵⁹ Ekavi ATHANASSOPOULOU (2001), "American-Turkish Relations Since the End of the Cold War", *Middle East Policy*, C. 8, S. 3, s.145

¹⁶⁰ Agm. s.152

¹⁶¹ Aktaran, Buket ÖNAL 2010, age. s.103; MİLLİYET, "ABD'nin Refaha Bakışı", 08 Temmuz 1996, s.17

neticesinde Refahyol hükümetine ılımlı bir İslamcı dost gözüyle bakmasına neden olmuştur. ABD Dışişleri bakanlığının “Laiklik değil demokrasi önemlidir.”¹⁶² söylemi, Erbakan’a “İlmlı İslamcı”¹⁶³ benzetmelerinin yapılması, Türkiye’nin uzun bir demokrasi kültürü geçmişine sahip olmasından dolayı İran’a dönüşmeyeceği düşünceleri ABD’nin Refahyol hükümetine önyargılı yaklaşmasını engellemiş ve belli bir kredi açılmasını beraberinde getirmiştir.

Ancak, RP’nin doğu ülkelerine ve ABD’nin terörist ilan ettiği ülkelere yakınlığı, bu ülkelerle birlikte ortak girişimlerde bulunmak istemesi ABD’nin Erbakan hükümetine kısmen de olsa temkinli yaklaşmasına neden olmuştur. Çünkü Refahyol hükümetinin RP kanadı ideoloji olarak sahip olduğu değerleriyle kendisini batı karşıtlığı çerçevesinde şekillendirmiştir. Bu çerçeve doğrultusunda RP genç Cumhuriyet döneminde başlayan ve ilerleyen süreçte de devam eden batılılaşma eğilimlerine karşı durarak İslami kimliği ön plana çıkaran bir iç ve dış politika benimsemeye gayret göstermiştir. RP kuruluşundan itibaren öncülü olduğu partilerden aldığı batı karşıtlığı mirasını iktidar olduğu yıllarda da sürdürmeye çalışmıştır. Batılılaşma süreçlerini ve Türkiye’nin Batıya yani AB’ye entegre olma çabalarını batı taklitçiliği olarak nitelendirmiştir. Türkiye’nin siyasi, kültürel ve geleneksel olarak batıdan ve ABD’den ayrıldığını ve hiçbir zaman aynı olmayacağını savunmuştur. Ancak şu konuyu hatırlatmakta fayda vardır, Clinton yönetiminin Refahyol hükümetine temkinli yaklaşımı bölgesel çıkarlarda ortak hareket edilmesinin önüne geçmemiştir ve Refahyol hükümetiyle ortak politikalar doğrultusunda ilişkiler devam ettirilmiştir. Ayrıca, Refahyol hükümeti döneminde oluşturulan Türkiye-ABD Ortaklı Konseyi toplantılarında Körfez Krizinden dolayı Türkiye’nin uğramış olduğu zararın karşılanması ve ABD’nin Türkiye’ye yapacağı çeşitli yatırımlar görüşülmüştür.¹⁶⁴ Buna ek olarak, Clinton yönetimi bir başkanlık kararnamesi çıkararak Türkiye’ye yapılacak yardımlarda Kongrenin kolaylıkla karar alması gerektiğini çünkü

¹⁶² HÜRRİYET, “Bay Patavatsız“, 02 Ağustos 1996, s.23

¹⁶³ Birleşik Devletler Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Nicholas Burns ayrıca şu yorumda bulunmuştur, “Önemli olan hükümetleri yaptıkları işlerle değerlendirmek; bütün dünyada görüyoruz ki hükümetler, göreve gelince, siyasi kampanyalarda söyledikleri bazı konuları devlet politikalarına yansıtıyorlar. Bu durumda, Başbakan Erbakan’ın ... karşılıklı desteğe dayalı ilişkimizin hem Türk hem de ABD halkına fayda sağladığını idrak etmiş olduğunu sanıyorum.”; CUMHURİYET, “Her konuda anlaşmak zorunda değiliz“, 05 Temmuz 1996, s.7

¹⁶⁴ MİLLİYET, “ABD’yle Masada Üç Konu“, 07 Eylül 1996, s.16; HÜRRİYET, “Erbakan, parayı Libya değil ABD’den Kapatacak“, 16 Ekim 1996. s.9; MİLLİYET, “ABD’den Hoca’ya Paket Desteği“, 01 Aralık 1996, s.7

Türkiye'ye yapılacak yardımların Birleşik Devletlerin ulusal çıkarlarıyla örtüştüğünü belirtmiştir.¹⁶⁵

¹⁶⁵ Türkiye'ye yapılacak yardımlar için Clinton'ın almış olduğu başkanlık kararı için bkz., <https://clintonwhitehouse6.archives.gov/1997/05/1997-05-29-waiver-of-restrictions-to-permit-aid-to-turkey.html>, 29.05.1997, ET: 04.08.2021

BÖLÜM III

28 ŞUBAT SÜRECİNDE BİRLEŞİK DEVLETLERİN ETKİSİ

3.1. BİRLEŞİK DEVLETLER VE ÜÇÜNCÜ DÜNYADA ASKERİ

DARBELER: KISA BİR NOT

Türkiye’de ve dünyada yaşanan antidemokratik süreçleri incelerken dönemin hegemonik güçlerinin küresel politikalarını dikkate almak son derece önemli bir noktadır. Son yüzyılın hegemonik gücü olan ABD’nin küresel çıkar ve amaçları doğrultusunda ve kendisi için önemli gördüğü coğrafyalarda ortak olarak çalışabileceği hükümetler istemesi son derece doğaldır. Bu amaç doğrultusunda, ABD’nin hedeflerine ulaşabilmesi için önceliklerinin neler olması gerektiği ve bu önceliklere ulaşmak için nasıl hareket etmesi gerektiği gibi konular üzerine her Washington hükümeti döneminde ayrı ayrı çalışmalar yapılmıştır. Bazı dönemlerde ABD güçlerini kullanarak doğrudan bir askeri müdahale düşüncesi ön plana çıkmışken bazı dönemlerde de yerel siyasi güçlerin dışarıdan desteklenmesiyle darbe ve müdahale süreçleri planlanmıştır. Kendi gücü ve etkisini uluslararası alanda da artırmayı hedefleyen iddialı tüm devletler gibi ABD de diğer ülkelerde yaşanan siyasi gelişmelere etki etmek istemektedir. Elbette bu planların müdahaleci yaklaşımın bir parçası olarak ABD kamuoyu ve yönetimini tamamen etki altına alabileceği düşünülemez ancak Washington yönetiminin bazı kesimleri tarafından desteklenen politikaları aktardığı da bir gerçektir.¹⁶⁶

ABD müdahalesinin diğer ülkelerde neden, nasıl, ne zaman ve nerede devreye gireceği, Amerikan müdahalelerinin başladığı dönemden itibaren düşüncelerin ön saflarında yer alan sorular olmuştur. Bu soruların cevapları, bir yandan iç meselelerde özerk devlet egemenliğinin önemini vurgularken, diğer taraftan Amerikan müdahalelerinin başladığı ilk dönemde küresel politikadaki ekonomik gelişmelerin yönlendirmesiyle, devam eden süreçte stratejik çıkarların ve ideolojik mücadelelerin benimsenmesiyle ve son yıllarda da insan haklarının

¹⁶⁶ Abdullah TOK (2022), *ABD Basımında Türkiye’deki Darbeler*, Ötüken Neşriyat, İstanbul., s.384.

evrenselliğini yurt dışında ilan eden liberal demokrasiler için önemli olduğu vurgusuyla verilmeye çalışılmıştır.¹⁶⁷

Genel itibariyle ABD'nin müdahale süreçlerinde ön planda tuttuğu ulusal çıkarları diplomatik olarak ticaret ve yatırım için dış pazarların kazanılması ve elde tutulması ile özdeşleştirilen refah arayışını içermektedir.¹⁶⁸ Demokrasinin ve bununla bağlantılı olarak Amerikan değerlerinin ve kurumlarının savunulması ve desteklenmesi de bu çıkarların şekillenmesinde önemli kabul edilmiştir. Soğuk Savaş döneminde ise ulusal çıkarlar ideoloji çerçevesinde şekillenirken Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle bu düşünce genellikle jeopolitik kavramı etrafında geliştiği de iddia edilmiştir.¹⁶⁹

Bu bağlamda ABD, küresel olarak hegemonik yapısını sürdürebilmek, kendisiyle uyum içerisinde çalışamayacağını iddia ettiği ve ulusal çıkarlarına karşı hareket edeceğini düşündüğü demokratik ve liberal görüşü desteklemeyen -ve bazı durumlarda destekleyen- hükümetleri değiştirmek, ekonomik ve stratejik çıkarlarını engelleyecek veya tamamen ortadan kaldıracak durumların yaşanmasını engellemek için çeşitli zamanlarda ve farklı sebeplerle birçok ülkenin işlerine müdahale etme gereği hissetmiştir. ABD müdahaleciliğini yönlendiren ana nedenler ise temelde kaynağa, yeni pazara ve potansiyel ticari fırsatlara erişmek olmuştur. Bu hedeflere ulaşmak için ABD askeri gücünü doğrudan kullanmaktan ve müdahale edilecek ülkelerdeki askeri yapıları dolaylı yöntemlerle darbeye teşvik etmekten çekinmemiştir. Bu hedefler doğrultusunda başlangıçta ABD'nin güç kullanma tehdidi yerel siyasi otoriteyi Amerikan siyasi ve ekonomik taleplerine boyun eğmeye zorlamak için kullanılmıştır ancak daha sonra bu tehdit yönlendirildiği ülkelerde orduları askeri müdahalelere teşvik ederek otoriter yapıda kurulan yeni rejimlerin karakterini de şekillendirmiştir.¹⁷⁰ Hiç kuşkusuz, küresel bir güç olarak ABD'nin ve Sovyetler Birliğinin tehdit olarak gördükleri yöneticileri amaçları doğrultusunda

¹⁶⁷ Alan P. DOBSON (2002), "The Danger of US Interventionism", *Review of International Studies*, C. 28, S.3, s.582

¹⁶⁸ Henry W. BRANDS (1999), "The Idea of the National Interest", *Diplomatic History*, C.23, S.2, s.239,240

¹⁶⁹ W. Bowman CUTTER, Joan SPERO ve Laura D'Andrea TYSON (2000), "New World, New Deal: A Democratic Approach to Globalization", *Foreign Policy*, C.79, S.2, s.82

¹⁷⁰ Constance G. ANTHONY (2008), "American Democratic Interventionism: Romancing the Iconic Woodrow Wilson", *International Studies Perspectives*, C.9, S.3, s.245

devirmenin yanı sıra kilit müttefikleri iktidarda tutmak için yoğun çaba sarf ettikleri de bir gerçektir.¹⁷¹

Doğrudan veya dolaylı olarak kendisine yakın ilişkiler kuran bazı kurumlar aracılığıyla müdahalelerde bulunan ABD stratejik ve ekonomik endişelerle birlikte güvenlik meselelerini de ön planda tutarak başka ülkelerin içişlerine müdahale etmekten geri durmamıştır. Bu düşünce çerçevesinde stratejik açıdan önemli bir coğrafyada bulunan müttefiki ideolojik sebeplerle kaybetmektense demokrasinin zedelenmesi göze alınarak darbelere ve askeri müdahalelere sessiz kalınabilmiştir.¹⁷²

ABD'nin müttefiklerinin refahı ve rakiplerinin eylemleriyle ilgili güvenlik endişelerinin, müdahale kararları üzerinde daha büyük bir doğrudan etkiye sahip olduğu çok açıktır. Ancak, ekonomik çıkarların güvenlik çıkarları olarak tanımlanan konuları şekillendirerek uzun vadeli ve dolaylı etkileri olduğu da kabul edilmelidir.¹⁷³ Örneğin, ABD bu düşünce temelinde doğal etki alanı olarak gördüğü coğrafyalarda - Küba, Hawaii, Porto Riko, Filipin Adaları, Honduras, Nikaragua- çeşitli müdahaleler yapmaktan çekinmemiştir. Amerikan ekonomisinin büyümeye başladığı ve yeni stratejik pazarlara ihtiyaç duyduğu zamanda ABD ekonomik büyümesini sürdürülebilir bir yapıda tutmak için genişlemeyi ve başka ülkeleri kontrol etmeyi dış politikasının merkezine koymuştur. Bazı dönemlerde bu hedefini gerçekleştirmek için doğrudan müdahaleleri tercih ederken bazı dönemlerde de ekonomik ve siyasi gücünü kullanarak yerel idareye etki etmeyi, kontrol altında tutmayı ve yönlendirmeyi tercih etmiştir. Bazı bölgelerin petrol kaynaklarına sürekli erişimin sağlanması ihtiyacı, Basra Körfezi bölgesindeki Amerikan güvenlik yaklaşımlarını ve bu yaklaşıma bağlı olarak harekete geçirilen eylemleri açıklamaya yardımcı olacaktır. Örneğin, ABD'nin Orta Doğudaki enerji kaynaklarına erişim imkanını engelleme ihtimali ABD'nin bölgede demokratik yöntemlerle seçilmiş hükümetlere -İran'da demokratik seçimleri kazanan Musaddık hükümeti- karşı darbe planlamasına neden olmuştur.¹⁷⁴ Bu dönemde müdahale planlarının gerçekleştirilmesini sağlayan nedenlerin ekonomik olduğu kadar ideolojik bir temeli de vardır ve Soğuk Savaş döneminde Komünizm ile petrole erişilebilme kaygıları ABD'nin müdahale kültürünü şekillendirmiştir.

¹⁷¹ Nauhial SINGH (2014), *Seizing Power The Strategic Logic of Military Coups*, Johns Hopkins University Press, Baltimore., s.48

¹⁷² Takaaki MASAKI (2016), "Coups d'Etat and Foreign Aid", *World Development*, C. 79, s.54

¹⁷³ Benjamin O. FORDHAM (2008), "Power or Plenty? Economic Interests, Security Concerns, and American Intervention", *International Studies Quarterly*, C. 52, S. 4, s.738

¹⁷⁴ James BILL (1989), *The Eagle and the Lion: The Tragedy of American-Iranian Relations*, Yale University Press, New Haven., s.81

Bilinen bir gerçek olarak, Latin Amerika’da olası bir ABD karşıtı hükümetin belirmesi ABD’nin Şili’de darbe planlamasına ve demokratik yöntemlerle seçilen hükümeti devirmesine neden olmuştur. Latin Amerika’da Komünizmin yayılması tehdidi ve Şili’deki Amerikan ekonomik çıkarlarının Komünist hükümetin yönetime gelmesiyle tehlikeye girmesi ABD’nin tereddütsüz bir şekilde Şili’deki hükümetin gönderilmesi için darbe planlamasına neden olmuştur.¹⁷⁵ Bir diğer örnek olarak, ABD tarafından Grenada’da gerçekleştirilen müdahalenin temel amacı da ABD’ye yakın olan bir coğrafyada Komünizmin yerleşmesini engellemektir.¹⁷⁶ Demokratik değerlerinin küresel olarak bütün coğrafyalarda kabul edilmesini amaçladığını iddia eden ABD bu düşüncesinin samimiyetini sorgulatabilecek şekilde Komünizme karşı olduğunu belirten Orta Amerika askeri diktatörlerini de desteklemekten çekinmemiştir ve bu bölgelerde otoriter yapıların güçlenmesine neden olmuştur.

Amerikan müdahaleciliğinin nedenlerini açıklayıcı bir şekilde ortaya koyan diğer müdahale ise Irak’ın işgalidir. ABD’nin Irak’ı işgali her ne kadar Saddam Hüseyin’in aşırılığı ve saldırgan tutumları ve kitle imha silahı ürettiği iddiaları bahane olarak gösterilerek meşrulaştırılmaya çalışılsa da işgalin asıl sebebi bölgeden ABD’ye ulaşan petrol tedarik hattının engellenmesi olmuştur. ABD’nin bölgede enerji kaynaklarına yakın bir konumda olma isteği ve sağlam bir zemin arayışı işgalin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır.¹⁷⁷

Bu nedenlerle, ekonomik çıkarlar müdahale kararlarını güçlü bir şekilde etkilediğinden ABD’nin bölgesel çıkarlarına coğrafi olarak yakın olan ülkelerin politika üretim süreçlerindeki kararlarına ve hatta hükümetlerine de müdahale etme ihtiyacı hissetmesine neden olabilmektedir. Ayrıca, güvenlik politikaları da düşünüldüğünde ABD’nin askerî açıdan güçlü devletlerin karıştığı çatışmalara müdahale etme olasılığı daha düşük olabilir, ancak müttefiklerini ve kendi ulusal çıkarlarını zedeleyebilecek durumları içeren çatışmalara ve gelişmelere müdahale etme olasılığı daha yüksek olacaktır. Netice itibarıyla, ABD etki alanı içinde olarak algılanan bölgelerde ABD etkisinin kaybına yol açabilecek kararlar alan hükümetlerle

¹⁷⁵ ABD Senatosu, Covert Action in Chile 1963 -1973, 94. Kongre, 1. Oturum, Government Printing Office, Washington, 1975, s.27

¹⁷⁶ ABD Başkanı Ronald Reagan bölgeyi ‘solcu haydutlardan’ kurtarmak için bu müdahaleyi yaptıklarını açıklamıştır., Editorial Makale, THE NEW YORK TIMES, 25 Ekim 1983; Ayrıca bkz.; Denise M. BOSTDORFF (1991), “The Presidency and Promoted Crisis: Reagan, Grenada, and Issue Management”, *Presidential Studies Quarterly*, C. 21, S. 4, s.741

¹⁷⁷ Stephan KINZER (2021), *Darbe: Hawaii’den Irak’a Amerika’nın Rejim Değişiklikleri Yüzyılı* (Çev. Zeynep Beler), İletişim Yayınları, İstanbul., s.379, 380, 381, 382

Birleşik Devletler çalışmak istemeyecektir. Bu durum ABD'nin etki kaybına yol açacağını düşündüğü ülkeye ve o ülkenin hükümetine müdahale etmesine neden olabilecektir.

Dünya üzerinde var olmuş her süper güç gibi ABD de kendi döneminde küresel politikayı şekillendirmek ve diğer uluslar için deniz feneri görevi görmek istemiştir. Stratejik çıkarlar 2. Dünya Savaşına kadar olan dönemde küresel siyaseti çok sınırlı bir şekilde etkileyerek daha çok bölgesel olarak gelişmiş ancak büyük savaştan sonra bu çıkarlar küresel olarak algılanmış ve dünya siyasetine yön verme isteğiyle gelişmiştir. Askeri üstünlüğün sürdürülmesi, farklı coğrafyalarda ulus inşa etme süreçleri, askeri ittifakların örgütlenmesi ve rejim değişiklikleriyle birlikte hükümet değişikliklerinin de desteklenmesi ABD müdahaleciliğinin stratejik ve ideolojik belirleyicileri olmuştur.¹⁷⁸ ABD'nin küresel düzeydeki politika üretim süreçlerinde böyle bir tutum benimsemesi bir politika etrafında kendi kendisini atayan bir uygulayıcı konumuna gelmesine neden olmuştur.¹⁷⁹ Bu durumla birlikte ABD küresel siyasette ayrıcalıklı bir yönlendirici rol üstlenmiştir.¹⁸⁰

Uluslararası sisteme yön veren büyük gücün mücadelesinin gerçekliği kendisine çok yakın ve önemli alanlarda ve konularda küresel hegemonya iddialarını ortaya atmasına neden olabilmektedir. Böyle bir hakkın olduğu iddiası Birleşik Devletlerin kendi doğal ve etki alanında olduğunu iddia ettiği coğrafyalarda başka bir güç tarafından hak olacak şekilde iddia edilmesini kabul etmemektedir. Bu durum, askeri ve ekonomik gücün uluslararası toplum adına uluslararası düzeni sağlamak ve çeşitli bölgelere ulusal çıkarları neden göstererek müdahale etmek için tek taraflı olarak kullanılmasına neden olmuştur. Bu amaçla birlikte diğer büyük güçlere karşı ulusal güvenliğini sağlayan, diğer ulusları -özellikle uluslararası sistemi etkileme ihtimali daha düşük olan ulusları- kendi sosyal, politik ve ekonomik kurumlarını kullanarak bu ülkeleri ABD çıkarlarına aykırı politikalar geliştirmeyecek şekilde teşvik eden ve doğrudan silahlı çatışma olasılığını en aza indirmeye çalışan bir yapı öngörülmüştür. Bu koşullarda insan haklarını ve demokrasiyi savunmaya yönelik

¹⁷⁸ Dennis MERRILL (2006), "The Truman Doctrine: Containing Communism and Modernity", *Presidential Studies Quarterly*, C.36, S.1, s.29

¹⁷⁹ Wolfgang FRIEDMANN (1968), "Interventionism, Liberalism, and Power-Politics: The Unfinished Revolution in International Thinking", *Political Science Quarterly*, C. 83, S. 2, s.174

¹⁸⁰ Paul C. AVEY (2012), "Confronting Soviet Power: U.S. Policy During the Early Cold War", *International Security*, C.36, S.4, s.169

ileriye dönük politikaların da ABD'nin güvenlik temelli çıkarlarına uygun olacağı düşünülmüştür.¹⁸¹

Sonuç itibariyle, ABD'nin dünyanın çeşitli bölgelerinde doğrudan müdahil olduğu veya dolaylı olarak desteklediği rejim ve hükümet değişikliklerinin temel nedeni ekonomik doğal kaynaklara ve yeni pazarlara erişerek ABD'nin ekonomik üstünlüğünü sağlamlaştırma isteği olmuştur. Bu ana nedene ek olarak, rakip gördüğü uluslara karşı stratejik üstünlük sağlamak, önemli gördüğü coğrafyalarda bulunan ülkelerde üstünlük kurmak ve daha önceden var olan etki alanını genişletme istediği de ABD dış politikasındaki hükümet değişiklikleri ve müdahaleci yaklaşımları şekillendirmiştir.

ABD'nin üçüncü dünyada askeri darbelere hangi yollarla müdahale ettiğini analiz etmek de bu sürecin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Öncelikle darbeler, askeri veya devlet aygıtı içindeki diğer seçkinler tarafından, görevdeki bir yöneticiyi görevden almak için yasadışı ve aleni girişimlerdir.¹⁸² Başka bir ifadeyle, ordular siyasete müdahale eder ve hükümetleri askeri müessesenin sosyal ve örgütsel özellikleri nedeniyle değil, toplumun bozulduğu iddia edilen siyasi ve kurumsal yapısı nedeniyle görevden alır.¹⁸³ Bir ordu, siyasi bünyeyi etkileyebilecek yozlaşma, durgunluk, açmaz, anarşi ve yerleşik siyasi sistemin yıkılması gibi kritik sorunları ortadan kaldırma iddiasıyla müdahale eder.¹⁸⁴ Bu sorunlar genelde bir hükümetin meşruiyetini sorgulatabilir ve müdahaleyi meşru hale getirebilir.

Güçlü bir dış aktörün bahsi geçen darbe sürecindeki rolü ise araştırılmaya değer bir konudur. Silahlı kuvvetlerin sivil yöneticilere saygı duyacak kadar profesyonelleşmediği ve bununla birlikte dış aktörün isteği ve yönlendirmesiyle hükümetlerin devrilmesine neden olabileceği bazı müdahalelerin olduğu kabul edilmesi gereken bir gerçektir.¹⁸⁵ Bu nedenle, bir ülkenin dış aktörlerle bağlantısı ne kadar yüksek olursa, bu aktörlerin etkilerinin de o kadar fazla olacağı düşünülebilir. Diğer bir deyişle, devlet başka bir devlete ne kadar bağımlıysa, dış baskı ve

¹⁸¹ Tony SMITH (1994), "In Defence of Intervention", *Foreign Affairs*, C. 73, S. 6, s.46

¹⁸² Jonathan M. POWELL ve Clayton L. THYNE (2011), "Global Instances of Coups From 1950 to 2010: A New Dataset", *Journal of Peace Research*, C. 48, S. 2, s.252

¹⁸³ Samuel P. HUNTINGTON (1973), *Political Order in Changing Societies - Seventh Printing*, Yale University Press, London., s.194

¹⁸⁴ A.g.e., s.226

¹⁸⁵ Eric A. NORDLINGER (1977), *Soldiers in Politics: Military Coups and Governments*, N.J. Prentice Hall, Englewood Cliffs., s.9

yönlendirmelere karşı o kadar savunmasız hale gelecektir.¹⁸⁶ Ayrıca, yabancı aktörlerin bir darbeyi desteklediği kadar karşı çıkması da ne kadar büyük ve kesin eylemlerle olursa o darbenin başarısız olma olasılığı o kadar yüksek olacaktır.¹⁸⁷

Harici bir aktörün ülke içerisinde yaşanan darbe süreçlerine ekonomik, siyasi ve askeri olmak üzere üç temel konuda müdahale etme durumu olmaktadır. ABD gibi yönlendirici gücü hayli yüksek olan bir dış aktörün ekonomik uygulamaları ve sahip olduğu uluslararası şirketler, ABD hükümetinin yabancı devletlerin gelir kaynaklarını yönetme ve etkileme yeteneğine sahip olmasını kolaylaştırmaktadır. ABD diplomasi, üst düzey ziyaretler, kamuoyunu ikna etme ve diğer dostane yolların başarısız olduğunu düşündüğünde bir hükümetin davranışını değiştirmek için doğrudan veya dolaylı hükümet müdahalelerine alternatif olarak ekonomik yaptırımları kullanmayı tercih edebilmektedir.¹⁸⁸ ABD çıkarlarından uzaklaşan veya uzaklaşma tehdidinde bulunan yönetimleri eylemlerinden geri çevirmek, sakıncalı davranışlarda bulunduğu iddia edilenleri cezalandırmak ve tekrarlanmasını engellemek ve uluslararası toplumdaki devletleri etkilemek için bu tür yaptırımları sıklıkla uygulamış veya uygulama tehdidinde bulunmuştur.

ABD çıkarlarına karşı hareket ettiği iddia edilen ülkeye uygulanan ekonomik yaptırımlar ABD politikaları için olumlu sonuç vermediği zamanlarda ABD ülkede yaşanacak bir hükümet müdahalesinde darbecilere ekonomik olarak destek verebileceği sinyalini gönderebilmektedir. ABD'nin uluslararası ekonomik sistemdeki üstün gücü düşünüldüğünde darbe sürecine çoğunluğu ABD kontrolünde olan uluslararası ekonomik kuruluşlardan gelen tepkiler veya yönlendirmeler müdahalenin olumlu veya olumsuz sonuçlanmasında kilit rol oynayabilmektedir. ABD gibi güçlü bir devletin farklı coğrafyalarda yaşanan darbelerde çok kritik bazı rollere sahip olabileceği kabul edilebilir bir gerçektir çünkü dışarıdan gelebilecek ekonomik bir destek darbeye teşebbüs edenlerin eylemlerinin iç ve dış maliyetlerini azaltabilecektir. ABD NATO, BM ve birçok hükümetlerarası kuruluşta kilit rol oynamaktadır¹⁸⁹ ve

¹⁸⁶ Ekim ARBATLI ve Cemal Eren ARBATLI (2017), "The International Determinants of Military Coup Behavior", *The Oxford Encyclopedia of Empirical International Relations Theory*, C. 2, S. 5, s.7

¹⁸⁷ Steven BARRACCA (2007), "Military Coups in the Post-Cold War Era: Pakistan, Ecuador and Venezuela", *Third World Quarterly*, C.28, S.1, s.142; Dış aktörlerin olası rollerinin detaylıca incelendiği başka bir makale için bkz., Steven LEVITSKY ve Lucan WAY (2005), "International Linkage and Democratization", *Journal of Democracy*, C. 16, S. 3, s.21,22

¹⁸⁸ Dianne E. RENNACK ve Robert D. SHUEY (1998), *Economic Sanctions to Achieve U.S. Foreign Policy Goals: Discussion and Guide to Current Law*, Congressional Research Service, s.2-7

¹⁸⁹ Morton ABRAMOWITZ (2000), *Turkey's Transformation and American Policy*, The Century Foundation Press, New York., içinde Alan MAKOVSKY, U.S. Policy Toward Turkey Progress and Problems, s.263

müdahale yapıldıktan sonra darbecilere DB ve IMF gibi ekonomik kuruluşlar aracılığıyla darbenin başarılı bir şekilde sonuçlandırılması için elindeki tüm imkanları seferber etmesi gerekebilecektir¹⁹⁰ zira bu destek verilmediği takdirde darbe girişiminin başarılı bir şekilde sonuçlandırılabilmesi ve devamında da sürdürülebilmesi hayli zor olacaktır. Bu durum, darbecilerin ABD politikalarını desteklenmesini de gerektirecektir. Bu durum göz önüne alındığında ABD ekonomik yardım programlarını uluslararası toplumda istikrarı ve düzeni sağlayabilme gerekçesi başta olmak üzere darbe süreçlerini denetleyebilmek ve yönetebilmek için önemli bir araç olarak kullanmıştır.

Dış aktörün ülke içerişindeki yapıları yönlendirme gücü düşünüldüğünde darbe süreçlerine siyasi etkisinin de hayli yüksek olduğu görülecektir. Bu noktada, her büyük uluslararası zaferden sonra galip gelenin kendi ideolojisini uluslararası topluluğa yayma fırsatını bulmasından dolayı Birleşik Devletler de İkinci Dünya Savaşından sonraki dönemde uluslararası toplumda anayasal demokrasilerin sayısını artırma girişimlerini hızlandırmıştır. ABD siyasi etki gücünü kullanarak sadece dünyada özgürlük ve demokrasinin sürekli yayılmasında etkili olmakla kalmamış, aynı zamanda siyasi nüfuzunu ve ikna kabiliyetini, uluslararası sistem içinde istikrarı sağlamak, diğer devletlerin eylemlerini yönetmek ve denetlemek için kullanmıştır. Bu etki alanı düşünüldüğünde darbe süreçlerinde sağlanan siyasi destek askeri müdahale döneminde dış aktörden gelecek desteğin temellerini oluşturarak müdahalenin olumlu sonuçlanmasında hayli önemli kabul edilebilecek bir destek sağlayacaktır.

Askeri müdahale süreçlerinde politik düzeyde destek görmek en az ekonomik ve askeri yardım kadar önemlidir ve bu destek kendi içerisinde de bazı olumlu sinyalleri barındırabilmektedir. Politik destek dış aktörün üst düzey yetkililerinin müdahale olan ülkeye ziyaretleri, ABD büyükelçilerinin askeri makamlarla iletişimi açık tutması ve ziyaretler gerçekleştirilmesi¹⁹¹ ve müdahaleyi gerçekleştiren önemli kişilerin uluslararası forumlara ve platformlara davetleri ile gerçekleştirilebilir.

Müdahaleyi gerçekleştiren askeri kadro ile dış aktörün siyasal kadroları arasındaki iyi ilişkiler müdahalenin dış aktör tarafından tanınmasını veya sessiz kalınmasını kolaylaştırabilmektedir. Bu süreç 12 Eylül askeri darbesinden sonra

¹⁹⁰ Amerikan küresel üstünlüğünün bir parçası olan bu kurumlar, uluslararası bir kuruluş hüviyetinde olsalar da kurumsal yapılarının büyük bir kısmı Birleşik Devletlerin etkisi ve denetimi altındadır.

¹⁹¹ Morton ABRAMOWITZ 2000, age. içinde Alan MAKOVSKY, U.S. Policy Toward Turkey Progress and Problems, s.261

yaşanan gelişmelerde açık bir şekilde görülmüştür. ABD'nin Türkiye eski Büyükelçisi Ronald Spiers'in söyledikleri bu süreci şöyle açıklamaktadır; “Görev yaptığım süre boyunca Türk ordusu ile iyi bir ilişki kurdum. Genelkurmay Başkanı daha sonra Cumhurbaşkanı oldu ve bu yüzden daha önceki bağlantılarım çok faydalı oldu. Bu nedenle Türk ordusunun çabalarını takdir ettiğimi düşünüyorum.”¹⁹²

Dış aktörün diplomatik ilişkiler aracılığıyla askeri kadro ile iletişimde kalmasına örnek olarak şu durum da gösterilebilir; 1994-1997 yılları arasında ABD Ankara Büyükelçiliğinde danışman olarak görev yapan Richard Mckee Büyükelçilik personelinin üst düzey askeri makamlarla ve emekli askerlerle iletişime geçerek Türkiye siyasetine dair fikirlerini ve ABD hakkındaki düşüncelerini öğrenmek için yapılan sohbetleri şöyle aktarmıştır;

*“TBMM’de milletvekili görevi yapan eski generalleri ziyarete gider üst düzey askeri yetkililerin Türk siyasetine ve ABD’ye bakışlarının ne olduğu hakkında konuşurduk.”*¹⁹³

ABD'nin Silahlı Kuvvetlerin politik olarak güçlü bir konumda olduğu ülkede siyasi destek üzerinden kurduğu ilişkilerde diğer bir önemli nokta ise ülke içerisinde ABD'nin politikalarına dair herhangi bir olumsuz gelişmenin durdurulması konusunda ordunun hızlı bir şekilde aksiyon almasını sağlayabilmesidir.

Bu durum 12 Eylül döneminde olduğu gibi 28 Şubat sürecinde de kendisini açık bir şekilde göstermiştir. 28 Şubat sürecinde ABD her ne kadar açık bir darbeye karşı olduğunu defalarca belirtmiş olsa da Silahlı Kuvvetlerin geri adım atması için gerekli olan baskıyı kurmaktan geri durmuştur. 1989-1991 yılları arasında Ankara Büyükelçiliği yapan Morton I. Abramowitz ABD'nin 28 Şubat sürecindeki tutumunu ve siyasi desteğini şu sözlerle aktarmıştır;

“Birleşik Devletlerin yaklaşımı, Türk ordusunu, Refah Partisini 1997’de ‘Yumuşak Darbe’ olarak adlandırılan bir şekilde iktidardan uzaklaştırması ve başarılı bir şekilde devirmesi için cesaretlendirdi veya süreç içerisinde ordunun geri adım atması için cesaretini kırmadı. Refah Partisi ise kısa bir süre sonra yasaklandı ve Birleşik Devletler bu gelişmeler için neredeyse hiçbir şey söylemedi. Süreç nasıl olursa olsun bu sonucun ABD’yi rahatlattığı bir gerçektir. ... Nitekim ABD Türkiye’nin istikrarlı,

¹⁹² Aktaran Ronald SPIERS, The Association for Diplomatic Studies & Training, s.77, <https://www.adst.org/OH%20TOCs/Spires.%20Ronald%20I.toc.pdf>, E.T. 29.03.2022

¹⁹³ Aktaran Richard MCKEE, The Association for Diplomatic Studies & Training, s.875, <https://adst.org/Readers/Turkey.pdf>, E.T. 29.03.2022

laik, demokratik ve Batı ile müttefik kalmasını istiyor.”¹⁹⁴ Büyükelçi şunu da eklemiştir; “ABD hükümeti müttefik bir ülkenin hassas siyasi konularına karışmaktan hoşlanmaz. Özellikle, Türkiye’deki İslamcılar hakkında bilgiler sınırlıydı ve bu konuda bir katılım gösterilmesi ters bir şekilde karşılık bulabilir ve Türk siyasetini kimsenin ön göremeyeceği şekilde etkileyebilirdi.”¹⁹⁵

Dış aktörün darbe süreçlerine en çok müdahale edebilme ihtimalinin bulunduğu konu ise askeri konuların ikili ilişkilerdeki konumu olmuştur. ABD komşularına ve müttefiklerine karşı şiddete göz yumamayacağını ve vatandaşlarının refahını göz ardı edemeyeceğini her koşulda belirtmiştir. Uluslararası terörizmin artışı ve Amerikan vatandaşlarının savunmasız olduğu durumlar ABD için her zaman müdahale sebebi olarak kabul edilmiştir. Bu görüşle birlikte ABD müttefiklerini ve vatandaşlarını korumak için doğrudan olduğu kadar dolaylı askeri güç kullanımına da başvurmuştur. Dolaylı askeri güç kullanımı yabancı orduların eğitiminin, finansmanının ve ekipman ihtiyaçlarının karşılandığı durumları içermektedir.¹⁹⁶ Bu durum ABD’nin küresel olarak ulaşabildiği bütün askeri yapılarla iyi ilişkiler kurmasını ve darbe süreçlerini takip edip yönlendirebilmesini sağlamıştır.

ABD tarafından bir ülkeye askeri yardım yapılması ve askeri eğitim verilmesi ABD’nin dolaylı olarak o ülkede yaşanan darbe süreçlerinde var olabileceğini ve ABD tarafından kabul görmeyen bazı hükümetlerin gönderilmesinde kilit rol oynayabileceğini göstermektedir. Askeri ve askeri konular dahilinde ekonomik yardımlar sivil hükümet dönemlerinde bile iç politik düzlemde önemli etki ve yönlendirmelere sebep olabilecekken askeri müdahale öncesinde ve müdahale dönemlerinde gerçekleşen bu yardımlar müdahalenin yönünü etkilemek açısından son derece kritik öneme sahiptir. Muhtemel bir darbe sürecinde ve sonrasında askeri yardımların devam etmesi müdahalenin kabul gördüğüne dair önemli sembolik ve açık destek sinyalleri barındırıyor olabilir. Bu nedenle, askeri yardımlar darbenin yönü ne olursa olsun komuta kademesine kesin bir şekilde bazı göndermelerde bulunabilecektir. Yardımlar askeri kanadın siyasi konumunu güçlendirebileceği gibi, askeri yardım ilişkileri ordunun güçlü bir iç siyasi figür olduğu ülkelerde iki ülke savunma kuruluşları arasındaki ilişkinin olumlu anlamda ilerlemesine yardımcı

¹⁹⁴ Aktaran Morton ABRAMOWITZ 2000, age. içinde Morton ABRAMOWITZ, *The Complexities of American Policymaking on Turkey*, s.174

¹⁹⁵ A.g.e., s.175

¹⁹⁶ Richard HAASS (1999), *Intervention: The Use of American Military Force in the Post-Cold War World*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington D.C., s.49-65

olabilecektir. Öte yandan, ordunun sivil yönetimin kontrolü altında olmadığı ülkelerde Amerikan yardımı siyasi sürece askeri müdahale olasılığını artırma ve mevcut yönetimin istikrarını azaltma eğiliminde olma ihtimalini de barındırabilmektedir.¹⁹⁷

ABD'nin bir ülkenin askeri programlarına ekonomik ve eğitim düzeyinde yardımcı olması o ülkenin silahlı kuvvetlerine nüfuz etmesini ve derin ilişkiler kurmasını kolaylaştıracaktır.¹⁹⁸ Bu durum bir gerçektir ki, uygulanan eğitimlerden geçerek bulunduğu orduda yüksek rütbeli mevkilere gelen askerlerle Amerikalı diplomatlar arasında daha kolay ve hızlı diyaloglar kurulabilmiştir. Türk ordusunun İkinci Dünya Savaşından sonra JAMMAT aracılığıyla almış olduğu Amerikan yardımı ve eğitimi kurumsal olarak ikili ilişkilerin geliştirilmesine önemli katkıda bulunduğu unutulmaması gereken bir gerçektir. ABD bu sayede hem ülkesini ve değerlerini farklı ülkelere gelen subaylara anlatmış hem de gelecek için kendisine yakın olacak ve fayda sağlayacak temaslar kurmayı başarmıştır. Bu ilişki ağları askeri müdahale öncesi veya sonrasında ABD'nin kendisi için daha bilinçli politikalar üretmesine de yardımcı olmuştur.

Harici bir aktör diğer ülkelerde yaşanan darbe süreçlerinde birkaç farklı aşamada daha rol oynayabilmektedir. Bu dikkat çeken rollerden en önemlisi aktörün darbecilere gerçekleştirebildikleri takdirde müdahaleyi hoş karşılayabileceğine dair sinyaller vermesidir. Bu sinyaller doğrudan söylenemeyebilir veya gözlemlenemeyebilir ancak darbecilerin bazı potansiyel anlamlar çıkarmasına neden olabilmektedir.¹⁹⁹ ABD'nin bir ülke ile olan ikili ilişkilerinde kullanmış olduğu diplomatik dil de -ABD hükümeti tarafından karşı hükümete sert ve düşmanca mesajlar verilmesi- darbecilerin eylemlerinin olumlu karşılanabileceğine dair bir sinyal verebilir.²⁰⁰ Bu süreçte darbeciler somut olarak var olmayan sinyalleri görebilir ve amaçları doğrultusunda bu sinyalleri yorumlayabilir. Ancak, uluslararası tepkilerle karşı karşıya kalan askeri müdahaleler, bir dış aktörün müdahale hakkında olumsuz

¹⁹⁷ Edward Thomas ROWE (2014), "Aid and Coups d'Etat: Aspects of the Impact of American Military Assistance Programs in the Less Developed Countries", *International Studies Quarterly*, C. 18, S. 2, s.24

¹⁹⁸ ABD Ankara Büyükelçisi Ronald Spiers'in askeri eğitim programlarıyla ilgili "ordu üzerinde etkimizin özel bir önemi vardır. Bu eğitimlerden çıkan subaylar ordularında yüksek rütbelere gelmektedirler ve bu rütbelere ulaşan askerler ile savunma iş birliği anlaşmalarının devam ettirilmesi ve tamamlanması kolay bir şekilde sağlanmaktadır." İfadeleri dikkate değerdir.; Sezai ORKUNT (1978), *Türkiye-ABD Askeri İlişkileri*, Milliyet Yayınları, s.191

¹⁹⁹ Megan SHANNON, Clayton THYNE, Sarah HAYDEN ve Amanda DUGAN (2015), "The International Community's Reaction to Coups", *Foreign Policy Analysis*, C. 11, S. 4, s.365

²⁰⁰ Clayton L. THYNE (2010), "Supporter of Stability or Agent of Agitation? The Effect of U.S. Foreign Policy on Coups in Latin America, 1960-99", *Journal of Peace Research*, C. 47, S. 4, s.451

sinyalleri nedeniyle planlanan bir müdahaleden vazgeçebilir veya müdahaleden sonra daha yumuşak bir geçiş dönemi kurma eğilimi benimseyebilir.²⁰¹ Fakat, ABD tarafından olası bir darbeyi engellemek için yapılan açıklamalar ABD'nin bu ifadelerle darbe planlayanlara onay vermediği veya yeşil ışık yakmadığı anlamına da gelmemektedir.²⁰²

Darbe süresince dış aktörün ülke içinde yaşananları tanımsız olarak bırakması da müdahale edenler tarafından olumlu bir sinyal olarak kabul edilebilecektir. Kamuoyunda genel olarak darbe kelimesini kullanmak yerine 'devrim' veya 'müdahale' kelimelerini tercih etmek ordunun siyasete doğrudan katılmasına karşı çıkmama izlenimini doğurabilir. Ayrıca özel diplomasi, yardım veya iş birliği ve ortaklık dinamikleri gönderilen sinyalleri kapsayabilmektedir.

En nihayetinde şunun da bilinmesi gerekmektedir. ABD her istediğini yapmaya muktedir olan bir aktör değildir. Kendisine karşı olan bir ülkede darbe süreçlerini teşvik etmeden önce ekonomik ve siyasi anlamda birçok baskı alanı oluşturmakta ve ülkeleri kendi oluşturduğunu iddia ettiği alan içerisine çekmeye çalışmaktadır. Oluşturulan baskı alanlarının işe yaramadığını anladığı zamanlarda da en son çare olarak ülke içerisindeki hükümete karşı olan kurum veya seçkinlerin gerçekleştirdiği darbeleri teşvik etmekte veya bu süreçlere sessiz kalmayı tercih etmektedir.

ABD, hegemon bir güç olmak için başka coğrafyalara ve ülkelere müdahale etmeye başladığı dönemden itibaren takip ettiği politikalara uyum sağlayan ve kendisine engel olmayan ülkeler ile iyi ilişkiler kurmaya özen göstermiştir. Müttefiklerini her daim koruyacağını ve kendisine yakın olanları her koşulda ödüllendireceğini -ekonomik, askeri ve uluslararası arenada siyasi destek sağlayacağını- belirtmiştir. Ancak, ABD küresel boyuttaki politikalarını engelleyeceğini düşündüğü ülkelere ve hükümetlere karşı da çeşitli engellemelerde bulunmuştur. ABD'nin doğrudan veya dolaylı olarak müdahale ettiği darbeler dikkatli bir şekilde incelendiğinde sürecin adımlarının bu şekilde atıldığı net olarak anlaşılacaktır.

²⁰¹ Clayton THYNE, Jonathan POWELL, Sarah PARROTT ve Emily VANMETER (2017), "Even Generals Need Friends: How Domestic and International Reactions to Coups Influence Regime Survival," *Journal of Conflict Resolution*, C. 62, S. 7, s.6

²⁰² Jeffrey H. MICHAELS (2014), "Helpless or Deliberate Bystander: American Policy towards South Vietnam's Military Coups, 1954–1975", *Small Wars & Insurgencies*, C. 25 S. 3, s.561

3.2. ABD’NİN POST-MODERN DARBE SÜRECİNDE SİYASİ AKTÖRLERE YAKLAŞIMI VE REFAHYOL HÜKÜMETİNİN ABD’DE YARATTIĞI KAYGILAR

ABD’nin Türkiye’ye ve özellikle Refahyol hükümetine bakışı ve bu hükümetle olan ilişkileri önceki dönem hükümetlerinde olduğu gibi ulusal çıkarların öncelikli olarak kabul edildiği ve müttefiklik anlayışı çerçevesinde geliştiği görülmektedir. ABD’nin İslami söylemi ön plana çıkaran bir hükümet ortağı ile ilerlemenin nasıl sağlanacağı konusunda kesin fikirleri olmasa da diyalog kanallarını her zaman açık tuttuğu bir gerçektir.

Clinton yönetiminin Türkiye’deki siyasi aktörlere bakıldığı zaman her ne kadar TSK ile iyi ilişkiler kurmak konusunda girişimleri olsa da Refahyol hükümetini de geri plana atmadığı ve bölgesel sorunları çözmede hükümeti de iletişim kanallarına dahil ettiği görülecektir. ABD Türkiye’de bulunan bu iki güç odağından da farklı coğrafyalarda yaşanan sorunların çözümlerinde iş birliği beklemiştir. Özellikle TSK bünyesinde bulunan bazı üst düzey yöneticilerin ABD’ye yakınlığı bu iş birliğinin ilerletilmesinde etkili olmuştur.

28 Şubat süreci içerisinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin herhangi bir yabancı ülke tarafından politik bir güç olarak kabul gördüğü iddiası tartışmaya açıktır ancak ABD’nin Türkiye siyaseti içindeki yapıların ve güç odaklarının varlığından haberinin olmamasının gerçeklikle alakası da yoktur. ABD de kendi politikasını bu güç odaklarının varlığına paralel olarak şekillendirecek ve onlarla görüşmek isteyecektir.²⁰³ ABD Savunma Bakanı William Perry’nin Türkiye’yi ziyaret etmesi ve Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı ile bir görüşme gerçekleştirerek “size büyük güven duyuyoruz.”²⁰⁴ demesi ABD’nin TSK’ya yaklaşımını açık bir şekilde

²⁰³ Birleşik Devletlerin Türkiye siyasetine etki eden farklı siyasi aktörlerle görüşmek istemesinde Refahyol hükümetinin ABD nezdinde güvenilir olmaması da etkili olmuştur. Dönemin Hükümet Sözcüsü Abdullah Gül’ün ABD’de katıldığı bir söyleşide “ Seçimden önce söylediklerinizle bugün uyguladığınız politikalar arasında neden farklılıklar var? “ sorusuna “ Türk politik sisteminde bu normaldir. Seçmene verdiğiniz sözün önemi yoktur. Şu anda ne yapıyorsanız önemli olan odur.” cevabını ikili ilişkileri olumsuz etkilemiştir.; YENİ YÜZYIL, “Gül’ün Dikeni ABD’yi Rahatsız Etti“, 21 Şubat 1997, s.1; HÜRRİYET, “Clinton için Şok Erbakan Raporu“, 13 Ağustos 1996, s.1, 14; Bu güven problemini yaratan Refahyol hükümetinin kendisidir. Hükümetin küçük ortağı Çiller, ABD’nin Kuzey Irak politikalarına ters düşecek açıklamalar yaparak ABD ile ilişkileri öngörülemez bir sürece götürmüştür.; HÜRRİYET, “Saddam’ı Kuzey Irak’a Çağırдық“, 22 Eylül 1996, s.1, 16; Çiller’in daha sonra Kuzey Irak açıklamasından da çark ettiği görülecektir.; HÜRRİYET, “Saddam’ı Çağırmadık“, 23 Eylül 1996, s.15; Bu gelişmeler üzerine ABD’den uyarı gelmiş ve Ortadoğu’da ABD ve Türkiye’nin birlikte çalışması gerektiği vurgulanmıştır.; HÜRRİYET, “ABD’den Çifte Uyarı“, 24 Eylül 1996, s.1, 26; HÜRRİYET, “ABD Ne Dediye Yaptık“, 26 Eylül 1996, s.27

²⁰⁴ HÜRRİYET, “Perry’den Askere İlginç Mesaj“, 17 Eylül 1996, s.15; Bu tür gelişmeler ABD sivil kesimden çok askerlere mi güven duyuyor sorularına neden olmuştur.

göstermektedir.²⁰⁵ Türk ordusunun bölgesel olarak güçlü bir yapıda olması, NATO'ya dahil olunmasıyla birlikte ordunun yaşamış olduğu modernizasyon, ordunun nitelik ve nicelik bakımından ABD'ye yardımcı olabileceği düşüncesi Türk-Amerikan ilişkilerini şekillendiren unsurlardan birisini oluşturmuştur.²⁰⁶

Refahyol'un kurulduğu ilk aylarda ABD hükümetini etkileyebilme potansiyeline sahip bazı kamuoyu çevrelerinde Başbakan Erbakan'a karşı belirsiz bir hava olduğu görülebilmektedir. Erbakan'ın pragmatist bir reformist mi olduğu yoksa kökten dini referanslara mı dayandığı soruları çokça sorulmaktadır.²⁰⁷ Türkiye'nin Refahyol hükümeti ile batıdan ve ABD'den tamamen kopacağı bunun sonucunda da Türkiye'nin İslami temeller doğrultusunda doğuya kayacağı endişeleri bazı kamuoyu çevrelerinde yer bulabilmiştir.²⁰⁸ Dönemin ABD Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı - Undersecretary of the Department of State- Peter Tarnoff'un Refahyol hükümeti kurulduktan sonra Türkiye'yi ziyaret etmesi ve hükümetten kişilerle toplantılar düzenlemesi Refahyol hükümetinin hem iç hem de dış politikada nasıl bir yol çizeceğini anlamaya yönelik adımlar olarak değerlendirilmiştir.²⁰⁹ Başbakan Erbakan'ın İran gezisinden sonra ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Nicholas Burns'ün Washington'ın Türk dostlarının dış politikadaki adımlarını yakından takip ettiğini belirtmesi²¹⁰ Refahyol hükümetini anlamaya yönelik adımlardan sadece bir tanesidir.

ABD kamuoyuna yön verebilecek bazı kuruluşların Refahyol hükümetiyle ilgili olumsuz düşünceye kapıldığı en önemli konu Türkiye'nin İran ile imzalamış olduğu doğalgaz anlaşmasından sonra yaşanmıştır. Anlaşmadan sonra ABD, İran'ın teröre destek verdiği iddiasıyla Ortadoğu barış sürecini olumsuz etkilediği ve Türkiye'nin bu anlaşmayla birlikte terörü finanse eden devlete maddi yardımda bulunduğunu belirtmişlerdir.²¹¹ Yine aynı şekilde, Başbakan Erbakan'ın Libya gezisi de bazı kamuoyu çevrelerinde olumsuz düşüncelerin yaşanmasına neden olmuştur. Refahyol hükümetinin Kuzey Afrika'ya yaptığı bu ziyaret ABD tarafından hoş

²⁰⁵ HÜRRİYET, "ABD'nin Muhatabı Ordu", 07 Eylül 1996, s.16;

²⁰⁶ Nil S. SATANA (2008), "Transformation of the Turkish Military and the Path to Democracy", *Armed Forces & Society*, C. 34, S. 3, s.366

²⁰⁷ THE NEW YORK TIMES, "Man it the News: Necmettin Erbakan; In Turkey, a Zealous Pragmatist", 30 Haziran 1996

²⁰⁸ THE NEW YORK TIMES, "Islamic Party Walking A Tightrope in Turkey", 12 Temmuz 1996

²⁰⁹ THE NEW YORK TIMES, "Meeting U.S. Envoy, Turkish Premier Takes a Pro-Arab Stance", 03 Temmuz 1996

²¹⁰ THE NEW YORK TIMES, "New Turkish Chief's Muslim Tour Stirs U.S. Worry", 10 Ağustos 1996

²¹¹ THE NEW YORK TIMES, "Turkey-Iran Gas Deal: A Test of U.S. Law on Terror?", 13 Ağustos 1996; THE WASHINGTON POST, "U.S. Decries Turkey's Gas Deal With Tehran", 13 Ağustos 1996

karşılanmamış ve dikkatle takip edilmiştir.²¹² Birleşik Devletler tarafından Libya'nın da İran gibi terörist ülke olarak görülmesi ve Türkiye'nin bu ülke ile de görüşmeler yapması ve anlaşmalar imzalaması Clinton yönetiminin eleştirileriyle karşılaşmıştır.²¹³ Bu gezinin sadece ABD'de değil Türkiye'de de büyük tepkilere neden olduğu aktarılmıştır.²¹⁴ İmzalanan anlaşmaların tekrar gözden geçirilmesi gerektiği ve ABD'nin hasmı olan ülkelerle yakınlaşmanın sorun yaratacağı Refahyol hükümetine sert bir diplomatik dille ABD'li diplomatlar tarafından defalarca ifade edilmiş ve Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Nicholas Burns'ün 'Türk hükümetine İran ile aralarında olan ilişkiyi geliştirmemeleri gerektiği tavsiyesinde bulunuyoruz' dediği de aktarılmıştır.²¹⁵ Hatta ABD'li başka bir diplomat Erbakan hükümeti için aldığı kararların batılı müttefikleri kızdırdığından ve "Türkiye'nin batılı değerleri için yanlış bir başbakan" olduğundan bahsetmiştir.²¹⁶

Bir başka olumsuz gelişme ise Erbakan hükümetinin NATO genişlemesini ABD karşıtı bir koz olarak kullanma girişimi olmuştur. Bu yaklaşım Clinton yönetimi tarafından yapıcı bir yaklaşım olarak algılanmamış ve Türkiye hükümetinin müttefiklerini bu şekilde tehdit etmemesi gerektiği ifade edilmiştir.²¹⁷ Bu yaklaşımlar Erbakan hükümetinin batılı müttefiklerinden uzaklaşmaya çalıştığı ve Ortadoğu bölgesi dahil birçok bölgedeki kritik menfaatleri tehlikeye attığı düşüncesini de beraberinde getirmiştir.²¹⁸

Refahyol hükümetinin kaygı yaratan hamlelerinden kaynaklı olarak hem dış hem de iç politikada istikrar kazanmasını engellemek ABD'nin politikaları için kabul edilebilecek bir durumdur. Her ne kadar ortak politikalar geliştirilse de ABD'nin Refahyol hükümetine karşı temkinli yaklaştığı ve Refahyol hükümetinin dış politikada almış olduğu birçok karardan rahatsızlık duyduğu bir gerçektir. Ancak, Erbakan bu rahatsızlıkların farkında olarak ABD'nin desteğini kaybetmekte olduğunu düşünmüş

²¹² THE NEW YORK TIMES, "Turkish Premier's Travels Raise Eyebrows in West", 02 Ekim 1996

²¹³ THE NEW YORK TIMES, "Turkish Premier's Travels Raise Eyebrows in West", 02 Ekim 1996; THE NEW YORK TIMES, "Tirade by Qaddafi Stuns Turkey's Premier", 09 Ekim 1996

²¹⁴ THE WASHINGTON POST, "Turk's Libya Trip Causes Political Crisis at Home", 08 Ekim 1996

²¹⁵ THE WASHINGTON POST, "Ignoring U.S., Turkey and Iran Sign Trade Accords", 22 Aralık 1996

²¹⁶ THE WALL STREET JOURNAL, "Turkish Leader's Islamic Tilt Vexes West", 30 Aralık 1996

²¹⁷ CHICAGO TRIBUNE, "Ankara Threatens to Veto Nato If EU Membership Is Barred", 29 Ocak 1997

²¹⁸ THE NEW YORK TIMES, "Tirade by Qaddafi Stuns Turkey's Premier", 09 Ekim 1996

olacak ki, ABD'ye bir elçi göndererek yapılan ziyaretlerin yanlış anlaşıldığını ve ABD ile ilişkilerin güçlendirilmesini istediğini anlatmaya çalışmıştır.²¹⁹

Ayrıca, ABD kamuoyunun bazı çevrelerinde Kemalist Seküler kesim ile Refahiyol hükümetinin birbirleriyle sürekli olarak çatıştığı ve özellikle TSK'nın hükümetin RP kanadının İslami açıklamalarından rahatsızlık duyduğu düşüncesi vardır.²²⁰ Bu durumun ABD kamuoyunun belli bir çevresi tarafından olduğu gibi Washington yönetimi tarafından da takip edildiği bir gerçektir. Ancak, her ne kadar Clinton yönetimi bu süreç içerisinde Refahiyol hükümetine İslami söylemleri nedeniyle güvensizlik beslemiş olsa da bu düşünceye daha temkinli yaklaşmış ve ikili ilişkileri ve ulusal çıkarları zedelememek için diyalogu olabilecek en azami derecede tutmuştur.

28 Şubat özelinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin bir kurum olarak Türkiye siyasetinde yönlendirici bir rolünün olduğu kabul edilen bir gerçektir. İç ve dış politikada birçok konu TSK ile müzakere edilerek ilerletilmekte ve onların uygun gördüğü koşullar altında şekillenmektedir. ABD de bu kontrol ve yönlendirme mekanizmasının farkında olarak Refahiyol hükümetiyle kurmuş olduğu ilişkilere ek olarak TSK ile de birçok konuda görüş alışverişinde bulunmuş ve ilişkiler geliştirmiştir.

Refahiyol hükümetine karşı güven probleminin olduğu öngörülemez bir ortamda ABD'nin daha tutarlı tavırlar sergileyen ve ABD açısından hükümetten çok daha güvenilir bir kurum görüntüsü çizen TSK ile görüşme isteği olağan karşılanacaktır. Bu görüşmeler sonucunda Türkiye'de yaşanan siyasal sorunların çözümü için Silahlı Kuvvetlerden dolayı da olsa bir müdahalenin istenmiş olabileceği fikri kolayca bir kenara bırakılamayacaktır.

3.3. REFAHYOL HÜKÜMETİNİN ABD HASSASİYETİ VE UYGULAMAYA YANSIMALARI

Refahiyol hükümetinin ABD hakkındaki düşüncelerini inceleyecek olursak, özellikle RP'nin seçim öncesi dış politika manifestosunda Batı karşıtlığının ön plana çıkmış olduğu açık bir şekilde görülecektir.²²¹

²¹⁹ THE NEW YORK TIMES, "Turkey Sending Envoy to U.S. to Clear Up 'Misunderstandings'", 27 Aralık 1996; THE WALL STREET JOURNAL, "Turkey's Army Signals Anger at Islamist", 05 Şubat 1997

²²⁰ THE NEW YORK TIMES, "Secular Turks Alarmed by Resurgence of Religion", 13 Şubat 1997

²²¹ Burada, Batı kelimesinden ifade edilen Batı Avrupalı devletlerdir. RP'nin ABD karşıtlığı 2. Dünya Savaşından sonra ABD'nin Siyonizm'in gelişmesinde desteği olduğu iddiasına dayanmaktadır.

Refahiyol hükümetinin dış politikada söylemi detaylı bir Şekilde incelendiğinde koalisyonu oluşturan partilerin seÇim öncesi ve seÇim sonrası söylemlerinden sonra ABD'ye karşı tutumlarının hayli değişmiş olduğu aÇık bir Şekilde görülecektir. Özellikle RP'nin dış politikada ABD ve AB karşıtlığı, Türkiye'nin iki g c arasında bir uydu devlet olduğu düşüncesi, Türkiye'nin ekonomik yapısı itibariyle ABD'ye ve onun yönlendirdiği uluslararası kuruluşlara- IMF ve Dünya Bankası gibi – bağlı olması ve bu sayede Türkiye üzerinden elde edilen rantın ABD'nin ön ayak olmasıyla dünya Siyonizm'ine aktarılması gibi düşünceler RP'nin dış politikada ABD karşıtlığını ön plana çıkarmasına neden olmuştur.²²² Ancak, 90'ların ikinci yarısından itibaren ve  zellik Refahiyol hükümeti sırasında iki ülke arasındaki ilişkilere bakıldığında Refahiyol hükümeti ile ABD hükümeti arasında daha ılımlı bir havanın olduğu görülecektir  nk  hükümetin büyük ortağı RP hükümete gelmeden önce geliştirmiş olduğu ABD karşıtlı söylemi hükümete geldikten sonra daha ılımlı bir söylemle değiştirmiş ve diyaloğa aÇık bir politika süreci takip etmiştir.

Refahiyol hükümetinin RP kanadı iç politikada desteklediği ideolojik fikirler çerçevesinde her ne kadar idealist keskin ifadeler kullanarak ABD'ye karşı bir görüntü vermiş olsa da dış politika uygulama süreçlerinde pragmatist davranarak ABD ile ortak hareket etmeye gayret göstermiştir.

Irak ile İran'a uygulanan “ vreyleme Politikası” sırasında, Kıbrıs meselesinde, Yunanistan ile yaşanan Ege sorunlarında, Balkanlarda - zellikle Bosna, Kosova ve Arnavutluk'taki görevlerde-, Orta Asya enerji kaynaklarının geleceği konularında ve hatta İsrail ile olan ilişkilerde -ki İsrail ile olan ilişkilerde ordu son derece ön planda olmuştur- dahi uzlaşmacı olmuş ve ABD ile hareket etmiştir. Erbakan yönetiminde RP, seÇim öncesinde İslami NATO, İslami Birleşmiş Milletler gibi kurumlar kurulması için çalışmalar yapacağını söylemiş ancak yine bu kurumların kurulması için çaba göster(e)memiştir.²²³

Bu durum Başbakan Erbakan'ın muhalefet dönemi ile hükümet olma sürecindeki söylem farklılığını aÇık bir Şekilde göstermektedir. şu da çok nettir ki, i  baskılardan kaynaklanan politika değişikliği RP'nin bu dönemdeki uygulamalarında çok bariz bir Şekilde görülmektedir. RP bu durumda hem iç hem de dış politikada duruşunu yumuşatarak uzlaşı yoluna gitmeyi tercih etmiştir. Türkiye Washington

²²² Ruşen ÇAKIR 1994, age. s.161

²²³ Hasret DİKİCİ BİLGİN (2008), “Foreign Policy Orientation of Turkey's Pro-Islamist Parties: A Comparative Study of AKP and Refah”, *Turkish Studies*, C. 9, S. 3, s.409,410,411

Büyükelçisi Nüzhet Kandemir, Refahyol hükümetinin bu tutumunu şöyle eleştirmiştir, “Erbakan muhalefetteyken çok konuşuyordu. Ancak yönetime geldiğinde işlerin öyle olmadığını anlamış olacak ki konuşmalarını seyrekletirdi.”²²⁴

Refahyol hükümetinin büyük ortağı olan RP'nin iç politikada İslami söylemleri ve ABD karşıtlığını ön plana çıkarmasına rağmen ABD Refahyol hükümeti ile pek çok ortak paydanın olduğu konularda ve bölgelerde çalışma içerisine girmiştir.²²⁵ İki ülkenin hükümetleri de ilişkileri çatışmacı bir üslup üzerine kuramayacaklarının farkında olarak ikili ilişkileri alabilecekleri en fazla verimi alacak şekilde ilerletebilmişlerdir. Unutulmamalıdır ki, hem ABD'nin hem de Türkiye'nin aynı coğrafyalarda benzer ulusal çıkarlarının olması bu durumu mümkün kılmıştır.

Soğuk Savaş sonrası ABD ile Türkiye arasındaki ilişki bölgesel güvenlik konuları çerçevesinde şekillenmiştir ve bu politika Refahyol döneminde de takip edilmeye çalışılmıştır. Bu bölgeler, Türkiye'nin sınır komşusu olan Ortadoğu ülkeleri (İran, Irak, Suriye), Balkanlar (Bosna, Kosova, Arnavutluk), Kafkaslar (Dağlık Karabağ ve Çeçenistan), Ege ve Kıbrıs sorunlarıdır. İki ülke de bu bölgelerde mevcut statükonun korunması ve ikili ilişkilerin geliştirilmesi için ortak girişimlerde bulunmuşlardır.

ABD, Refahyol hükümeti döneminde Türkiye'nin Ortadoğu barış sürecinde önemli bir rol oynayabileceğini düşünmüş ve bölgenin istikrarı ve güvenliği için Refahyol'dan bu konuda daha fazla girişimde bulunmasını istemiştir.

Türkiye'nin Ortadoğu ülkelerine ve genel olarak bölgeye olan ilgisi ABD'nin yaklaşımına uygun olacak şekilde ulusal güvenlik temelinde şekillenmiştir. Bölgedeki sınır komşuları olan ülkelerin çeşitli terör örgütlerine destek vermeleri Türkiye'nin bölgedeki çıkarları için farklı ülkelere destek aramasına da neden olmuştur. Özellikle ABD ile ortak hareket edilmesi iki ülkenin de ulusal güvenliğini kapsayan konular çerçevesinde gerçekleşmiştir. ABD tarafından İran ve Irak'a uygulanan İkili

²²⁴ THE NEW YORK TIMES, “Turks’ Chief Surprisingly Silent on Iraq“, 14 Eylül 2021

²²⁵ Morton ABRAMOWITZ 2000, age. içinde Morton Abramowitz, The Complexities of American Policymaking on Turkey, s.174

Çevreleme Politikası²²⁶ Türkiye’den de kendi ulusal güvenliğini destekleyeceği için kabul görmüştür.²²⁷

Refahyol hükümeti döneminde Ortadoğu politikaları ekseninde Türkiye-İsrail ilişkileri yapıcı bir diyalog çerçevesinde şekillendirilmiştir. Refahyol hükümetinin göreve gelmesi her ne kadar ikili ilişkileri sekteye uğratacağını düşündürse de İsrail ile sürdürülen ilişkileri Silahlı Kuvvetler hiçbir zaman sivil hükümetin yürütmesine izin vermemiştir.²²⁸ Özellikle dönemin Genelkurmay İkinci Başkanı Çevik Bir İsrail ile sürdürülen ilişkilerde ön plana çıkmış ve sivil bir bürokrat gibi süreci yönetmiştir.²²⁹

İki ülkenin ilişkileri başta askeri konular olmak üzere ekonomi ve kültürel iş birliğini de kapsamaktadır. Özellikle 1995 ve 1996 yıllarında imzalanan askeri anlaşmalar –sivil hükümetin Silahlı Kuvvetler tarafından baypas edilmesiyle- iki ülke arasındaki dostluk havasını pekiştirmeye yetmiştir.²³⁰ Başbakan Erbakan her ne kadar muhalefetteyken İsrail ile imzalanan anlaşmaları eleştirmiş olsa da 8 Aralık 1996 tarihinde bu anlaşmayı Başbakan olarak imzalamıştır.²³¹ Silahlı Kuvvetlerin Refahyol hükümetinin RP kanadının dış politika stratejisini İsrail karşıtlığı üzerine kurmuş olmasına rağmen hükümete İsrail ile sözleşme imzalatmaya çalışması onu güçsüz konumda gösterme isteğinden kaynaklanabilecektir.²³²

Her ne kadar Ortadoğu politikalarının Türkiye açısından sorunlar yaratma potansiyeli oldukça yüksek olsa da uzun yıllardır tahsis edilmeye çalışılan barış süreci

²²⁶ İkili Çevreleme Politikası, ABD Başkanı Bill Clinton’ın danışmanı Martin Indyk tarafından 18 Mayıs 1993 tarihinde oluşturulmuş ve kamuoyuna duyurulmuştur. Bu politikanın temel amacı İran ve Irak’ı uluslararası sistemden dışlamaktır. İkili Çevreleme politikasının detaylı bir incelemesi için bkz.; Gencer ÖZCAN ve Şule KUT (1998), *Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar En Uzun On Yıl*, Boyut Kitapları, İstanbul. içinde Ayşegül SEVER, ABD’nin ‘İkili Çevreleme’ Politikası ve Türkiye, s.355-379

²²⁷ Lenore G. MARTIN ve Dimitris KERIDIS (2004), *The Future of Turkish Foreign Policy*, The MIT Press, Cambridge-Massachusetts., s.164,182

²²⁸ Çevik BİR ve Martin SHERMAN (2002), “Formula for Stability: Turkey Plus Israel”, *Middle East Quarterly*, C. 9, S. 4, s.27, 28, <https://www.meforum.org/511/formula-for-stability-turkey-plus-israel>, ET: 18.09.2021, s.29

²²⁹ Askeri Tatbikat anlaşmasını dönemin Milli Savunma Bakanı Turhan Tayan Çevik Bir’in imzaladığını mecliste beyan etmiştir., TBMM, 14. Birleşim, 06.11.1996, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d20/c013/b014/tbmm200130140272.pdf>, ET: 07.09.2021

²³⁰ BİR ve SHERMAN, s.27,28; Türkiye-İsrail ilişkisini inceleyen bir başka makale için bkz. Gıl DIBNER (1999), “My Enemy’s Enemy: Turkey, Israel, and the Middle Eastern Balance of Power”, *Harvard International Review*, C. 21, S.1

²³¹ JERUSALEM POST, "Turkish PM Signs IAI \$650 m.F-4 Deal", 08 Aralık 1996; REUTERS WORLD SERVICES, “Growing Turkish-Israeli Ties Bury Islamic Dream”, 11 Mayıs 1997

²³² M. Hakan YAVUZ (1997), “Turkish – Israeli Relations Through the Lens of the Turkish Identity Debate”, *Institute for Palestine Studies*, C. 27, S. 1, s.27

-kısa süreli de olsa- Clinton ve yönetiminin girişimleriyle gerçekleştirilebilmiştir.²³³ Barış sürecinin tahsis edilmesinin en önemli sebebi bölgeden küresel ekonomilere ulaştırılan enerji kaynaklarında herhangi bir kesintinin yaşanmasının istenmemesidir. Bu girişimlerin başarıya ulaşması için Türkiye’de Refahyol döneminde bölgede aktif olarak rol almış ve barış sürecine dahil olmuştur.

Refahyol döneminde iki ülke arasındaki ilişkilerin derinleşmesini sağlayan diğer bir ana bölge ise Balkanlardır. Özellikle Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra bölgedeki güç boşluğunu iyi değerlendirmek isteyen Birleşik Devletler Türkiye’yle birlikte bölgede önemli adımlar atmıştır. Öncelikle, iki ülke Bosna’da yaşanan etnik savaşı durdurmak için NATO kapsamında inisiyatif almış ve daha sonra Kosova’daki sorunlarla ilgilenmişlerdir. Türkiye’nin ABD’nin desteği ile eğit-donat programlarına dahil olması ve hem Bosna hem de Kosova’da silahlı birliklerin eğitimini üstlenmesi iki ülke ilişkilerinin gelişmesinde önemli bir ilerleme olarak kabul edilmiştir.²³⁴ Bu programlar çerçevesinde Türkiye, ABD ile birlikte eğit donat programlarını planlamış ve bu programlar dahilinde eğitim kısmını Türkiye üstlenirken²³⁵ birliklerin donatılmasını ise ABD üstlenmiştir.

Bu planlamalar Refahyol hükümeti tarafından düzenlenmiş ve ABD’li yetkililerle birlikte hareket edilmiştir.²³⁶ Türkiye’nin Refahyol hükümetiyle birlikte balkanlarda yaşanan sorunlarda Birleşik Devletlerle birlikte hareket etmesini Türkiye’nin Erbakan yönetiminde “Yeni Osmanlılık” fikirlerini geliştirmeye çalıştığını iddia eden çalışmalar da yapılmıştır.²³⁷ Her ne kadar bu düşünce tartışmaya açık olsa da Refahyol hükümetinin Balkanlarda takip ettiği politikalar ABD’yle iyi ilişkiler kurulabilme ihtimalinin olduğu bir coğrafyada ortak politikalar üretebilme potansiyelini değerlendirdiğini göstermektedir.

²³³ Lewis FRETZ (1994), Clinton’s Foreign Policy, *New Zealand Institute of International Affairs*, C. 19, S. 1, s.26

²³⁴ Tareq Y. ISMAEL ve Mustafa AYDIN (2003), *Turkey’s Foreign Policy in the 21st Century: A Changing Role in World Politics*, Ashgate Publishing, Abington, s.30,31,32,33,34

²³⁵ The Military Equation in Post-Dayton Bosnia and Herzegovina, 01.12.1997, <https://www.refworld.org/docid/3ae6a6e98.html>, ET. 15.11.2021

²³⁶ Ayrıca Türkiye Refahyol hükümeti döneminde, Dayton Anlaşmasıyla birlikte Birleşik Devletlerle ortak çalışarak Arnavutluk silahlı kuvvetlerinin eğitim işini de üstlenmiştir., William HALE (2013), *Turkish Foreign Policy Since 1774 3rd Edition*, Routledge Taylor & Francis Group, Abingdon, s.204

²³⁷ Stephanos CONSTANTINIDES (1996), “Turkey: The Emergence of a New Foreign Policy The Neo-Ottoman Imperial Model”, *Journal of Political & Military Sociology*, C. 24, S. 2, s.328; Bu düşünce tartışmaya açık bir konumdur. Çünkü Erbakan yönetiminin dış politikada almış olduğu kararlar Silahlı Kuvvetler tarafından denetime tabii tutuluyordu ve dış politika çoğu zaman askerlerin istediği yönde şekilleniyordu. Silahlı Kuvvetlerin Yeni Osmanlılık fikirlerine yaklaşımı ise tartışmaya açıktır.

Türkiye ile ABD'nin Kafkaslardaki ilişkileri özellikle 1990'ların ikinci yarısında daha çok enerji kaynaklarına erişim üzerinden şekillenmiştir. Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla birlikte yeni kurulan Orta Asya ülkeleriyle ilişki kurmak ve bu ülkelerden çıkarılan enerji kaynaklarının güvenli bir şekilde Türkiye üzerinden Avrupa'ya ve oradan da dünya ekonomisine kazandırılması iki ülke için önemli bir konu olmuştur.²³⁸ Bu dönemde özellikle Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının görüşülmesi ve kabul edilmesi Türkiye ve ABD için önemli bir gelişmedir. Bu hat 90'ların ikinci yarısında Türkiye-ABD ilişkilerinin ana konularından birisini oluşturmuştur.²³⁹ Çünkü bu proje kapsamında doğu-batı birlikteliğinin güçlendirilmesi ve bu aşamada Türkiye'nin köprü görevi görmesi iki ülke ve bölgenin kalkınması açısından önemli bir ilerleme kabul edilmektedir.²⁴⁰ Ayrıca, Soğuk Savaş sonrası dönemde Orta Asya'da oluşan güç boşluğunu doldurabilmek için Türkiye ikili ilişkileri geliştirmek ve önemli ekonomik ve politik ilerlemeler sağlayabilmek için bölgede aktif olarak politika üretme sürecine girmiştir.²⁴¹

1990'larda Türkiye ile ABD arasındaki ilişkileri belki de en çok zorlayan bölge Yunanistan'ın da dahil olduğu Ege Denizi sorunları ve Kıbrıs meselesidir. Her ne kadar geçen 30 sene boyunca Türkiye-Yunanistan ilişkileri gerilimli olsa da Clinton döneminde ve özellikle 1990'ların ikinci yarısında iki ülke ilişkileri sakin kabul edilebilecek düzeydedir. Ege denizindeki kıta sahanlığı ve sahipsiz adaların sorunlarına ek olarak Kıbrıs'ta yaşanan s-300 Hava Savunma Sistemi sorunu iki ülke arasındaki tansiyonun en yüksek olduğu zamanlar olmuştur ancak ABD'nin müdahalesi sonucu bu sorunlar hızlı bir şekilde halledilmiştir.

Kıbrıs sorunu Bill Clinton için önemli bir konu olmuştur. Clinton başkanlığı süresince Akdeniz'in güvenliği üzerinde önemle durmuş ve bu güvenliğin sağlanmasının Kıbrıs'taki gerginliğin düşürülerek başarılabileceğini vurgulamıştır. Clinton, Kıbrıs konusundaki kararlılığını 1997 yılını "Kıbrıs Yılı" yaparak göstermiş²⁴² ve ABD Dışişleri Bakanı Madeleine Albright ile ABD Savunma Bakanı

²³⁸ Robert E. EBEL ve Rajan MENON (2000), *Energy and Conflict in Central Asia and the Caucasus*, Rowman & Littlefield Publishers, Lanham-Maryland., s.225,227

²³⁹ Sabri SAYARI (2000), "Turkish Foreign Policy in the Post-Cold War Era: The Challenges of Multi-Regionalism", *International Affairs*, C. 54, S. 1, s.174

²⁴⁰ Birleşik Devletlerin önemli düşünce kuruluşlarından olan 'The Heritage Foundation' yazarlarından Ariel Cohen Kafkaslar bölgesinde Türk-ABD ilişkilerinin iki ülke için hem ekonomik hem de siyasal yakınlaşmayı sağlayabileceğinden bahsetmiştir.; Ariel COHEN (1996), The New "Great Game": Oil Politics in the Caucasus and Central Asia, <https://www.heritage.org/europe/report/the-new-great-game-oil-politics-the-caucasus-and-central-asia>, E.T. 01.06.2022

²⁴¹ Robert E. EBEL ve Rajan MENON 2000, age. s.228

²⁴² Buket ÖNAL 2010, age. s.198

William Cohen başkanın bu görüşünü paylaşarak Kıbrıs'ta bir an önce güvenin tesis edilmesi gerektiğini vurgulamışlardır.²⁴³ Refahyol hükümeti döneminde Yunanistan ile ilişkiler ABD'nin arabulucu olmaya çalışmasına rağmen olağan sürecin devam etmesinden başka bir durum ifade etmemiştir. Bu durumun temel sebebi ise iki ülkenin niyet-söylem-eylem süreçlerinde birbirlerine olan güvenlerinin hayli düşük olmasından kaynaklanmaktadır.²⁴⁴

1990'larda Türkiye ile ABD arasındaki ilişkileri zorlayan bir diğer önemli konu da Amerika'da lobi faaliyeti yapan Türkiye karşıtı gruplar olmuştur. Ermeni ve Yunan lobi faaliyetleri Türkiye'de yaşanan insan hakları ihlallerini öne sürerek iki ülke arasındaki ilişkiyi olumsuz anlamda etkilemeye çalışmışlardır. Bu faaliyetler genellikle Amerikan Kongresi içerisinde gerçekleştirilmiştir ancak başkanlık makamında kişisel etkiler -başkan tarafından- ön plana çıkmıştır.²⁴⁵

Refahyol hükümetinin ABD ile ortak çalıştığı bir diğer önemli konu ise Kuzey Irak bölgesindeki Özerk Kürt Bölgesi yöneticilerinin bölge istikrarı için barıştırılması sürecidir. Bu süreç içerisinde Barzani ve Talabani 30 Ekim 1996-14 Mayıs 1997 tarihleri arasında dört kez Türkiye'de bir araya getirilmişlerdir.²⁴⁶

Süreç dikkate alındığında cevaplanması gereken önemli sorulardan bir tanesi de şudur; RP, ideolojik düşünceleri neticesinde ABD karşıtı olmasına rağmen neden ABD ile ortak politikalar geliştirmiştir? Refahyol hükümeti sadece kurulduğu günden itibaren değil, kurulması için görüşmelerin yapıldığı günden itibaren sert eleştirilere maruz kalmış bir hükümettir. Hükümetin RP kanadı ise öncüllerinden itibaren ülkenin laik kesimleri ve koruyucusu olduğunu iddia ettiği siyasi aktörleri tarafından sürekli olarak dışlanan ve parti kapatmalarla yolu kesilmeye çalışılan bir ideolojinin partisi olmuştur. Refahyol hükümetinin de kendisine karşı engelleyici tutumlar sergileyen bu aktörlere karşı kendi gücünün meşruluğunu kanıtlamaya yönelik – Birleşik Devletler Başkanı ile görüşmek ve ABD'nin desteğinin alındığı izleniminin oluşturulması özellikle Türkiyeli siyasiler için hayli prestijli bir durum olarak kabul edilmektedir. Dönemin Başbakan Yardımcısı Tansu Çiller'in bu durumu kullanma girişimleri bilinen bir gerçektir.- bir isteği olacaktır. Ülke içerisinde sağlanamayan ve tartışmalı

²⁴³ HÜRRİYET, "Kıbrıs'a ABD Baskısı Geliyor", 8 Kasım 1996, s.16; SABAH, "Kıbrıs Baskısı Artıyor", 14 Şubat 1997, s.14

²⁴⁴ Gencer ÖZCAN ve Şule KUT 1998, age. içinde Gülden AYMAN, Türkiye'nin Ege Politikasında Müzakere ve Caydırıcılık, s.285-325

²⁴⁵ Tareq Y. ISMAEL ve Mustafa AYDIN 2003, age. s.35,36

²⁴⁶ Baskın ORAN (1998), *Kalkık Horoz*, Bilgi Yayınevi, Ankara, s.259

kabul edilen meşruiyetin bir dış aktör tarafından sağlanması arayışları ihtimaller dahilinde olacaktır.

Refahiyol hükümetinin ABD ile ortak dış politika hamleleri incelendikten sonra şu düşüncenin de üzerinde durulmalıdır. Her ne kadar Erbakan ABD'ye yakın ilişkiler kursa da ve ortak politikalar üreterek birlikte hareket etme eğilimini sürdürse de ABD'nin bu politika çerçevesinde Refahiyol hükümetini desteklediği ve birlikte çalışmaktan memnun olduğu anlamını taşımayabilecektir. İki ülke hükümetleri de ideolojik olarak birbirlerine uzak olsalar da daha önce belirtildiği gibi alabilecekleri en yüksek faydayı sağlayacak diyalogu ve iş birliğini devam ettirme isteği içerisinde olabileceklerdir. Ayrıca unutulmamalıdır ki; ABD tarafından Silahlı Kuvvetlerin ülke içerisinde demokrasiyi, laikliği ve politika üretim süreçlerini dengeleyici bir unsur olarak görülmesi de oldukça olası bir durumdur.

3.4. ABD'NİN REFAHYOL POLİTİKASININ ÖZÜ: AÇIK DARBEYE HAYIR, HÜKÜMETE YÖNELİK TSK MERKEZLİ YIPRATMA KAMPANYASINA ZİMNİ ONAY

Post-Modern darbe süreci incelendiğinde Türkiye'deki ordu ve sivil müttefikleri ile Refahiyol hükümeti arasında son sözü kimin söyleyeceği konusunda ve devleti idare etme noktasında büyük bir mücadele yaşanmıştır. Bu mücadelenin en büyük sebeplerinden birisi TSK'nın Türkiye'nin kuruluşundan beri kendisine görev olarak addettiği ve anayasal bir hak olarak gördüğü devleti koruma -çoğu zaman kontrol altında tutma ve bir kurum olarak devlet içerisindeki sarsılmaz konumunu muhafaza etme- güdüsü olmuştur. Devleti koruma duygusu -ordunun kurumsal özerkliğini koruma duygusu- bazı zamanlarda öyle noktalara gelmiştir ki çeşitli müdahalelerle kaybettiğini iddia ettiği kontrolü geri sağlamaya çalışmıştır. 1960, 1971, 1980 müdahalelerinde olduğu gibi 1997 yılında yaşanan müdahale de kendi kurumsal konumunu koruma ve mümkün olduğunca güçlendirme gerekçesiyle yapılmıştır.

Daha önce de bahsedildiği gibi, ABD'nin farklı zamanlarda farklı ülkelerdeki hükümetlerin düşürülmesi süreçlerinde aktif olarak rol aldığı bilinen bir gerçektir.²⁴⁷

²⁴⁷ 1953 yılında İran'da demokratik bir seçimle başa gelmiş olan Musaddık hükümetinin devrilmesi için hazırlanan 'Operation Ajax' isimli darbe planı ve 1973 yılında Şili'de Sosyalist Salvador Allende'nin devrilmesi için düzenlenmiş olan darbe girişimi akıllara gelen ilk örneklerdir.; Şili darbesinin Birleşik Devletler müdahalesi ile gerçekleştirildiğini açıklayan belgeler için bkz., <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB8/nsaebb8i.htm>, E.T. 19.05.2022; 'Operation Ajax'

ABD ulusal çıkarları doğrultusunda hareket edildiği iddia edilerek ülkelerin iç işlerine karışılmış ve çeşitli yönlendirmelerle ülkeler ABD eksenine çekilmeye çalışılmıştır. Soğuk Savaş süresinde iki kutuplu bir dünyada küresel siyasete yön veren iki süper gücün kendi uydu devletlerini oluşturma isteği ve tek hegemon güç olma çabası realist bir uluslararası ilişkiler ortamında anlaşılır bir durumdur.

Türkiye de jeopolitik konumunun vermiş olduğu değerle ABD'nin bu hegemon güç politikasının önemli bir parçasını oluşturmuştur. Özellikle, Ortadoğu ve Balkanlar konusunda Türkiye, ABD'nin ortak politikaların hem üretilmesi hem de yürütülmesi süreçlerinde önemli bir partneri olmuştur. Tarihsel süreç göz önüne alındığında ABD'nin bu bölgelere erişimi konusunda sorun yaşatmayacak hükümetlerle çalışma isteği olduğu bir gerçektir.

Sürece bir dış aktörün etki ettiği düşüncesinden önce dikkat edilmesi gereken nokta, Refahyol hükümetinin, özellikle RP kanadının, Türkiye siyasetindeki güç odaklarını yeterince iyi bir şekilde analiz edememesi ve hükümete gelen bir partinin ülke içerisindeki çeşitli odaklarla birlikte nasıl politika üreteceğini bilmemesi 28 Şubat sürecinin yaşanmasındaki en büyük nedenlerden birisini -belki de temel nedenini- oluşturmuştur. Refahyol hükümetinin tartışmaya son derece açık ve büyük bir kesim tarafından tepki çekmesine neden olan yeterince iyi düşünülmemiş ve uygulamalarında da çeşitli sorunlarla karşılaşmış politikaları 28 Şubat'ın yaşanmasına giden süreçte dış etkenlerden önce incelenmesi gereken başlıca konular olmalıdır.

Yanlış anlaşılmalı bir demokrasi kültürüne sahip olan Türkiye'de Refahyol hükümetinin politikalarına sessiz kalamayacağı çok açık olan TSK'nın süreç içerisindeki yönlendirici konumu ABD'nin sessiz kaldığı iddiasına nazaran çok daha az irdelenmiştir. Süreç içerisinde hem hükümette olan partilerin hem de TSK'nın rolü yeterince incelenmemiş, yapılan hataların üzerine gidilmemiş ve sürecin yaşanmasına neden olan asıl uygulamaların üstü her zaman kapalı -belki de siyasilerin hatalarını gizleyebilmesi için- bırakılmıştır.

Bu düşünceye ek olarak, ABD'nin 28 Şubat sürecine direkt olarak müdahale ettiği fikri Türk kamuoyunda uzun zamandır kabul edilen bir söylemdir. Darbeye maruz kalanlar tarafından bu söylem çeşitli iddialara dayandırılmaktadır. ABD'nin kendisiyle uyum içerisinde çalışacak bir hükümet istemesinden kaynaklı olarak

darbe planı için bkz., <https://nsarchive.gwu.edu/briefing-book/iran/2017-06-15/iran-1953-state-department-finally-releases-updated-official-history>, E.T. 19.05.2022

TSK'dan bir müdahale istediği, 28 Şubat Post-Modern darbesinin gerçekleştirilmesi için TSK'ya yeşil ışık yaktığı ve olası bir darbeye sessiz kalınacağı ABD tarafından belirtildiği milli görüş hareketine sempatiyle bakanlar tarafından iddia edilmektedir.²⁴⁸ ABD Soğuk Savaşın bitişiyle demokratik genişlemenin yaşandığı ve demokrasilerin teşvik edildiği bir dönemde 28 Şubat Post-Modern darbe sürecine sessiz kaldığı iddiasıyla birçok çevre tarafından eleştirilmiş, Birleşik Devletlerin Türkiye'de yaşanan bu süreç için sessiz kalmasının TSK'yı cesaretlendirdiği ve bu sayede de demokratik yolla seçilmiş bir hükümete kolay bir şekilde darbe yapılabildiği darbeye maruz kalanlar tarafından sürekli olarak iddia edilmiştir.²⁴⁹

Bu düşüncenin temeli de RP'nin İslami söylemlere hem iç hem de dış politikada fazlasıyla yer vermesine bağlanmaktadır. RP'nin İslam'ı bir siyasi kültür olarak benimsemesi ve dini değerler çerçevesinde siyaset ve politika üretmesinin bir sonucu olarak, Türkiye'deki güç odaklarının olası bir rejim değişikliği çekincesi ve yabancı ülkelerin de Türkiye'nin bu İslami söylemler ile batıdan ve onun değerlerinden uzaklaşacağı düşüncesiyle Refahiyol hükümetine bir darbe yapıldığı iddia edilmektedir. ABD'nin Türkiye'nin hiçbir zaman kendi dümen suyundan çıkmasını istememesi, ABD'nin ulusal çıkarlarını destekleyecek şekilde hareket etmesi gerektiğini düşünmesi ve bu yön tayininin de ülke içerisinde TSK eliyle yapılabileceği fikri güncelliğini her daim korumuştur.

Erbakan hükümeti her ne kadar genel çerçeve itibarıyla dış politikada ABD ile uyum içerisinde kalmaya gayret göstermiş olsa da ABD'nin politikalarına ters olabilecek açıklamalar ve politikalar da izlemiş ve ABD'nin bölgesel çıkarlarına tehdit oluşturması muhtemel politikaları sürekli olarak dile getirmiştir. Erbakan hükümetinin bu politikaları hayata geçirme tehdidinde bulunması ABD'nin uzun vadeli planlarında öngörülemez sorunların yaşanmasına neden olabilecektir.

ABD'nin kendisiyle birçok konuda uyum içerisinde çalışan, hemen hemen her bölgede ABD çıkarlarına uyum sağlayan, ikili ilişkileri canlı tutmak ve en önemlisi de

²⁴⁸ MİLLİYET, Önder YILMAZ, "28 Şubat Kriptosu ABD'ye Sorulacak", 17.08.2012, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/28-subat-kriptosu-abd-ye-sorulacak-1582135>, E.T. 30.06.2022

²⁴⁹ Darbeye maruz kalanlar tarafından sıkça dile getirilen bir diğer iddia ise, ABD Dışişleri Bakanlığının yedinci katında yapıldığı iddia edilen görüşmeyle Refahiyol hükümetinin gitmesi kararlaştırılmıştır. Bu toplantıya katıldığı söylenen Henri Barkey ise böyle bir toplantının yapılmadığını iddia etmektedir.; TARAF, "Yedinci Kattaki o Toplantıyı Anlatır", 18 Nisan 2012, s.11; Gazeteci Cengiz Çandar ise bu toplantının yapıldığını iddia etmekte ve bu bilgiyi eski Büyükelçi Morton Abramowitz'den aldığını söylemektedir.; Hasan CEMAL (2010), *Türkiye'nin Asker Sorunu Ey Asker Siyasete Karışma*, s. 302, 303; Ayrıca yine darbeye maruz kalanlar tarafından ABD'nin Türkiye'deki Büyükelçiliğine gizli bir belge gönderildiği ve bu belgede 'Refahiyol hükümetinin ABD çıkarları gözetilerek gönderilmesi gerektiği' yazdığı iddia edilmiştir.; MİLLİ GAZETE, "İkinci Belge", 11 Eylül 2013, s.1,12

yanlış anlaşılmamak için sürekli olarak ABD ile iletişim kurmaya çalışan bir hükümetten neden rahatsızlık duyacağı sorusu kabul edilebilecektir ancak cevaplanması gereken asıl soru ABD'nin batı karşıtlığını ön plana çıkaran RP'nin dahil olduğu bir hükümetin yol açacağı öngörülemez gelişmelere ne kadar tahammül gösterebileceğidir. Bu ihtimal de göz önüne alınarak bir değerlendirme yapılması sürecin daha net bir şekilde incelenmesini kolaylaştıracaktır.

Refahyol hükümeti kurulduktan sonra ABD kamuoyunun bazı çevrelerinde özellikle koalisyonun büyük ortağı RP özelinde çeşitli haberler yapılmıştır. Bu haberlerde Refahyol hükümetinde İslamcı RP'nin ağır basacağı ve Türkiye'nin batıya dönük politikalarından uzaklaşacağı endişeleri aktarılmıştır.²⁵⁰ Aynı endişeyi Türk ordusunun da taşıdığı belirtilmiş ve Refahyol hükümetinin laik yönetim anlayışından uzaklaşmaması gerektiği konusunda ordu tarafından uyarıldığından da sıkça bahsedilmiştir.²⁵¹

28 Şubat sürecinde Türkiye'deki krizin tırmanmaya başlaması ve iç politik düzlemdeki ordu ile Refahyol koalisyonu arasındaki güç mücadelesi Birleşik Devletler tarafından endişeyle karşılanmıştır. ABD, güç odaklarının birbirleriyle diyalog kurması ve süreci demokratik yollarla ilerletmesi gerektiğini söylemiştir.²⁵² Dönemin ABD Dışişleri Bakanı Madeleine Albright'da bazı açıklamalarıyla 28 Şubat sürecinde yaşanan hükümet Silahlı Kuvvetler çatışmasını eleştirmiş ve ordunun herhangi bir darbeden kaçınması gerektiğini belirtmiştir.²⁵³ Madeleine Albright, her ne kadar Türkiye'nin İslami söyleme yönelmesinden rahatsızlık duysa da bu durumun ordu tarafından müdahale için uygun durum olarak değerlendirilmemesi gerektiğini ifade etmiştir.²⁵⁴ En önemlisi, Başkan Bill Clinton Türkiye'de herhangi bir açık darbeyi desteklemeyeceğini buna bağlı olarak 28 Şubat sürecinin demokratik düzen içerisinde sonlandırılması gerektiğini söylemiştir.²⁵⁵ - Ancak, ABD ordunun bir darbe planlamaması gerektiğini ordunun hükümet üzerindeki baskısının iyiden iyiye görünür olmaya başlamasından sonra belirtmiştir.- Bu söylemler orduya açıkça bir uyarı niteliği de taşımaktadır. TSK'nın herhangi bir darbe girişimden uzak kalması

²⁵⁰ HÜRRİYET, "Türkiye Kumar Oynuyor", 08 Temmuz 1996, s.20; HÜRRİYET, "ABD'den Hoca'ya Uyarı: Sözlerinize Dikkat Edin", 09 Temmuz 1996, s.20

²⁵¹ THE NEW YORK TIMES, "In Defence of Secularism, Turkish Army Warns Rulers", 02 Mart 1997

²⁵² MİLLİYET, "Krizde ABD Mesajı", 14 Haziran 1997, s.1; MİLLİYET, "Washington'dan Orduya Uyarı", 14 Haziran 1997, s.14

²⁵³ THE WASHINGTON POST, "Turkish Premier Quits Under Army Pressure", 19 Haziran 1997

²⁵⁴ CNN INTERACTIVE, "Albright Says U.S. not Happy About Turkey's Islamic Drift", 12 Şubat 1997

²⁵⁵ LOS ANGELES TIMES, "'No Coups,' U.S. Warns Turkish Military", 14.06.1997

gerektiği, olası bir müdahalenin demokrasiye ve kurumlara zarar vereceği ifade edilmeye çalışılmıştır.

Bu açıklamalara ters olacak şekilde dönemin Genelkurmay İkinci Başkanı Çevik Bir vermiş olduğu bir röportajda, Genelkurmay olarak Refahyol hükümetinin uygulamalarından rahatsızlık duyduklarını, asker olarak her zaman açık sözlü olacaklarını ve hükümet eğer Kürt ayrılıkçıları da dahil olmak üzere rejime karşı olabilecek tüm oluşumlara müdahale etmezse Türk ordusunun bu müdahaleyi yapmaya hazır olduğunu belirtmiştir.²⁵⁶ Başka bir röportajda Tümgeneral Kenan Deniz'in laik ve İslamcı kesimlerin çatışmasını 'ölüm kalım mücadelesi' olarak nitelemesi, Çevik Bir'in 'Biz anayasanın bize verdiği yetkiyi kullanıyoruz ve Türk anakarasını savunuyoruz.' gibi ifadeler kendisini göstermiştir.²⁵⁷ Bu ifadeler göstermektedir ki, Clinton yönetimi ile TSK 28 Şubat sürecinde birbirlerine ters düşecek açıklamalarda bulunmuşlardır.

Türkiye'de diğer darbe süreçlerinde olduğu gibi 28 Şubat sürecinde de bir görünmez el, süreci Türkiye'deki bazı çevreler için şekillendiren ve yön tayin eden bir dış etken aranmış ve bazı ülkeler bu süreç doğrultusunda suçlanmıştır. Ancak, dönem iyi analiz edildiğinde ve süreç dikkatle incelendiğinde görülecektir ki, ABD'nin 28 Şubat sürecinde doğrudan bir etkisi olmamış TSK eliyle açık bir müdahalenin olmaması için çaba göstermiştir. Özellikle, TSK açık bir dille uyarılmış ve demokratik çizgilerin içerisinde kalması gerektiği vurgulanmıştır. ABD tarafından Türkiye'de hükümete gelen Refahyol hükümetinden özellikle hükümetin RP kanadından bir endişe duyulduğu doğrudur. Türkiye'nin RP'nin yönlendirmesiyle ABD'nin ulusal çıkarlarına zarar vereceği düşüncesi kendisine kolaylıkla yer bulabilmiştir. Ancak, ABD, Refahyol hükümetinin bu denli radikal bir değişimi yapabilmek için yeterli siyasi gücünün olmadığını ve TSK'nın hükümeti dengeleyici konumda olduğunu da çok açık bir şekilde farkındadır. Fakat, ABD, bu dengenin TSK lehine kaymasını istemeyerek darbe karşıtı söylemlerle Silahlı Kuvvetleri uyarmıştır ancak 28 Şubat süreci içerisinde ordu tarafından hükümeti yıpratmak için uygulamaya konan antidemokratik politikalara da sessiz kalmıştır. Her ne kadar iki ülkenin Refahyol hükümeti döneminde birbirlerine zıt politikalar geliştirdiği söylene de iki ülke birçok alanda, konuda ve coğrafyada birbirleriyle ortak hareket edebilmiştir. ABD ile

²⁵⁶ THE NEW YORK TIMES, "To General In Turkey, East Is East, West Is Best", 16 Mart 1997

²⁵⁷ THE NEW YORK TIMES, "Turkish Generals Raise Pressure on Premier", 13 Haziran 1997

gerçekleştirilen bu ortaklıklar da Refahyol hükümetinin TSK karşısındaki meşru gücünü destekleyen bir olgu olduğu iddia edilmiştir.

Tüm yaşanan gelişmelerin ışığında şu konu üzerine de ayrıca ve detaylıca düşünülmesi gerekmektedir. ABD 28 Şubat sürecinde hükümeti destekler nitelikte açıklamalar yapmış olsa da çeşitli kanallar aracılığıyla Silahlı Kuvvetlerin dolaylı bir şekilde Refahyol hükümetini devirmesine sessiz kalacağını belirten bazı sinyaller göndermiş olma ihtimali vardır. Bu sinyaller demokratik seçimlerle işbaşına gelmiş bir hükümete karşı gerçekleştirilecek olan baskı unsuru politikaları görmezden geleceği imasını barındırmaktadır. Refahyol'un dış politika söylemlerinde ifade ettiği ABD karşıtlığı her ne kadar gerçekleşmekten çok uzak bir olgu olsa da ABD için uzun vadeli bölgesel politikalarında bir belirsizliğin var olması anlamına gelmektedir. Olası uzun vadeli bir Refahyol hükümeti veya yeni kurulacak bir hükümet içerisinde RP'nin yeniden hükümet ortağı olma ihtimali -ki bu ihtimal çok büyük bir olasılıktır çünkü 1997 yılı itibarıyla yeni bir genel seçimle RP'nin daha büyük bir oy oranıyla hükümete gelme ihtimali söz konusudur- Washington için tahammül edilmesi zor bir sürecin başlamasına neden olacaktır. Yeni bir seçimden daha büyük bir oy oranıyla galip ayrılacak RP'nin dış politikada ABD karşıtlığıyla çok daha radikal kararlar alabilme ihtimali ve gücü de söz konusu olacaktır.²⁵⁸

Birleşik Devletlerin ulusal çıkarları için önemli olarak kabul edilen bölgelerden birinde bulunan Türkiye, dış politika üretiminde öngörülemez bir hükümetle ABD için nasıl fayda sağlayacağı sıkça tartışılan bir konu olmuştur.²⁵⁹ Bu belirsizliklerin giderilmesi ve ABD çıkarlarının en üst düzeyde korunabilmesi için Washington hükümeti dolaylı bir şekilde TSK'ya Refahyol hükümetini devirmesi gerektiği sinyallerini göndermiş olabileceği ihtimali ayrıca düşünülmesi gereken bir durumdur. Türkiye'nin müttefik bir ülke olarak uzun süredir derin bağlarla bağlı olduğu bir ülkeye -ABD'ye- sert yaklaşımlarda bulunması ve ABD çıkarlarını tehdit eder bir pozisyonda bulunma çabası içerisinde olmasından dolayı Clinton yönetiminin Erbakan hükümetine tahammül etmeyeceği -veya edemeyeceği- olasılığı düşünülmelidir. ABD'nin müttefik olarak gördüğü ülkelerde doğrudan bir müdahale yapmayacağı -veya müttefik devletler arası ilişkilerin derinliği göz önüne alındığında yapamayacağı-

²⁵⁸ Bu ihtimal üzerinde duran bir rapor hazırlanmıştır. Bu raporda, RP'nin radikalleşmesinden korkulduğu ve bu durumun Türkiye'yi uzun vadede ABD'den ve ABD çıkarlarından uzaklaştıracağı düşünülmektedir.; Carol MIGDALOVITZ (1997), "Turkey's Unfolding Political Crisis", Congressional Research Service, CRS Report 97-462

²⁵⁹ THE NEW YORK TIMES, "Foreign Danger Zones", 10 Kasım 1996

düşünüldüğünde bahsi geçen müdahalelerin ve hükümet değişikliklerinin ülke içerisinde var olan başka kurumlar aracılığıyla gerçekleştirilebileceği -ki ABD'nin dahil olduğu, yönlendirdiği ve yapılmasını istediği darbelerin büyük bir çoğunluğu ülke içerisinde bulunan diğer siyasi aktörler aracılığıyla gerçekleştirilmiştir-düşünülmelidir.

Erbakan hükümeti pragmatist bir yaklaşımla ABD ile ilişkileri iyi tutmak istemişse de bu durumda çok başarılı olamamıştır. RP, bakanları olan Fehmi Adak ve Abdullah Gül'ü ABD'ye göndererek ilişkileri iyi tutmaya çalışmış ve RP'nin radikal İslami bir parti olmadığını²⁶⁰ – belki de Türkiye'nin iç politik düzlemindeki güç dengelerinden dolayı olamayacağını – belirtmeye çalışmışlardır.

Washington'ın Refahiyol hükümetini destekler nitelikteki açıklamaları, açık bir darbeye karşı olduğunu belirtmesi ve ortak uygulanan bölgesel politikalar sıradan bir diplomatik dili de barındırıyor olma ihtimali vardır. Çünkü, Clinton yönetimi 1993 senesinde yönetime geldiğinde dış politika söyleminde demokrasilerin korunması ve genişletilmesi konularını ön saflarda muhafaza etmiştir. Demokratik teamüller içerisinde seçilmiş Refahiyol hükümetini desteklemeyen veya kamuoyu önünde açık bir şekilde eleştiren olası bir açıklama demokratik genişleme söylemlerinin sorgulanmasına neden olabilecektir. Açıkça belirtmek gerekirse bu sorgulama Türkiye'de yapılmıştır. Demokrasinin destekleneceği söylemleri çok güçlü bir şekilde ifade edilirken müttefik bir ülkede yaşanan antidemokratik gelişmelerde ABD'den beklenen demokratik desteğin görülememesi birçok kesimi rahatsız etmiştir.- ABD'nin küresel olarak demokrasi koruyuculuğunun sorgulanmasını engellemek için sıradan diplomatik bir dil aracılığıyla Erbakan hükümeti ile iletişim ilerletilmiştir.²⁶¹ Bu doğrultuda, dönemin ABD Dışişleri Bakanlığı Türkiye Masası Şefi Martin Adams, ABD'nin Erbakan hükümeti ile çalışabileceğini çünkü ABD'nin Ortadoğu bölgesinde Refahiyol hükümetinden çok daha radikal hükümetlerle ve devlet adamlarıyla işbirliği yaptığını belirtmesi sıradan diplomasi diline başka bir örnek olacaktır.²⁶²

²⁶⁰ Baskın ORAN (ed.) (2020), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt II 1980-2001* içinde İlhan UZGEL, ABD ve NATO'yla İlişkiler, s.303; MİLLİYET, "Washington'ın Refah Merakı", 18 Eylül 1996, s.21

²⁶¹ Bu duruma örnek olarak, Erbakan'ın ABD'nin Irak'ta gerçekleştirmiş olduğu operasyonlara desteği için Başkan Clinton'ın teşekkür mektubu gösterilebilir.; HÜRRİYET, "Clinton'dan Hoca'ya Teşekkür", 16 Eylül 1996, s.1, 16

²⁶² HÜRRİYET, "ABD, RP'ye Yumuşak", 13 Temmuz 1996, s.22; HÜRRİYET, "Türkiye Kuzey Irak'ta Devrede", 17 Ekim 1996, s.16

Yukarıda detaylı bir şekilde tartışılan bölgesel iş birliği alanları da sıradan diplomatik dilin varlığını göstermektedir. Tercih edilen bu iletişim türünün sınırlı da olsa ortak çalışma yürütülmesi için Erbakan hükümetinin bölgesel süreçlere dahil edildiğini göstermektedir. Bu iletişim şeklinin Erbakan hükümetinin desteklediği anlamını taşımayabileceği gibi ülke içerisindeki askeri baskılara karşı da korunacağı anlamına gelmeyebilecektir.

Refahyol'un kol mesafesinde tutulması gerektiği fikrini taşıyan bir kuruluş, hükümetin büyük ortağı RP için İslami söylemlerinde fazlaca görünür olmaya çalışırsa ordunun daha önceki süreçlerde yaptığı gibi yeni bir müdahaleye yeltenebileceğini de söylemiştir.²⁶³ Ayrıca bu kuruluş, kurulan yeni hükümetin batı karşıtlığından dolayı çok uzun ömürlü olamayacağı ordunun bu hükümetin görevde kalmasına uzun süre izin vermeyeceğini de söylemiştir.²⁶⁴ Aynı süreç içerisinde, yine bazı kuruluşlar tarafından önyargılı bir şekilde Refahyol'un Türkiye'yi hızlı bir şekilde İslamlaştıracağı ve Erbakan'ın uzun vadeli planlarında İslami bir devlet kurmak istediğini belirtmiştir.²⁶⁵ Devam eden dönemde, Refahyol hükümetinin uzun vadede ABD çıkarlarıyla çatışacağı ve ikili ilişkilere zarar verebileceğinden bahsedilmiştir. Bunlara ek olarak, Türk dış politikasında köklü bir değişimin yaşanmayacağı düşünülmüş ve buna bağlı olarak da iki ülke ilişkileriyle ilgili büyük revizyonların yapılmaması gerektiği vurgulanmıştır. Ancak şu nokta önemlidir ki, ABD'nin "Türkiye'nin gerçek yüzü ve ABD'nin gerçek dostu olan TSK ve Laik toplumsal kesimlerle" bağını koparmaması ve onları gücendirecek bir uygulama içerisine girmemesi gerektiği düşüncesi bu kuruluşlar aracılığıyla kendisini göstermiştir.²⁶⁶ 28 Şubat tarihi MGK toplantısından sonra, Silahlı Kuvvetler ile Refahyol arasında

²⁶³ Refahyol hükümeti için en büyük endişeyi Washington Yakın Doğu Araştırmaları Enstitüsü taşımaktadır. Enstitüye göre, Refahyol hükümeti Birleşik Devletlerin ulusal çıkarları için büyük bir sorun teşkil etmektedir. Hükümetin düşürülmesi için ordunun önceki müdahalelerine gönderme yaparak yeni bir tanesinin daha gelebileceği imasında bulunulmuştur.; Alan MAKOVSKY (1996), Turkey and 'The Refah Problem', PolicyWatch 204, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/turkey-and-refah-problem>, ET: 10.07.2021; Washington Institute, Ortadoğu'daki Amerikan çıkarlarına uygun ve destekleyici politikalar geliştirdiğini iddia etmektedir. Bu kuruluş, siyasi ve politika alanı başta olmak üzere iş dünyası ve medyadan birçok kişiyle ortak çalışmaktadır.

²⁶⁴ Alan MAKOVSKY (1996), Islamists Take Power in Turkish Coalition, PolicyWatch 206, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/islamists-take-power-turkish-coalition>, ET: 10.07.2021

²⁶⁵ Alan MAKOVSKY (1996), Erbakan's Turkey: An Early Assessment, PolicyWatch 209, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/erbakans-turkey-early-assessment>, ET: 10.07.2021; Ayrıca Refahyol hükümetinin dış politikada kısa vadede ABD'nin ulusal çıkarlarından uzaklaşamayacağı da belirtilmiştir.

²⁶⁶ Alan MAKOVSKY (1996), U.S. Relations with Erbakan's Turkey, PolicyWatch 213, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/us-relations-erbakans-turkey>, ET: 10.07.2021

gerginliğin hat safhaya çıktığı ve tarihin bir rehber olarak kabul edilerek ordunun yolunu bulması gerektiğinden -yani yeni bir müdahaleye hazır olması gerektiğinden- de bahsedilmiştir.²⁶⁷ Ancak, TSK'nın muhtemel olumsuz ekonomik ve siyasi sonuçları olacağı düşüncesiyle süreci iyileştirmek için bir müdahaleye girişmek istemeyeceği de düşünülmektedir.²⁶⁸

TSK'nın açık bir darbe ile Refahiyol hükümetini tasfiye etmek istediği fakat ABD'nin bu girişime vereceği muhtemel tepkilerin neler olabileceği tam olarak kestirilemediği için geri adım atıldığı dile getirilmiştir.²⁶⁹

Ancak, süreç içerisinde ABD diplomatlarının özel diplomasi aracılığıyla TSK ile iletişim kurması da olası bir durumdur. Süreç içerisinde ABD Dışişleri Bakanı Yardımcısı Strobe Talbott'un Türkiye ziyaretinde TSK ile iletişime geçtiği ifade edilmiştir.²⁷⁰ Yapılan bu görüşmeler ABD tarafından orduyu muhtemel bir açık darbe için cesaretlendirmeyse de takip ettiği politikalara tahammül ettiği ve görmezden gelineceği²⁷¹ izlenimini doğurabilecektir. Washington Post gazetesinde çıkan başyazıda da vurgulandığı gibi, Clinton yönetiminin demokrasi söylemi çerçevesinde demokratik yollarla seçilen bir hükümeti desteklemesi gerektiği düşünülse de Clinton hükümetinin içerisinde ABD'nin ulusal çıkarlarından dolayı bu düşüncüyü desteklemeyecek birçok kişinin olabileceği unutulmamalıdır.

Türkiye konumu itibariyle Karadeniz bölgesinin istikrarını sağlamakta, sahip olduğu boğazlarla ekonomik olarak önemli olan geçiş noktalarını kontrol etmekte, Kafkaslar bölgesinde Rusya'nın politikalarına denge oluşturmakta ve NATO'nun güney kanadını korumaktadır. İstikrarsız bir Türkiye veya hükümet eliyle istikrarsızlaştırılan bir Türkiye Balkanlar dahil olmak üzere çevresindeki coğrafyalarda düzensizliğin baş göstermesine neden olacak ve ABD'nin uzun bir süredir kurmaya çalıştığı bölgesel üstünlüğün tartışılmasına sebebiyet verecektir.²⁷²

²⁶⁷ Alan MAKOVSKY (1997), Erbakan on the Ropes, PolicyWatch 239, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/erbakan-ropes>, ET: 10.07.2021

²⁶⁸ Alan MAKOVSKY (1996), Turkey: Erbakan at Six Months, PolicyWatch 230, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/turkey-erbakan-six-months>, ET: 10.07.2021

²⁶⁹ THE WALL STREET JOURNAL, "Turkish Military Tightens Noose on Pro-Islamic Regime", 13 Haziran 1997

²⁷⁰ THE LOS ANGELES TIMES, "'No Coups,' U.S. Warns Turkish Military; Politics: Generals Suggested They Might Topple Islamistled Government. Washington's Opposition is Clear", 14 Haziran 1997

²⁷¹ THE WASHINGTON POST, "Turkey's Overblown 'Islamic Threat'", 26 Mart 1997

²⁷² Zbigniew BRZEZINSKI (2020), *Büyük Satranç Tahtası Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri*, Çev. Yelda Türedi, İnkılâp Yayınları, İstanbul., s.73

Jeopolitik önemi sebebiyle Türkiye, ABD için vazgeçilmez bir müttefik ve Ortadoğu topraklarına doğrudan ulaşım için bir köprü konumundadır.

Bütün bu faktörler göz önüne alındığında, ABD'nin Türkiye üzerindeki dolaylı askeri etkisinin oldukça fazla olduğu unutulmamalıdır. TSK, Kore Savaşından itibaren kurumsal bütünlüğüyle birlikte Amerikan etkisine maruz kalmış ve hayata geçirilen yenilikler ABD yönlendirmesiyle düzenlenmiştir. Ordunun silahlanması, eğitilmesi ve finanse edilmesi ABD'nin yardımıyla ve desteklediği ekonomik kuruluşların aracılığıyla mümkün olmuştur. ABD'nin sahip olduğu modern silahlara erişimin sağlanması ve Türk subaylarının ABD'de yeni yaklaşımlarla askeri eğitim alması ordunun ABD etkisinde yeniden yapılanmasına olanak tanımıştır. Uzun dönemli yakın ilişkilerin varlığıyla bir kurum olarak TSK'nın ABD ile iletişimini daima açık tutacağı bir gerçektir. ABD'nin ordu içerisindeki siyasal nüfuzu, TSK'nın ABD'li üst düzey askeri diplomatlarla iletişim kanallarını daima açık tutması ABD'nin politikalarına karşı olan hükümetlere karşı doğrudan ve hızlı bir şekilde aksiyon almasına neden olabilecektir.

28 Şubat müdahalesi detaylı bir şekilde incelendiğinde anlaşılacaktır ki, ABD 28 Şubat sürecinde ordunun yönetimi açık bir şekilde ele almasına karşı çıkar bir görünüm vermiştir fakat ABD doğrudan müdahaleye karşı olduğunu belirten emareler gösterse bile süreç içerisinde hükümetin yıpratılmasına neden olan uygulamalara karşı yeterli tepkiyi vermekten de uzak kalmıştır. ABD, TSK'nın Erbakan hükümetine İslami söylemleri azaltması için emir vermesine, ordunun 'gölgeden çıkarak' yeni bir darbe yapma imalarında bulunmasına ve hükümetin baskı altında yanlış tercihler yapmaya zorlanmasına sessiz kaldığı unutulmaması gereken bir gerçektir. Ayrıca, yine süreç içerisinde hükümetin 'Yumuşak Bir Darbe' ile kontrol altına alınmasına, TSK'nın tarihi MGK toplantısından sonra baskıyı artırmasına ve kamuoyunda oluşan 'İslamcı hükümetin ordu tarafından laik değerlere boyun eğdirildiği' söylemlerine tepki göstermemesi ABD'nin sürece yaklaşımını göstermektedir.²⁷³

Ancak şu da unutulmamalıdır ki; Türkiye'deki 28 Şubat Post-Modern darbe süreci ABD'nin telkin ettiği gibi demokratik teamüller içerisinde sonuçlandırılmamıştır. TSK'nın hükümete müdahalesi demokrasinin olmazsa olmazı sivil toplum kuruluşları, yargı ve basın tarafından da desteklenmiş ve süreç demokratik olmayan bir şekilde sonlandırılmıştır. 28 Şubat sürecinde ABD'nin doğrudan bir etkisi

²⁷³ TBMM Darbeleri Araştırma Komisyonu, 2012, Cilt:2, s.921, 959

olmayabilir ancak dolaylı söylemler, eylemler ve sinyal göndermeleriyle sürece etki eden bir tutum sergilemiştir.

Son noktada cevaplanması gereken bir diğer soru ise ABD'nin ordu tarafından uygulanan böyle bir politikaya neden sessiz kalarak destek verdiği'dir. Türkiye ABD'nin doğal etki alanı olarak ifade ettiği ve çıkarlarının hayli hassas olduğu bir coğrafyada bulunmaktadır. Bu coğrafyadaki -Ortadoğu, Balkanlar, Akdeniz, Kafkaslar- ABD çıkarlarının Türkiye'deki bir hükümet aracılığıyla tehlikeye uğratılacağı düşüncesi 28 Şubat sürecinde Clinton hükümetinin Türkiye ve Refahyol için görüşlerini yansıtabilecektir.

Ayrıca, Clinton yönetimi seçildiği ilk günden itibaren demokratik süreçlerin varlığını destekleyen ve demokratik yapıların hiç olmadığı kadar hızlı bir şekilde genişlemesini amaçlayan bir politika söylemi takip etmiştir. Bu dış politika söylemi Türkiye'de yaşanan antidemokratik süreçlerin her ne kadar kendi çıkarları için olumlu sonuç verecek olsa da açık bir şekilde desteklemesine engel olacaktır. Bu düşünce çerçevesinde ülke içerisinde bulunan farklı siyasal aktörler aracılığıyla bu müdahalenin teşvik edilmesi veya teşvik edilmese bile yapılan müdahaleye sessiz kalınması ihtimaller dahilinde olacaktır.

ABD küresel bir güç olma isteğinden itibaren dış politikada radikal kararlar almaya başladığı dönemlerde kendisine yakın ve iyi davranışlarda bulunanları ödüllendirme ancak kötü bir diplomasi ile ilişki kuranları da tehdit etme ve gerektiği takdirde de bu tehdit üzerinden müdahale etme politikasını benimsemiştir. Refahyol hükümeti döneminde de hükümetin kendisiyle iyi ilişkiler kurduğu süreçte çıkarların yüksek olduğu coğrafi alanlarda ortak politikalar geliştirilmiş ancak Refahyol hükümetinin dış politikada ABD karşıtı söylemlerinin dozunu artırmaya başlaması ve bu söylemleri uygulamaya geçirme tehdidinde bulunması ABD'nin TSK'nın hükümete müdahale etme ihtimaline sessiz kalmasına neden olmuştur.

SONUÇ

Bu çalışma, 28 Şubat sürecinde ABD'nin doğrudan veya dolaylı bir rolü olup olmadığı sorusuna geçerli bir yanıt aramıştır. Literatürde bu soruya yöneltilen cevaplar ilgili konu hakkında yeterli bir argüman sunmamaktadır. Daha önce sunulan yanıtların birçoğu 28 Şubat sürecinin nedenlerini araştırırken sadece ülkenin iç meselelerine odaklandığı için eksik veya yarım kalmaktadır. Literatürdeki ilgili açığı kapatmak amacıyla bu çalışma, Birleşik Devletlerin ulusal çıkarları gereğince müttefik olan veya olmayan ülkelerde doğrudan bir darbe planladığı veya dolaylı yöntemlere başvurarak bu süreci teşvik ettiği iddialarını inceleyerek hâkim yaklaşımlardan farklı bir tez sunmaktadır. Bu argümanı da 28 Şubat sürecinde Refahiyol hükümetinin ideolojik sebeplerden dolayı dış politikada aldığı ve almaya çalıştığı tepki çeken uygulamaları ve söylemleri üzerinden tartışmaktadır.

Bu çalışma yakın tarih incelemesi yaptığı ve bu sebeple kaynak erişiminin kısıtlı olmasından dolayı sınırlı olarak incelenebilmiştir. 28 Şubat sürecinin sınırlı bir şekilde incelenebilmesinin nedenlerinden birisi hem iç politikayı hem de çalışmada sunulduğu gibi dış politikayı etkileyebilecek önemli bilgilere sahip olabilme potansiyelidir. 28 Şubat süreci Türkiye gündeminde güncelliğini korumaya devam etmekle birlikte etkileri daha bitmemiştir. Süreç içerisinde adı sıkça geçen aktörlerin birçoğu halen hayattadır ve sürece yön verebilecek önemli bilgileri açıklamaktan uzak durabilecekleri ihtimali unutulmamalıdır. -Bu düşüncenin temel sebebi ise adı yolsuzluk iddialarıyla anılan siyasilerin sürecin tüm yönleriyle tekrar incelenmesini istememeleri olabilir.- İlerleyen süreçte, eğer varsa, gizliliği kaldırılmış belge ve bilgilerin ortaya çıkabilme potansiyelinin olmasından kaynaklı olarak kullandığımız iddialarda sınırlı davranmaya özen gösterdiğimizizi ayrıca belirtmemiz gerekmektedir. Bahsi geçen bu belge ve bilgilerin müttefik olan iki ülkeyi olumsuz olarak karşı karşıya getirebilme ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır. Bu nedenle, var olan bilgilerin ikili ilişkileri ve ortak çıkarları zedeleyebileceği düşüncesiyle ortaya çıkarılmayabileceği ayrıca düşünülmelidir. 28 Şubat sürecinin halihazırda ülke gündemini hala meşgul etmesi de sürecin tüm aktörleriyle incelenmesini

engellemektedir. 28 Şubat sürecinin araştırılması esnasında kaynak erişimine olan sorunların ortadan kaldırılması sürecin bütün aktörleriyle birlikte daha detaylı bir şekilde araştırılmasının önündeki en büyük engeli ortadan kaldıracaktır.

Ayrıca, dönemin hem ülke içindeki hem de ülke dışındaki önemli siyasi figürlerinin sürecin tartışmalı konularını açıklamaktan uzak durmaları da 28 Şubat sürecinin iç ve dış nedenlerinin araştırılmasını hayli zor hale getirmektedir.

28 Şubat süreci hakkında ortaya atılan iddialarla ilgili doğruluğu kanıtlanmayan/ispatlanmayan, çarpıtılmış ve gerçeklikten uzak bilgilerin hayli fazla olması ve toplumun bazı kesimleri tarafından kabul edilmesi, tartışmaya açık bilgiler arasında doğru bilgiye ulaşmanın zorluğu bu konu üzerindeki çalışmaların zayıf yönlerinden birisini oluşturmaktadır.

Yapılan bu çalışma, sunduğu bilgilerle birlikte kamuoyu tarafından sıkça tartışılan bir konuyu açıklığa kavuşturmaya yarayacaktır. Ancak, ilerleyen süreçte 28 Şubat süreciyle ilgili ortaya çıkacak resmi veya resmi olmayan yeni belge ve bilgilerle bu çalışma daha detaylı ve derinlemesine bir analiz ile yeniden gözden geçirilebilecektir.

28 Haziran 1996 tarihinde göreve başlayan Refahyol hükümeti son bulduğu 30 Haziran 1997 tarihine kadar yönetimde olduğu süre boyunca iç politikada almış olduğu birçok kararla ülke içerisinde var olan siyasi aktörlerin tepkisine maruz kalmıştır. Refahyol hükümetini oluşturan RP'nin iç politikada benimsemiş olduğu İslami söylem ve İslam'ın kamusal alanda görünür olmasını sağlayamaya çalışması ülke içerisinde bulunan laik kesimlerin ve özellikle TSK'nın eleştirilerine hedef olmasına neden olmuştur. Özellikle, RP'li milletvekilleri ve belediye başkanlarının söylemleri, Başbakan Erbakan'ın uygulamaya koyduğu kararlar, laik cumhuriyetin değerlerine saygı duyulmadığı iddiaları ve dış politikada doğudaki ülkelere dönüş çalışmaları tepki çeken uygulamaların temelini oluşturmuştur. Refahyol hükümeti kurulduğu günden itibaren ülke gündemini bu olaylarla belirlemiş ve netice itibarıyla 28 Şubat 1997 tarihinde tarihi MGK toplantısı ile sivil siyasete yeni bir müdahale yapılmıştır.

ABD cephesi incelendiğinde, Soğuk Savaş sonrası değişen küresel politik düzlem ABD'nin dış politika söyleminde değişikliğin yaşanmasına ve yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur. Soğuk Savaş döneminde iki kutuplu uluslararası ilişkiler yaklaşımları daha çok realist bir tutum benimserken Soğuk Savaşın bitmesinden sonra ve bu savaşın ABD tarafından kazanıldığıının kesinleşmesiyle liberal demokratik düzenin eski Sovyet coğrafyaları da dahil olacak

şekilde küresel olarak genişlemesi gerektiği fikirlerinin ön plana çıktığı bir süreç başlamıştır. ABD bu sürece önderlik ederek demokratik sisteme geçiş yapmaya çalışan devletlere yardım etmek istemiş ve bu çerçevede girişimlerde bulunarak Sovyet coğrafyasında demokratikleşme sürecini desteklemiştir. Bu süreçle birlikte ABD küresel hegemon güç olmak için çeşitli coğrafyalarda birçok politikayı uygulamaya başlamıştır.

ABD'nin yeni demokrasi söylemi içerisinde Türkiye'den beklentilerinin şunlar olduğu söylenebilmektedir; geçmiş dönemlerden itibaren devam eden ortak coğrafi çıkarların yeni hükümet döneminde de devam ettirilmesi, müttefiklik anlaşmaları gereği iki ülkenin birbirlerini korumaya devam etmeleri, özellikle Ortadoğu'da İsrail ile ilişkilerin olumlu bir şekilde geliştirilmesi ve küresel terörizme ve terör bağlantılarına destek veren ülkelere karşı birlikte hareket etmeye devam etmeleri. ABD Refahyol hükümeti ile de bu beklentiler çerçevesinde ilişkileri devam ettirmeye çalışmıştır.

Çalışmada, ABD'nin Refahyol hükümetinden İslami söylemleri ve ABD politikalarına karşı olduğu izlenimini açıkça belirttiği için hoşnut olmadığı ve Türkiye gibi jeopolitik konum açısından kendisine son derece faydalı olabilecek bir ülkede kendi politikalarıyla çelişecek bir hükümetin bulunmasını istemediği ve bu nedenden kaynaklı Türkiye'de TSK eliyle bir darbe planladığı ve hayata geçirdiği iddiaları sorgulanmıştır.

Süreç detaylı bir şekilde incelendiğinde Refahyol hükümeti iç politikada olduğu kadar dış politika üretim süreçlerinde de tepki çeken kararlar almış ve bazı konular özelinde sadece ülke içerisindeki siyasi aktörlerin değil ABD'nin de tepkisiyle karşılaşmıştır. İran ve Libya gibi ABD'nin "terörist ülke" olarak nitelendirdiği ülkelerle görüşmeler yapması ve anlaşmalar imzalaması RP'nin ABD tarafından sert bir diplomatik dille uyarılmasına neden olmuştur. Refahyol hükümetinin kurulduğu dönemden itibaren ABD üzerinde bazı kaygılara neden olduğu bir gerçektir. Türkiye'nin Refahyol hükümetinde ağırlığı bulunan RP'den dolayı batıdan kopacağı ve ABD çıkarlarını engelleyerek bulunduğu bölgeleri istikrarsızlaştıracağı düşüncesi Clinton hükümetini rahatsız ettiğini düşünmek mümkündür. Ancak, her ne kadar ABD bu düşünce neticesinde uyarılarda bulunsa da ve çekincelerini dile getirse de ortak çıkar alanlarında en fazla faydaya ulaşabilmek için Refahyol hükümetiyle çalışmaya devam etmiştir. Ortadoğu ve Kafkaslar bölgesinde bulunan enerji kaynaklarının küresel ekonomiye sorunsuz bir şekilde ulaştırılması, Avrupa'yı tehdit eden

Balkanlardaki etnik çatışmaların durdurulması ve Kıbrıs ile Akdeniz bölgesinde yaşanan gerginliklerin önlenmesi iki ülkeyi yakınlaştıran etkenler olmuştur. Unutulmamalıdır ki, bu yakın ilişkiler Clinton yönetiminin Refahiyol hükümetini desteklediği ve onu antidemokratik süreçlere karşı koruyacağı anlamına gelmeyecektir.

ABD süreç içerisinde kendi ulusal ve uluslararası çıkarlarını en üst seviyede tutabilmek için Türkiye siyasetine etki etme potansiyeli olan birçok kurumla iletişimini açık tutmaya özen göstermiştir. ABD demokratik yöntemlerle seçilmiş olan Refahiyol hükümeti ile uluslararası boyutta ortak bir şekilde politikalar geliştirirken Türkiye siyasetine yön vermek isteyen ordu ile de diyalog kanallarını açık tutmaya gayret etmiştir. Uluslararası ilişkiler yaklaşımları göz önüne alındığı zaman ABD'nin bu tutumu anlaşılabilir çünkü bu yaklaşımla ABD kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmiş ve tek bir söylem çerçevesinde ilerlemeyerek iletişim kanallarını çoğaltmak istemiştir.

28 Şubat 1997 tarihinde yaşanan Post-Modern darbe sürecinde darbeye maruz kalanlar tarafından bir dış müdahalenin olduğu düşüncesi sıklıkla dile getirilse de darbe süreci detaylı bir şekilde incelendiğinde 'doğrudan' bir müdahalenin olmadığı anlaşılacaktır. Clinton hükümeti Refahiyol hükümetinin dış politikada tercih ettiği bazı söylemlere temkinli yaklaşmayı tercih etmesine rağmen Refahiyol hükümetiyle ortak çalışabilmek için diyalog kanallarını sürekli olarak açık tutmaya gayret göstermiştir. Bu süreçte diyaloglar esnasında ordunun hükümet üzerinde baskıyı artırdığı dönemde Clinton ve hükümetinin bakanları resmî açıklamalarla Türkiye'de direkt bir darbe istemediklerini ve bunu desteklemeyecekleri sinyali açık bir şekilde vermişlerdir.

Fakat ABD, ordunun doğrudan müdahalesine karşı olduğunu belirtse bile süreç içerisinde hükümetin baskı altına alınması için sivil ortaklarla uygulanan politikalara karşı yeterli tepkiyi göstermemiştir. ABD'nin antidemokratik uygulamalara karşı sessiz kalması ve sonrasında göstermiş olduğu tepkinin yetersiz olması dolayısıyla bu yaklaşımın TSK tarafından yeşil ışık olarak algılanmış olabileceği düşüncesi incelenmesi gereken diğer bir konu olmuştur. Bahsi geçen bu sessizliğin ise, Clinton yönetiminin göreve geldikten sonra küresel olarak desteklenmesi gerektiğini iddia ettiği "demokratik genişleme" ve "demokratik kurumların korunması gerektiği" söylemlerinin bölgesel olarak esnetilebileceğini göstermektedir.

KAYNAKLAR

- ABD Senatosu, Covert Action in Chile (1963-1973), 94. Kongre, 1. Oturum, Government Printing Office, Washington.
- ABD Ekonomik yaptırımların nedenleri için bkz., Dianne E. RENNACK ve Robert D. SHUEY (1998), Economic Sanctions to Achieve U.S. Foreign Policy Goals: Discussion and Guide to Current law, Congressional Research Service.
- ABRAMOWITZ Morton (2000), *Turkey's Transformation and American Policy*, The Century Foundation Press, New York.
- AİHM kararı için bkz. Information Note No.32 on the case-law of the Court (2001), https://www.echr.coe.int/Documents/CLIN_2001_07_32_ENG_815323.pdf (ET. 28.05.2021)
- AKIN Şeyma (2016), "Darbeler ve Batı Medyası: 28 Şubat Darbesi Üzerinden Bir Analiz", *Liberal Düşünce Dergisi*, S. 84, ss. 35-56
- AKIN Şeyma (2018), "28 Şubat Sürecinde Liberal Düşünce Topluluğu", *Liberal Düşünce Dergisi*, C. 12, S. 89, ss. 7-23
- ALBRIGHT Madeleine (1998), "The Testing of American Foreign Policy", *Foreign Affairs*, C. 77, S. 6, ss. 50-64
- ANTHONY Constance G. (2008), "American Democratic Interventionism: Romancing the Iconic Woodrow Wilson", *International Studies Perspectives*, C. 9, S. 3, ss. 239-253
- Anthony Lake'in Johns Hopkins Üniversitesinde yapmış olduğu konuşması, <https://clinton.presidentiallibraries.us/items/show/9013> (ET. 21.10.2021)
- APELDOORN Bastiaan van ve GRAAFF Nana de (2014), "Corporate Elite Networks and US Post-Cold War Grand Strategy from Clinton to Obama", *European Journal of International Relations*, C. 20, S. 1, ss. 29-55
- ARBATLI Ekim ve ARBATLI Cemal Eren ARBATLI (2017), "The International Determinants of Military Coup Behavior", *The Oxford Encyclopedia of Empirical International Relations Theory*, C. 2, S. 5, ss. 15-28

- ATHANASSOPOULOU Ekavi (2001), “American-Turkish Relations Since the End of the Cold War”, *Middle East Policy*, C. 8, S. 3, ss. 144-164
- AVEY Paul C. (2012), “Confronting Soviet Power: U.S. Policy During the Early Cold War”, *International Security*, C. 36, S. 4, ss. 151-188
- AYDIN Özgür (2019), “Anayasal Düzen İçinde Simgesel İktidar Mücadelesi: 28 Şubat Süreci”, *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 9, S. 1, ss. 51-70
- AYOUB Mohammed (2004), “Political Islam: Image and Reality”, *World Policy Journal*, C. 21, S. 3, ss. 1-14
- Bahar/1997, “The Clinton Doctrine”, *The Wilson Quarterly*, C. 21, S. 2, ss. 122,123
- BALE Tim (2007), “Are Bans on Political Parties Bound to Turn out Badly? A Comparative Investigation of Three ‘Intolerant’ Democracies: Turkey, Spain and Belgium”, *Comparative European Politics*, C. 5, S. 2, ss. 141-157
- BARRACCA Steven (2007), “Military Coups in the Post-Cold War Era: Pakistan, Ecuador and Venezuela”, *Third World Quarterly*, C. 28, S. 1, ss. 137-154
- BAYDUR Refik (2000), *Bizim Çete*, Cem Ofset Matbaacılık, İstanbul.
- BAYRAMOĞLU Ali (2018), *28 Şubat Bir Müdahalenin Güncesi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- BİLA Fikret (2013), “Karadayı’nın Pozisyonu”, <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/karadayi-nin-pozisyonu-1650917> (ET. 30.06.2022)
- Bill Clinton’ın Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda yapmış olduğu konuşması, <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/remarks-the-48th-session-the-united-nations-general-assembly-new-york-city> (ET. 21.10.2021)
- Bill Clinton’ın İsrail-Filistin barış görüşmelerinin başladığını ilan eden açıklaması (1997), <https://clintonwhitehouse6.archives.gov/1997/01/1997-01-14-president-statement-israel-palestinian-agreement.html> (ET. 21.06.2021)
- BILL James (1989), *The Eagle and the Lion: The Tregedy of American-Iranian Relations*, Yale University Press, New Haven.
- BİRAND Mehmet Ali ve YILDIZ Reyhan (2012), *Son Darbe: 28 Şubat*, Doğan Kitap, İstanbul.

- Birleşik Devletlerin Refahiyol Hükümeti döneminde hazırlamış olduğu İnsan Hakları Uygulama Raporları, https://1997-2001.state.gov/global/human_rights/1996_hrp_report/turkey.html, https://1997-2001.state.gov/global/human_rights/1997_hrp_report/turkey.html (ET. 17.07.2021)
- BİR Çevik ve SHERMAN Martin (2002), “Formula for Stability: Turkey Plus Israel”, *Middle East Quarterly*, C. 9, S. 4, ss. 23-32, <https://www.meforum.org/511/formula-for-stability-turkey-plus-israel> (ET. 18.09.2021)
- BOSTDORFF Denise M. (1991), “The Presidency and Promoted Crisis: Reagan, Grenada, and Issue Management”, *Presidential Studies Quarterly*, C. 21, S. 4, ss. 737-750
- BRANDS W. Henry (1999), “The Idea of the National Interest”, *Diplomatic History*, C. 23, S. 2, ss. 239-261
- BRINKLEY Douglas (1997), “Democratic Enlargement: The Clinton Doctrine”, *Foreign Policy*, S. 106, ss. 110-127
- BRZEZINSKI Zbigniew (2020), *Büyük Satranç Tahtası Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklikleri*, Çev. TÜREDİ Yelda, İnkılâp Yayınları, İstanbul.
- BUĞRA Ayşe (1998), “Class, Culture, and State: An Analysis of Interest Representation by Two Turkish Business Associations”, *International Journal of Middle East Studies*, C. 30, S. 4, ss. 521-539
- BÜYÜKTANIR Derya (2018), “Public Diplomacy Activities of TÜSİAD and MÜSİAD During the AK Party Era”, *Gazi Akademik Bakış*, C. 11, S. 23, ss. 73-98
- Büyükelçi Röportajları için bkz. The Association for Diplomatic Studies & Training, <https://www.adst.org/OH%20TOCs/Spires,%20Ronald%20I.toc.pdf> (ET. 29.03.2022)
- CAROTHERS Thomas (2000), “The Clinton Record on Democracy Promotion”, *Carnegie Endowment for International Peace*, S. 16, ss. 1-15
- CELEP Barış (2020), *Türkiye'ye Amerikan Askeri Yardım Kurulu (JAMMAT) ve Türkiye'deki Faaliyetleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.

- CEMAL Hasan (2010), *Türkiye 'nin Asker Sorunu Ey Asker Siyasete Karışma*, Doğan Kitap, İstanbul.
- CEVİZOĞLU Hulki (2012), *28 Şubat Bir Hükümet Nasıl Devrildi*, Ceviz Kabuğu Yayınları, Ankara.
- CHASE Robert S., HILL Emily B. ve KENNEDY Paul (1996), “Pivotal States and U.S. Strategy”, *Foreign Affairs*, C. 75, S. 1, ss. 33-51
- CHASE Robert S., HILL Emily B. ve KENNEDY Paul (1998), *The Pivotal States: A New Framework for U.S. Policy in the Developing World*, W.W Norton & Company, New York.
- CHICAGO TRIBUNE (1997), “Ankara Threatens to Veto Nato if EU Membership Is Barred”, 29 Ocak 1997, s. 1.
- CHRISTOPHER Warren (1995), America’s Leadership, America’s Opportunity, *Washingtonpost Interactive*.
- CLINTON Bill (1993), “American Foreign Policy and the Democratic Ideal”, *Orbis*, C. 37, S. 4, ss. 651-660
- CNN INTERACTIVE (1997), “Albright Says U.S. not Happy About Turkey’s Islamic Drift”, 12 Şubat 1997, s. 3.
- COHEN Ariel (1996), The New “Great Game”: Oil Politics in the Caucasus and Central Asia, <https://www.heritage.org/europe/report/the-new-great-game-oil-politics-the-caucasus-and-central-asia>, (ET. 01.06.2022)
- CONSTANTINIDES Stephanos (1996), “Turkey: The Emergence of a New Foreign Policy The Neo-Ottoman Imperial Model”, *Journal of Political & Military Sociology*, C. 24, S. 2, ss. 323-334
- CUMHURİYET (1979), “Ecevit, İş Çevresini Sert Dille Eleştirdi”, 14 Nisan 1979, s. 1.
- CUMHURİYET (1994), “Erbakan’ın ‘Kan Hesabı’”, 14 Nisan 1994, s. 5.
- CUMHURİYET (1996), “Erbakan’lı Günler”, 29 Haziran 1996, s. 1.
- CUMHURİYET (1996), “Her Konuda Anlaşmak Zorunda Değiliz”, 5 Temmuz 1996, s. 7.
- CUMHURİYET (1996), “Şevki Yılmaz’dan Hizbullah İtirafı”, 1 Ekim 1996, s. 7.
- CUMHURİYET (1996), “Çürümenin Belgesi”, 5 Kasım 1996, s. 1.
- CUMHURİYET (1996), “Kaddafi’den Saygısızlık”, 7 Kasım 1996, s. 5.
- CUMHURİYET (1996), “Hedef Bakan İstifa Etti”, 9 Kasım 1996, s. 1.
- CUMHURİYET (1996), “RP’li Başkan Laikliğe Kin Kustu”, 11 Kasım 1996, s. 15.

- CUMHURİYET (1996), “Çiller Çatlı’yı Savundu”, 27 Kasım 1996, s. 1.
- CUMHURİYET (1996), “NATO Kartı Geri Tepebilir”, 29 Kasım 1996, s. 11.
- CUMHURİYET (1996), “Türkiye Görüşünü Onaylattı”, 11 Aralık 1996, s. 11.
- CUMHURİYET (1997), “Cinci Hoca Akıyor”, 1 Ocak 1997, s. 4.
- CUMHURİYET (1997), “DTP’de ‘Çiller Yasağı’”, 7 Ocak 1997 s. 1.
- CUMHURİYET (1997), “Tarikat Devletin Zirvesinde”, 11 Ocak 1997, s. 5.
- CUMHURİYET (1997), “Tarikatçılar Başbakanlık’ta”, 12 Ocak 1997, s. 1.
- CUMHURİYET (1997), “Aydınlık için Karanlık”, 2 Şubat 1997, s. 1.
- CUMHURİYET (1997), “Işıklar Aydınlık için Söndü”, 2 Şubat 1997, s. 1.
- CUMHURİYET (1997), “Sincan’da Tanklı Protesto”, 5 Şubat 1997, s. 1.
- CUMHURİYET (1997), “Kazan’a Suç Duyurusu”, 13 Şubat 1997, s. 5.
- CUMHURİYET (1997), “Çevik Bir’e Destek”, 24 Şubat 1997, s. 1.
- CUMHURİYET (1997), “Muhtıra Gibi Tavsiye”, 1 Mart 1997, s. 1.
- CUMHURİYET (1997), “Erbakan Çark Etti”, 6 Mart 1997, s. 1.
- CUMHURİYET (1997), “Öncelik İç Tehdit”, 30 Nisan 1997, s. 5.
- CUMHURİYET (1997), “Şeriat Kara Para Akıyor”, 1 Mayıs 1997, s. 1.
- CUMHURİYET (1997), “Refah İç Savaşa Sürüklüyor”, 22 Mayıs 1997, s. 1.
- CUMHURİYET (1997), “Kazan’dan Brifing Yasağı”, 10 Haziran 1997, s. 15.
- CUMHURİYET (1997), “Gerekirse Silahla Koruruz”, 12 Haziran 1997, s. 1.
- CUMHURİYET (1997), “Yoksullar Kulübü Kuruldu”, 16 Haziran 1997, s. 9.
- CUMHURİYET (1997), “Köşk Garanti Vermedi”, 19 Haziran 1997, s. 1.
- CUMHURİYET (1997), “Çiller ve Erbakan Sindiremedi”, 21 Haziran 1997, s. 1.
- CUMHURİYET (1997), “Uzlaşma Hükümeti”, 1 Temmuz 1997, s. 1.
- CUMHURİYET (1997), “Şükrü Karatepe’ye 1 Yıl Hapis”, 10 Ekim 1997, s. 1.
- CUTTER W. Bowman, SPERO Joan ve TYSON Laura D’Andrea (2000), “New World, New Deal: A Democratic Approach to Globalization”, *Foreign Policy*, C. 79, S. 2, ss. 80-98
- ÇAKIR Ruşen (1994), *Ne Şeriat Ne Demokrasi Refah Partisini Anlamak*, Metis Yayınları, İstanbul.
- ÇAKIR Ruşen (2015), *20 Ekim 1991 Genel Seçimleri: Baraja Karşı Erbakan-Türkes İttifakı*, <http://rusencakir.com/30-YILDAN-HATIRLADIKLARIM7-20-Ekim-1991-Genel-Secimleri-Baraja-karsi-Erbakan-Turkes-ittifaki/5110> (ET.22.04.2021)

- ÇELİK Nur (2010), “Türkiye’de Darbeler ve Siyaset İmkânı”, *Mülkiye Dergisi*, C. 34, S. 268, ss. 209-224
- ÇİÇEK Hikmet (1997), *İrticaya Karşı Genelkurmay Belgeleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- DEMİR Ömer, ACAR Mustafa ve TOPRAK Metin (2004), “Anatolian Tigers or Islamic Capital: Prospects and Challenges”, *Middle Eastern Studies*, C. 40, S. 6, ss. 166-188
- DEMİREL Tanel (2003), “The Turkish Military’s Decision to Intervene: 12 September 1980”, *Armed Forces & Society*, C. 29, S. 2, ss. 253-280
- DEMİREL Tanel (2004), “Soldiers and Civilians, The Dilemma of Turkish Democracy”, *Middle Eastern Studies*, C. 40, S. 1 ss. 127-150
- DEMİREL Tanel (2005), “Lessons of Military Regimes and Democracy: The Turkish Case in a Comparative Perspective”, *Armed Forces & Society*, C. 31, S. 2, ss. 245-271
- DEMİREL Tanel (2019), *Türk Siyasetini Anlamak Yaklaşımlar Hakkında Bir Deneme*, Liberte Yayınları, İstanbul.
- DIBNER Gıl (1999), “My Enemy’s Enemy: Turkey, Israel, and the Middle Eastern Balance of Power”, *Harvard International Review*, C. 21, S. 1, ss. 34-39
- DİKİCİ BİLGİN Hasret (2008), “Foreign Policy Orientation of Turkey’s Pro-Islamist Parties: A Comparative Study of AKP and Refah”, *Turkish Studies*, C. 9, S. 3, ss. 407-421
- DİLAVEROĞLU Ergün (2012), “28 Şubat Süreci ve Bir Sivil Toplum Kuruluşu Olarak TÜSİAD’ın Sürece Bakışı”, *Sakarya İktisat Dergisi*, C. 1, S. 3, ss. 59-74
- DOBSON P. Alan (2022), “The Danger of US Interventionism”, *Review of International Studies*, C. 28, S. 3, ss. 577-597
- DOĞAN Ekber (2006), “Siyasal Yansımalarıyla İslamcı Sermayenin Gelişme Dinamikleri ve 28 Şubat Süreci”, *Mülkiye Dergisi*, C. 30, S. 252, ss. 47-68
- DUMBRELL John (2002), “Was There a Clinton Doctrine? President Clinton’s Foreign Policy Reconsidered”, *Diplomacy & Statecraft*, C. 13, S. 2, ss. 45-56
- EALLES Stewart C. (2016), “Democracy Promotion in the Post-Cold War Era”, *Strategic Studies Institute*, C. 2, S. 1, ss. 11-25
- EBEL Robert E. ve MENON Rajan (2000), *Energy and Conflict in Central Asia and the Caucasus*, Rowman & Littlefield Publishers, Lanham-Maryland.

- ERDOĞAN Mustafa (Yaz-2001), "AİHM'nin RP Kararının Düşündürdükleri", *Liberal Düşünce Dergisi*, S. 23, ss. 41-50
- ERKAYA Güven ve BAYTOK Taner (2001), *Bir Asker Bir Diplomat*, Doğan Kitapçılık, İstanbul.
- FORDHAM Benjamin O. (2008), "Power or Plenty? Economic Interests, Security Concerns, and American Intervention", *International Studies Quarterly*, C. 52, S. 4, ss. 737-758
- FRETZ Lewis (1994), "Clinton's Foreign Policy", *New Zealand Institute of International Affairs*, C. 19, S. 1, ss. 25-27
- FRIEDMANN Wolfgang (1968), "Interventionism, Liberalism, and Power-Politics: The Unfinished Revolution in International Thinking", *Political Science Quarterly*, C. 83, S. 2, ss. 169-189
- Genel Seçim sonuçları (1995),
<https://www.ysk.gov.tr/tr/1983-2007-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3008> (ET. 20.04.2021)
- GLENN Russell W. (2018), *New Directions in Strategic Thinking 2.0: ANU Strategic & Defence Studies Centre's Golden Anniversary Conference Proceedings*, ANU Publications, Canberra.
- GÜNAY Niyazi (2001), "Implementing the 'February 28' Recommendations: A Scorecard", *The Washington Institute for Near East Policy*, S. 10
- HAASS Richard (1999), *Intervention: The Use of American Military Force in the Post-Cold War World*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington D.C.
- HALE William (2013), *Turkish Foreign Policy Since 1774 3rd Edition*, Routledge Taylor & Francis Group, Abingdon.
- HALPERIN Morton H. (1993), "Guaranteeing Democracy", *Washingtonpost Interactive*, S. 91, ss. 105-122
- HARRIS George S. (1965), "The Role of the Military in Turkish Politics", *Middle East Journal*, C. 19, S. 1, ss. 54-66
- HEPER Metin ve DEMİREL Tanel (1996a), "The Press and The Consolidation of Democracy in Turkey", *Middle Eastern Studies*, C. 32, S. 2, ss. 109-123
- HEPER Metin ve GÜNEY Aylin (1996b), "The Military and Democracy in the Third Turkish Republic", *Armed Forces & Society*, C. 22, S. 4, ss. 619-642

- HEPER Metin (2011), "Civil-Military Relations in Turkey: Toward a Liberal Model?", *Turkish Studies*, C. 12, S. 2, ss. 241-252
- HUNTINGTON Samuel P. (1959), "Civilian Control and the Constitution", *The American Political Science Review*, C. 50, S. 3, ss. 676-699
- HUNTINGTON Samuel P. (1973), *Political Order in Changing Societies - Seventh Printing*, Yale University Press, London.
- HUNTINGTON Samuel P. (1991), "Democracy's Third Wave", *Journal of Democracy*, C. 2, S. 2, ss. 12-34
- HUNTINGTON Samuel P. (1999), "The Lonely Superpower", *Foreign Affairs*, C. 78, S. 2, ss. 35-49
- HÜRRİYET (1994), "Hoca'nın Tuhaf Sözleri Refah'ı Bile Karıştırdı, 14 Nisan 1994, s. 1.
- HÜRRİYET (1994), "Hocaya Muhtıra", 15 Nisan 1994, s. 1.
- HÜRRİYET (1996), "Türkiye Kumar Oynuyor", 8 Temmuz 1996, s. 20.
- HÜRRİYET (1996), "ABD'den Hoca'ya Uyarı: Sözlerinize Dikkat Edin", 9 Temmuz 1996, s. 20.
- HÜRRİYET (1996), "ABD, RP'ye Yumuşak", 13 Temmuz 1996, s. 22.
- HÜRRİYET (1996), "Bay Patavatsız", 2 Ağustos 1996, s. 23.
- HÜRRİYET (1996), "Clinton İçin Şok Erbakan Raporu", 13 Ağustos 1996, s. 14.
- HÜRRİYET (1996), "ABD'nin Muhatabı Ordu", 7 Eylül 1996, s. 16.
- HÜRRİYET (1996), "Clinton'dan Hoca'ya Teşekkür", 16 Eylül 1996, s. 16.
- HÜRRİYET (1996), "Perry'den Askere İlginç Mesaj", 17 Eylül 1996, s. 15.
- HÜRRİYET (1996), "Saddam'ı Kuzey Irak'a Çağırдық", 22 Eylül 1996, s. 16.
- HÜRRİYET (1996), "Saddam'ı Çağırmadık", 23 Eylül 1996", s. 1.
- HÜRRİYET (1996), "ABD'den Çifte Uyarı", 24 Eylül 1996, s. 26.
- HÜRRİYET (1996), "ABD Ne Dediye Yaptık", 26 Eylül 1996, s. 27.
- HÜRRİYET (1996), "Erbakan, parayı Libya değil ABD'den Kapatacak", 16 Ekim 1996, s. 9.
- HÜRRİYET (1996), "Türkiye Kuzey Irak'ta Devrede", 17 Ekim 1996, s. 16.
- HÜRRİYET (1996), "Bunun Hesabını Millet Sorar", 7 Kasım 1996, s. 1.
- HÜRRİYET (1996), "Kıbrıs'a ABD Baskısı Geliyor", 8 Kasım 1996, s. 16.
- HÜRRİYET (1996), "Ayıp Etiler", 11 Kasım 1996, s. 26.
- HÜRRİYET (1996), "TÜSİAD: Susurluk Örtbas Edilmesin", 7 Aralık 1996, s. 9.
- HÜRRİYET (1996), "Rektörler Uyardı", 10 Aralık 1996, s. 27.

- HÜRRİYET (1996), “Bu Defa İşi Silahsız Kuvvetler Halletsin”, 20 Aralık 1996, s. 1.
- HÜRRİYET (1997), “Askerin 20 Şartı”, 2 Mart 1997, s. 1.
- HÜRRİYET (1997), “TOBB: Hükümet Hemen Bitmeli”, 1 Nisan 1997, s. 1.
- HÜRRİYET (2000), “Erkaya'nın Silahsız Kuvvetler Doktrini”, 25 Haziran 2000, s. 2.
- ISMAEL Tareq Y. ve AYDIN Mustafa (2003), *Turkey's Foreign Policy in the 21st Century: A Changing Role in World Politics*, Ashgate Publishing, Abington.
- İNCE Devrim (2014), “28 Şubat Haberciliği Bir Meşruiyet Restorasyonu”, *Ankara Üniversitesi İlef Dergisi*, C. 1, S. 1, ss. 57-87
- İran'da gerçekleştirilen ‘Operation Ajax’ isimli darbe planının Ulusal Güvenlik Arşivindeki kayıtları için bkz., <https://nsarchive.gwu.edu/briefing-book/iran/2017-06-15/iran-1953-state-department-finally-releases-updated-official-history> (ET. 19.05.2022)
- JENKINS Gareth (2007), “Continuity and Change: Prospects for Civil-Military Relations in Turkey”, *Intenational Affairs*, C. 83, S. 2, ss. 339-355
- JERUSALEM POST (1996), “Turkish PM Signs IAI \$650 m.F-4 Deal”, 8 Aralık 1996, s. 14.
- JEWETT Aubrey W. ve TURETZKY Marc D. (1998), “Stability and Change in President Clinton's Foreign Policy Belief's”, *Presidential Studies Quarterly*, C. 28, S. 3, ss. 638-665
- KINZER Stephan (2021), *Darbe: Hawaii'den Irak'a Amerikan'ın Regim Değişiklikleri Yüzyılı* (Çev. Zeynep Beler), İletişim Yayınları, İstanbul.
- KIRSHNER Alexander S. (2017), *Militan Demokrasi*, Çev. AYDAR Ferit Burak, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- KORB Lawrence J. (1994), “Clinton's Foreign Policy Woes: A Way Out”, *The Brookings Review*, C. 12, S. 4, ss. 0-3
- KÖKTAŞ Rumeysa (2018), “Türkiye'nin Ortadoğu'daki Bölgesel Örgütlerle İlişkileri: İİT, KİK, D-8, Arap Ligi, ECO”, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 20 S. 2, ss. 45-75
- KURTBAŞ İhsan (2017), “Türkiye’de Politik Değişim ve Siyasi Elitler Merkez-Çevre Kuramının Gözden Geçirilmesi ve Türkiye’de Bir ‘ Elit Koalisyonu Olarak Yeni Elitler ‘ ’”, *International Journal of Social Science*, S. 54, ss. 179-204
- LEVITSKY Steven ve WAY Lucan (2005), “International Linkage and Democratization”, *Journal of Democracy*, C. 16, S. 3, ss. 20-34

- LOS ANGELOS TIMES (1997), “ ‘No Coups,’ U.S. Warns Turkish Military”, 16 Haziran 1997, s. 3.
- LOS ANGELOS TIMES (1997), “ ‘No Coups,’ U.S. Warns Turkish Military; Politics: Generals Suggested They Might Topple Islamistled Government. Washington’s Opposition is Clear”, 14 Haziran 1997, s. 4.
- Madeleine K. Albright’ın Ulusal Savunma Üniversitesinde yaptığı konuşması, <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/dsptch9&div=119&id=&page=> (ET. 21.10.2021)
- Mahalli İdari Seçim Sonuçları (1994), <https://www.ysk.gov.tr/tr/27-mart-1994-mahalli-idareler-genel-secimi/2804> (ET. 20.04.2021)
- MAKOVSKY Alan (1996), Turkey and ‘The Refah Problem’, PolicyWatch 204, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/turkey-and-refah-problem>, (ET. 10.07.2021)
- MAKOVSKY Alan (1996), Islamists Take Power in Turkish Coalition, PolicyWatch 206, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/islamists-take-power-turkish-coalition>, (ET. 10.07.2021)
- MAKOVSKY Alan (1996), Erbakan’s Turkey: An Early Assessment, PolicyWatch 209, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/erbakans-turkey-early-assessment>, (ET. 10.07.2021)
- MAKOVSKY Alan (1996), U.S. Relations with Erbakan’s Turkey, PolicyWatch 213, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/us-relations-erbakans-turkey>, (ET. 10.07.2021)
- MAKOVSKY Alan (1996), Turkey: Erbakan at Six Months, PolicyWatch 230, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/turkey-erbakan-six-months>, (ET. 10.07.2021)
- MAKOVSKY Alan (1997), Erbakan on the Ropes, PolicyWatch 239, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/erbakan-ropes>, (ET. 10.07.2021)
- MARDİN Şerif (1991), *Türkiye’de Din ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- MARTIN Lenore G. ve Dimitris KERIDIS (2004), *The Future of Turkish Foreign Policy*, The MIT Press, Cambridge-Massachusetts.
- MASAKI Takaaki (2016), “Coups d’Etat and Foreign Aid”, *World Development*, C. 79, S. 54, ss. 51-68

- MERRILL Dennis (2006), “The Truman Doctrine: Containing Communism and Modernity”, *Presidential Studies Quarterly*, C. 36, S. 1, ss. 27-37
- MICHAELS Jeffrey H. (2014), “Helpless or Deliberate Bystander: American Policy towards South Vietnam's Military Coups, 1954–1975”, *Small Wars & Insurgencies*, C. 25 S. 3, ss. 560-583
- MİLLİYET (1979), “Ecevit: Muhtıra ile Hükümet Öldürülemez”, 16 Mayıs 1979, s. 1.
- MİLLİYET (1996), “Refah İktidarda”, 29 Haziran 1996, s. 1.
- MİLLİYET (1996), “ABD’nin Refaha Bakışı”, 8 Temmuz 1996, s. 17.
- MİLLİYET (1996), “ABD’yle Masada Üç Konu”, 7 Eylül 1996, s. 16.
- MİLLİYET (1996), “Washington’ın Refah Merakı”, 18 Eylül 1996, s. 21.
- MİLLİYET (1996), “Hizbulşeytan”, 1 Ekim 1996, s. 17.
- MİLLİYET (1996), “Büyük Çürüme”, 5 Kasım 1996, s. 1.
- MİLLİYET (1996), “Hoca, Kaddafi’yi Korudu”, 6 Kasım 1996, s. 21.
- MİLLİYET (1996), “Muhalefet İstifa Bekliyor”, 8 Kasım 1996, s. 15.
- MİLLİYET (1996), “Yeni Bakan Aileden”, 9 Kasım 1996, s. 1.
- MİLLİYET (1996), “Karatepe’ye Büyük Tepki”, 11 Kasım 1996, s. 15.
- MİLLİYET (1996), “Kurşun Geri Tepti”, 28 Kasım 1996, s. 1.
- MİLLİYET (1996), “ABD’den Hoca’ya Paket Desteği”, 1 Aralık 1996, s. 7.
- MİLLİYET (1997), “İşçi Yürüyor”, 5 Ocak 1997, s. 1.
- MİLLİYET (1997), “İşçi Uyardı”, 6 Ocak 1997, s. 1.
- MİLLİYET (1997), “DTP Bugün Kuruluyor”, 7 Ocak 1997, s. 1.
- MİLLİYET (1997), “Tartışılan İftar Yemeği”, 11 Ocak 1997, s. 17.
- MİLLİYET (1997), “ANAP’tan Halka Refahmatik”, 31 Ocak 1997, s. 12.
- MİLLİYET (1997), “Işıklar 1 Dakika Sönüyor”, 3 Şubat 1997, s. 1.
- MİLLİYET (1997), “Sincan Manevrası İktidarı Sarstı”, 5 Şubat 1997, s. 1.
- MİLLİYET (1997), “Çağdaş Kadının Şeriata İsyanı”, 16 Şubat 1997, s. 17.
- MİLLİYET (1997), “Her Şey Konuşuldu”, 1 Mart 1997, s. 1.
- MİLLİYET (1997), “Sıra Uygulamada”, 6 Mart 1997, s. 1.
- MİLLİYET (1997), “Refah’a Şok Dava”, 22 Mayıs 1997, s. 1.
- MİLLİYET (1997), “Brifing Gerginliği”, 10 Haziran 1997, s. 1.
- MİLLİYET (1997), “Ordudan Son Uyarı”, 12 Haziran 1997, s. 1.
- MİLLİYET (1997), “Krizde ABD Mesajı”, 14 Haziran 1997, s. 1.
- MİLLİYET (1997), “Washington’dan Orduya Uyarı”, 14 Haziran 1997, s. 14.

- MİLLİYET (1997), “Erbakan İstifa Etti”, 19 Haziran 1997, s. 1.
- MİLLİYET (1997), “Bu Kadro İş Yapar”, 1 Temmuz 1997, s. 1.
- MİLLİYET (1997), “Karatepe Mahkûm Oldu”, 10 Ekim 1997, s. 1.
- MİLLİYET (2012), “28 Şubat Kriptosu ABD’ye Sorulacak”, 17 Eylül 2012, s. 2.
- MİLLİ GAZETE (2013), “İkinci Belge”, 11 Eylül 2013, s. 12.
- NATO Madrid toplantısının sonuç bildirgesi (1997),
https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_25460.htm?mode=pressrelease (ET. 03.09.2021)
- NORDLINGER Eric A. (1977), *Soldiers in Politics: Military Coups and Governments*, N.J. Prentice Hall, Englewood Cliffs.
- ORAN Baskın (1998), *Kalkık Horoz*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- ORAN Baskın (ed.) (2020), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt II 1980-2001*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ORKUNT Sezai (1978), *Türkiye-ABD Askeri İlişkileri*, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- ÖNAL Buket (2010), *Amerikan Dış Politikasının Oluşum Sürecinde Başkanın Rolü ve Türkiye-Amerika İlişkilerinde Clinton Faktörü*, Umuttepe Yayınları, Kocaeli.
- ÖNİŞ Ziya (1995), “Turkey in the Post-Cold War Era: In Search of Identity”, *Middle East Journal*, C. 49, S. 1, ss. 48-68
- ÖNİŞ Ziya ve TÜREM Umut (2001), “Business, Globalization and Democracy: A Comparative Analysis of Turkish Business Associations”, *Turkish Studies*, C. 2, S. 2, ss. 94-120
- ÖNİŞ Ziya (2001), “Political Islam at the Crossroads: From Hegemony to Co-existence”, *Contemporary Politics*, C. 7, S. 4, ss. 281-298
- ÖZCAN Gencer ve KUT Şule (1998), *Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar En Uzun On Yıl*, Boyut Kitapları, İstanbul.
- ÖZDEMİR Hakan (2015), “28 Şubat Süreci Arifesinde ve Ertesinde İki Milli Görüş Partisi: Refah Partisi (RP)-Fazilet Partisi(FP) Karşılaştırmalı Bir Analiz”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 20, S. 2, ss. 165-193
- ÖZTÜRK Saygı (2013), *Belgelerle 28 Şubat Düünden Bugüne*, Doğan Kitap, İstanbul.
- PERLMUTTER Amos (1969), “The Praetorian State and the Praetorian Army: Toward a Taxonomy of Civil-Military Relations in Developing Polities”, *Comparative Politics*, C. 1, S. 3, ss. 382-404

- POWELL Jonathan M. Ve THYNE Clayton L. (2011), “Global Instances of Coups From 1950 to 2010: A New Dataset”, *Journal of Peace Research*, C. 48, S. 2, ss. 249-259
- PUIU Yulia Valerievna, PUIU Daria Anatolevna, SABLIN Ilia Vladimirovich, GEORGIEVA Elena Savova ve BYKOV Aleksey Yuryevich (2015), “Conceptual Framework of Mass Media Manipulative Models Forming”, *International Review of Management and Marketing*, C. 5, S. 1, ss. 131-136
- Refah Partisinin kapatılması için hazırlanan iddianame için bkz.
<https://www.hurriyet.com.tr/dunya/1997deki-refah-partisi-kapatma-davasi-iddianamesi-8460645> (ET. 05.05.2021)
- Refah Partisinin kapatılma kararı için bkz.
<https://siyasipartikararlar.anayasa.gov.tr/SP/1998/1/1>,
https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MECLIS%20BULTENI/2469_1997_1998_0059_0000/0004.pdf (ET. 05.05.2021)
- REUTERS WORLD SERVICES (1997), “Growing Turkish-Israeli Ties Bury Islamic Dream”, 11 Mayıs 1997, s. 1.
- RIEFFER Barbara Ann J. ve MERCER Kristan (2005), “US Democracy Promotion: The Clinton and Bush Administrations”, *Global Society*, C. 19, S. 4, ss. 385-408
- ROWE Edward Thomas (2014), “Aid and Coups d’Etat: Aspects of the Impact of American Military Assistance Programs in the Less Developed Countries”, *International Studies Quarterly*, C. 18, S. 2, ss. 239-255
- SABAH (1996), “Utanç Gecesi”, 7 Kasım 1996, s. 1.
- SABAH (1997), “Tanklar Sincan’da”, 5 Şubat 1997, s. 1.
- SABAH (1997), “Kıbrıs Baskısı Artıyor”, 14 Şubat 1997, s. 14.
- SABAH (1997), “Zehir Zemberek”, 1 Mart 1997, s. 1.
- SABAH (1997), “Paşa Paşa İmzaladı”, 6 Mart 1997, s. 1.
- SAKALLIOĞLU CİZRE Ümit (1997), “The Anatomy of the Turkish Military’s Political Autonomy”, *Comparative Politics-City University of New York*, C. 29, S. 2, ss. 151-166
- SAKALLIOĞLU CİZRE Ümit ve ÇINAR Menderes (2003), “Turkey 2002: Kemalism, Islamism, and Politics in the Light of the February 28 Process”, *South Atlantic Quarterly*, C. 102, S. 2/3, ss. 309-332

- SATANA Nil S. (2008), "Transformation of the Turkish Military and the Path to Democracy", *Armed Forces & Society*, C. 34, S. 3, ss. 357-388
- SAYARI Sabri (2000), "Turkish Foreign Policy in the Post-Cold War Era: The Challenges of Multi-Regionalism", *International Affairs*, C. 54, S. 1, ss. 169-182
- SCHLESINGER Stephen (1999), "The End of Idealism: Foreign Policy in the Clinton Years", *World Policy Journal*, C. 15, S. 4, ss. 36-40
- SHANNON Megan, THYNE Clayton, HAYDEN Sarah ve DUGAN Amanda (2015), "The International Community's Reaction to Coups", *Foreign Policy Analysis*, C. 11, S. 4, ss. 363-376
- SINGH Naunihal (2014), *Seizing Power The Strategic Logic of Military Coups*, Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- SMITH Tony (1994), "In Defence of Intervention", *Foreign Policy*, C. 73, S. 6, ss. 34-46
- SORENSEN Theodore C. (1992), "America's First Post-Cold War President", *Council on Foreign Relations*, C. 71, S. 4, ss. 13-30
- STEDMAN Stephen John (1993), "The New Interventionists", *Foreign Affairs*, C. 72, S. 1, ss. 1-16
- SWEIJS Tim, OOSTERVELD Willem Theo, KNOWLES Emily ve SCHELLEKENS Menno (2014), "Why Are Pivot States so Pivotal? The Role of Pivot States in Regional and Global Security", Hague Centre for Strategic Studies.
- ŞEKERLİ Eyüp Bayram ve AKÇETİN Eyüp (2020), "12 Eylül 1980 ve 28 Şubat 1997 Askeri Darbe Dönemlerinde TÜSİAD-Devlet İlişkisi", *Liberal Düşünce Dergisi*, C. 25, S. 100, ss. 115-135
- Şili darbesinin Ulusal Güvenlik Arşivindeki kayıtları için bkz., <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB8/nsaebb8i.htm> (ET. 19.05.2022)
- TARAF (2012), "Yedinci Kattaki O Toplantıyı Anlattı", 18 Nisan 2012, s. 11.
- TALBOTT Strobe (1996), "Democracy and the National Interest", *Foreign Affairs*, C. 75, S. 6, ss. 47-63
- TBMM Darbeleri Araştırma Komisyonu (2012), Cilt:2, https://acikerisim.tbmm.gov.tr/bitstream/handle/11543/2782/ss376_c2.pdf?sequence=2&isAllowed=y (ET. 15.06.2021)

THIEL Markus (2009), *'The Militant Democracy' Principle in Modern Democracies*, Ashgate Publishing, Farnham.

THE NEW YORK TIMES (1992), "Pentagon Imagines New Enemies To Fight in Post-Cold-War Era", 17 Şubat 1992, s. 4.

THE NEW YORK TIMES (1992), "U.S. Strategy Plan Calls for Insuring No Rivals Develop", 8 Mart 1992, s. 3.

THE NEW YORK TIMES (1996), "Man it the News: Necmettin Erbakan; In Turkey, a Zealous Pragmatist", 30 Haziran 1996, s. 9.

THE NEW YORK TIMES (1996), "Meeting U.S. Envoy, Turkish Premier Takes a Pro-Arab Stance", 3 Temmuz 1996, s. 9.

THE NEW YORK TIMES (1996), "Islamic Party Walking A Tightrope in Turkey", 12 Temmuz 1996, s. 14.

THE NEW YORK TIMES (1996), "Anger at Turkey Intensifies After 8 Die in Prison Fasts", 27 Temmuz 1996, s. 13.

THE NEW YORK TIMES (1996), "Turkish Inmates End Hunger Strike After Deal Is Reached", 29 Temmuz 1996, s. 11.

THE NEW YORK TIMES (1996), "World News Brieds; 18 Remain Critically Ill After Protest in Turkey", 30 Temmuz 1996, s. 2.

THE NEW YORK TIMES (1996), "New Turkish Chief's Muslim Tour Stirs U.S. Worry", 10 Ağustos 1996, s. 3.

THE NEW YORK TIMES (1996), "Turkey-Iran Gas Deal: A Test of U.S. Law on Terror?", 13 Ağustos 1996, s. 7.

THE NEW YORK TIMES (1996), "U.S. Decries Turkey's Gas Deal With Tehran", 13 Ağustos 1996, s. 8.

THE NEW YORK TIMES (1996), "Palestinian Talks With Israel Near", 2 Eylül 1996, s. 3.

THE NEW YORK TIMES (1996), "Europe Slaps Turkey, but Some Say the Slap Was Too Hard", 25 Eylül 1996, s. 7.

THE NEW YORK TIMES (1996), "Clinton's Choice: Chaos or Diplomacy", 30 Eylül 1996, s. 8.

THE NEW YORK TIMES (1996), "Turkish Premier's Travels Raise Eyebrows is West", 2 Ekim 1996, s. 6.

THE NEW YORK TIMES (1996), "Turkish Premier's Travels Raise Eyebrows in West", 2 Ekim 1996, s. 4.

THE NEW YORK TIMES (1996), “Tirade by Qaddafi Stuns Turkey’s Premier”, 9 Ekim 1996, s. 7.

THE NEW YORK TIMES (1996), “Tirade by Qaddafi Stuns Turkey’s Premier”, 9 Ekim 1996, s. 8.

THE NEW YORK TIMES (1996), “Foreign Danger Zones”, 10 Kasım 1996, s. 4.

THE NEW YORK TIMES (1996), “Turkey Sending Envoy to U.S. to Clear Up ‘Misunderstandings’”, 27 Aralık 1996, s. 14.

THE NEW YORK TIMES (1997), “Secular Turks Alarmed by Resurgence of Religion”, 13 Şubat 1997, s. 18

THE NEW YORK TIMES (1997), “In Defence of Secularism, Turkish Army Warns Rulers”, 2 Mart 1997, s. 3.

THE NEW YORK TIMES (1997), “To General In Turkey, East Is East, West Is Best”, 16 Mart 1997, s. 4.

THE NEW YORK TIMES (1997), “Turkish Generals Raise Pressure on Premier”, 13 Haziran 1997, s. 4.

THE NEW YORK TIMES (2021), “Turks’ Chief Surprisingly Silent on Iraq”, 14 Eylül 2021, s. 7.

THE WASHINGTON POST (1996), “Turk’s Libya Trip Causes Political Crisis at Home”, 8 Ekim 1996, s. 14.

THE WASHINGTON POST (1996), “Ignoring U.S., Turkey and Iran Sign Trade Accords”, 22 Aralık 1996, s. 17.

THE WASHINGTON POST (1997), “Turkey’s Overblown ‘Islamic Threat’”, 26 Mart 1997, s. 4.

THE WASHINGTON POST (1997), “Turkish Premier Quits Under Army Pressure”, 19 Haziran 1997, s. 3.

THE WASHINGTON POST (2000), “Clinton’s Foreign Policy”, Aralık 2000, s. 29.

THE WALL STREET JOURNAL (1996), “Turkish Leader’s Islamic Tilt Vexes West”, 30 Aralık 1996, s. 12.

THE WALL STREET JOURNAL (1997), “Turkey’s Army Signals Anger at Islamist”, 5 Şubat 1997, s. 9.

THE WALL STREET JOURNAL (1997), “Turkish Military Tightens Noose on Pro-Islamic Regime”, 13 Haziran 1997, s. 4.

TOK Abdullah (2022), *ABD Basınında Türkiye’deki Darbeler*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

- TÖGEL Akif (2017), “Anayasal ve Militan Demokrasi Algısı Üzerine”, *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, Sayı. 1, ss. 105-130
- THYNE Clayton L. (2010), “Supporter of Stability or Agent of Agitation? The Effect of U.S. Foreign Policy on Coups in Latin America, 1960-99”, *Journal of Peace Research*, C. 47, S. 4, ss. 449-461
- THYNE Clayton, POWELL Jonathan, PARROTT Sarah ve VANMETER Emily (2017), “Even Generals Need Friends: How Domestic and International Reactions to Coups Influence Regime Survival”, *Journal of Conflict Resolution*, C. 62, S. 7, ss. 1-27
- TUNAHAN Özcan (2015), “28 Şubat Süreci: ‘Post-Modern Darbe’ nin Sosyo-Politik Dinamikleri ve Toplum Desteği”, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2, ss. 23-41
- TUNÇ Hasan ve DÖNER Ayhan (1998), “MGK ve Milli Güvenlik Kavramı”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, C. 1, S. 1, ss. 3-23
- Türk Sanayici ve İşadamları Derneği, Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri (Ocak 1997), Yayın No. TÜSİAD-T/97-207 (ET. 12.11.2021)
- Türkiye’ye yapılacak yardımlar için Clinton’ın almış olduğu başkanlık kararı (1997), <https://clintonwhitehouse6.archives.gov/1997/05/1997-05-29-waiver-of-restrictions-to-permit-aid-to-turkey.html> (ET. 04.08.2021)
- TÜSİAD (1979), <https://tusiad.org/tr/tum/item/9376-tusiad-1979-gazete-ilanlari> (ET. 10.05.2021)
- TYULKINA Stevlana (2015), *Militant Democracy Undemocratic Political Parties and Beyond*, Routledge, Abingdon.
- YAVUZ M. Hakan (Sonbahar 1997), “Turkish – Israeli Relations Through the Lens of the Turkish Identity Debate”, *Institute for Palestine Studies*, C. 27, S. 1, ss. 22-37
- YAVUZ Turan (2019), *İkinci Vatan Tansu Çiller’in ABD Macerası*, Destek Yayınları, İstanbul.
- YENİ ŞAFAK (1997), “Demokrasiye Savaş”, 22 Mayıs 1997, s. 1.
- YENİ YÜZYIL (1997), “Gül’ün Dikeni ABD’yi Rahatsız Etti”, 21 Şubat 1997, s. 1.
- YEŞİLADA Birol Ali (Kış, 1998), “Problems of Political Development in the Third Turkish Republic”, *Polity*, C. 21, S. 2, ss. 345-372
- YILMAZ Önder (2012), “28 Şubat Kriptosu ABD’ye Sorulacak”, *Milliyet*, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/28-subat-kriptosu-abd-ye-sorulacak-1582135>, (ET. 30.06.2022)

YÜKSEL Erkan (2004), “28 Şubat Sürecinde Milli Güvenlik Kurulu ve Medya Gündemi İlişkisi”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, C. 0, S. 19, ss. 69-82

Warren Christopher’ın Columbia Üniversitesindeki konuşması, <https://www.c-span.org/video/?50567-1/us-foreign-policy>, (ET. 21.10.2021)

